

e-ISSN:2651-432X

Giresun Üniversitesi
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics
and Administrative Sciences

GİBDE (JEAS)

Cilt 7, Sayı: 3 | Volume: 7, Issue: 3

ISSN: 2149-3391

Sayın Okurlarımız,

2015 yılında yayın hayatına başlayan ve giderek artan bir ilgiyle karşılaşan Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Aralık 2021 sayısı ile karşınızdadır.

Dergimizin bu sayısında 6 değerli makale bulunmaktadır.

1. makale; Uğur Keskin tarafından kaleme alınan **“Arthur Conan Doyle’un Eserlerinin Stratejik Yönetim Açısından İncelenmesi”** isimli çalışmada Arthur Conan Doyle’un (1859-1930) eserleri, stratejik yönetim kapsamında değerlendirilmiştir.

2. makale; Mehmet Mert Türk ve Salih Barışık tarafından yapılan **“Türkiye’de 2008 Sonrası Para Arzının İçsellik-Dışsallık Dışsallığı”** isimli çalışmada Türkiye’de 2008 sonrası para arzının içsellik-dışsallık analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda para arzının içsel olduğu bulgusu diğer bir bakış açısıyla ilgili dönem için TCMB’nin fonksiyonel bir bağımsızlık taşımadığı görülmüştür.

3. makale; Kubilay Düzenli **“Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinden Avrupa Birliği Uyum Yasalarına: Türkiye’de Vatandaşlığın Tarihçesi: Anayasalar, Vatandaşlık Kanunları, Hükümet Programları”** isimli çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlayarak Kasım 2002’ye kadar Türkiye’nin vatandaşlık politikasının gelişimini ele almış ve farklı dönemlere ilişkin anayasalar, vatandaşlık kanunları,

Dear Beloved Reader,

Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences, which started its publication life in 2015 and met with increasing interest, has been now published with its December 2021 issue.

There are 6 valuable articles in this issue of our journal.

In the first article; The works of Arthur Conan Doyle (1859-1930) were evaluated within the scope of strategic management in the study titled **"Analysis of Arthur Conan Doyle's Works in Terms of Strategic Management"** written by Uğur Keskin.

In the second article; internality-externality analysis of money supply after 2008 in Turkey was made by Mehmet Mert Türk and Salih Barışık Mehmet in their study named **“Internality-Externality of Money Supply After 2008 in Turkey”**. As a result of the analysis, it was found that the money supply was internal and the CBRT did not have a functional independence for the relevant period.

In the third article; Kubilay Düzenli, in his study titled **“From the Law of Ottoman Law to the Laws of Harmonization of the European Union: History of Citizenship in Turkey: Constitutions, Citizenship Laws, Government Programs”**, discussed the development of Turkey's citizenship policy from the last period of the Ottoman Empire to November 2002, whilst making a general evaluation in the context of constitutions,

diğer kanunlar ve güncel tartışmalar bağlamında genel bir değerlendirme yapmıştır.

4. makale; Nuri Özgür Doğan ve Hazal Akbal, "**Covid-19'un Akademik Teşvik Etkinliği Üzerindeki Etkisi: Veri Zarflama Analizi İle 2019 Ve 2020 Yıllarına İlişkin Bir Karşılaştırma**" isimli çalışmalarında üniversitelerinin iktisadi ve idari bilimler fakültelerine bağlı işletme bölümlerinde Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Çalışmanın analizi veri zarflama analizi (vza) yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup uygulamada girdi odaklı ccr modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda 2019 yılında 4, 2020 yılında 3 işletme bölümünün etkin olduğu görülmüştür.

5. makale; Murat Küçükşen ve Emrah Firidin "**Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya Kullanım Etkinliği: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter Kullanımına İlişkin Bir Analiz**" isimli çalışmalarında Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin resmi kurumsal twitter hesabı üzerinden belediyelerin sosyal medya kullanımı etkinliğinin ölçülmesini amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı daha çok bilgilendirici yönü ağırlık basan tek yönlü iletişim aracı olarak kullandıkları, etkileşim ve diyalog odaklı çift yönlü iletişimi ise daha az tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

citizenship laws and current debates related to different periods.

In the fourth article; Nuri Özgür Doğan and Hazal Akbal, in their study titled "**The Effect of Covid-19 on Academic Incentive Efficiency: A Comparison of 2019 and 2020 with Data Envelopment Analysis**", examined the impact of Covid-19 on the academic incentive efficiency notably in the business departments of economics and administrative sciences faculties of their own universities. The analysis of the study was carried out with the data envelopment analysis method and the input-oriented ccr model was used in the application. As a result of the analysis, it was seen that whereas four business departments were active in 2019, three business departments were considered active in 2020.

In the fifth article; Murat Küçükşen and Emrah Firidin measured the social media usage efficiency of municipalities through the official corporate twitter account of Trabzon Metropolitan Municipality in their study named "**Metropolitan Municipalities and Social Media Usage Efficiency: An Analysis of Trabzon Metropolitan Municipality's Twitter Usage**". As a result of the research, it was found that metropolitan municipalities use social media more as a one-way communication tool with a more informative aspect, and they prefer two-way communication focused on interaction and dialogue less.

6. makale; Roda Bilal Ismael ve Hatice Dilara Keskin tarafından yapılan “**Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Otel Müşterilerinin Memnuniyeti Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama**” isimli çalışmada yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada enerji tasarrufu, hava kalitesi yönetimi, su tasarrufu ve geri dönüşüm ve atık yönetimi uygulamalarının müşterilerin memnuniyeti üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, etik ilkeler çerçevesinde oluşturulmuş ve bilimsel literatüre katkıda bulunabilecek değerli eserleri yayınlama çabasıdadır. Bu çerçevede dergimize gönderilecek, dergimizin bilimsel düzeyinin daha da yükselmesini sağlayacak eserleri değerlendirmekten ve yayınlamaktan memnuniyet duyarız. Saygılarımızla.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dekanı

In the sixth article; Roda Bilal Ismael and Hatice Dilara Keskin in the study titled "**An Application to Determine the Effect of Green Marketing Practices on Hotel Customer Satisfaction**", examined the effect of green marketing practices on customer satisfaction. Their research has revealed that energy saving, air quality management, water saving, and recycling and waste management practices have a significant effect on customer satisfaction.

Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences strives to publish valuable works that have been created within the framework of ethical principles and can contribute to the scientific literature. In this context, we would like to announce that we would be pleased to evaluate and publish those of works that are to be submitted and increase the scientific level of our journal. Kind Regards.

Prof. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Dean of the Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Giresun
University

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Economics and Administrative Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guııbd> ıııbd@giresun.edu.tr | ISSN: 2149-3391

Cilt: 7, Sayı: 3

Aralık 2021

SAHİBİ / OWNER

T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
Dekan Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ/ kurtulus.yilmaz.genc@giresun.edu.tr

BAŞ EDİTÖR / CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbetulkaragoz@gmail.com

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Yasemin MAMUR İŞİKÇİ / mamurysm@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Öğr. Gör. Dr. Mertcan ÖZTÜRK / mertcan.ozturk@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Ayten MEHMED / ayten.mehmed@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Dilayla BAYYURT / dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

Arş. Gör. Fecra AKÇA / fcrakc@gmail.com

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Kemal ÇİFTÇİ / kemalciftci@hotmail.com

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gktrkt@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Esra Gökçen KAYGUSUZ / esgokk@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Tolga ÇIKRIKÇI / tolga.cikrikci@giresun.edu.tr

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF THE ISSUE

Abbas KARAAĞAÇLI/ kara_agaccli@yahoo.com

Adem BALTACI/ adem.baltaci@medeniyet.edu.tr

Adem DOĞAN / ademdogan@cumhuriyet.edu.tr

Cavit YAVUZ/ yavuzcavit@hotmail.com

Ebrucan İSLAMOĞLU/ ebrucanislamoglu@nevsehir.edu.tr

Emrah FİRİDİN/ efridin@ktu.edu.tr

Hakan KARA/ hakan.kara@dpu.edu.tr

Hasan AYYILDIZ/ ayyildiz@ktu.edu.tr

Hasan OKTAY/ hasanoktay2002@yahoo.com

Hayriye ŞENGÜN/ hsengun@bayburt.edu.tr

Metin KAPLAN/ mkaplan@nevsehir.edu.tr

Salih MEMİŞ/ salih.memis@giresun.edu.tr

Suna ERSAVAŞ KAVANOZ/ sunaersavas@hotmail.com

Tolga ÇIKRIKÇI/ tolga.cikrikci@giresun.edu.tr

Yunus Emre BİROL/ yebirol@cumhuriyet.edu.tr

RESPONSIBLE FOR TECHNICAL

Asst. Prof. Murat ÖZDEMİR /murat.ozdemir@giresun.edu.tr
Asst. Prof. Esra G. KAYGISIZ /esra.kaygisiz@giresun.edu.tr
R.A. Harun DURLU /harun.dumlu@giresun.edu.tr

TEKNİK SORUMLULAR

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR / murat.ozdemir@giresun.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Esra G. KAYGISIZ /esra.kaygisiz@giresun.edu.tr
Arş. Gör. Harun DURLU /harun.dumlu@giresun.edu.tr

RESPONSIBLE FOR INDEXES

R.A. Dr. Aytaç ERDEM /aytac.erdem@giresun.edu.tr
R.A. Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

DİZİN-İNDEKS SÜREÇLERİ SORUMLULARI

Arş. Gör. Dr. Aytaç ERDEM /aytac.erdem@giresun.edu.tr
Arş. Gör. Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr

RESPONSIBLE FOR PROMOTION

R.A. Mustafa Malkoç YAŞAR /malkocyasar@gmail.com
R.A. Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@gmail.com

TANITIM SORUMLULARI

Arş. Gör. Mustafa Malkoç YAŞAR /malkocyasar@gmail.com
Arş. Gör. Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@gmail.com

RESPONSIBLE FOR LANGUAGE

Turkish/ Asst. Prof. Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr
English/ Lect. Dr. Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr

DİL EDİTÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr /Türkçe
Öğr. Gör. Dr. Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr /İngilizce

SECTION EDITORS / BRANŞ EDİTÖRLERİ

POLITICAL SCIENCES

Assoc. Prof. Armağan ÖZTÜRK / armagan.ozturk1980@gmail.com
Assoc. Prof. Atıl Cem ÇİÇEK /atilcemcicek@yahoo.com
Asst. Prof. R. Berker BANK /berker.bank@giresun.edu.tr

SİYASET BİLİMİ

Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK /armagan.ozturk1980@gmail.com
Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK /atilcemcicek@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi R. Berker BANK /berker.bank@giresun.edu.tr

POLITICAL LIFE AND INSTITUTIONS

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbtulkaragoz@gmail.com

SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbtulkaragoz@gmail.com

PUBLIC ADMINISTRATION

Prof. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com
Prof. Adem ESEN /adem.esen@istanbul.edu.tr
Asst. Prof. Ahmet FİDAN /ahmet@ahmetfidan.com
Asst. Prof. Emre AKÇAGÜNDÜZ / emreakcagunduz@gmail.com

KAMU YÖNETİMİ

Prof. Dr. Yakup BULUT /yakupbulut@hotmail.com
Prof. Dr. Adem ESEN /adem.esen@istanbul.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN /ahmet@ahmetfidan.com
Dr. Öğr. Üyesi Emre AKÇAGÜNDÜZ / emreakcagunduz@gmail.com

INTERNATIONAL RELATIONS	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Assoc. Prof. Kemal ÇİFTÇİ/ kemalciftci@hotmail.com Asst. Prof. A KARAAĞAÇLI/ abbas.karaagaclic@giresun.edu.tr Asst. Prof. Tolga ÇIKRIKÇI/ tolga.cikrikci@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ/ kemalciftci@hotmail.com Dr. Öğr. Üyesi A. KARAAĞAÇLI/ abbas.karaagaclic@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÇIKRIKÇI/ tolga.cikrikci@giresun.edu.tr
ENERGY AND SECURITY STUDIES	ENERJİ VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI
Asst. Prof. Savaş BİÇER / savas.bicer@nisantasi.edu.tr Asst. Prof. Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr Asst. Prof. Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com	Dr. Öğr. Üyesi Savaş BİÇER / savas.bicer@nisantasi.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com
LOCAL GOVERNMENTS	YEREL YÖNETİMLER
Asst. Prof. Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Asst. Prof. Levent MEMİŞ/ levent.memis@giresun.edu.tr Asst. Prof. Hüsnüye AKILLI / husniyeakilli@gmail.com	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ/ levent.memis@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Hüsnüye AKILLI / husniyeakilli@gmail.com
REGIONAL AND GLOBAL STUDIES	BÖLGESEL VE KÜRESEL ÇALIŞMALAR
Prof. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN / drbrtulkaragoz@gmail.com Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr
TURKISH /TURKIC WORLD STUDIES	TÜRK DÜNYASI ÇALIŞMALARI
Prof. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Asst. Prof. H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA / yalcinsarikaya@gmail.com Dr. Öğr. Üyesi H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr
INTERNATIONAL LAW	ULUSLARARASI HUKUK
Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr Asst. Prof. Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU / gokturk.tuysuzoglu@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK / sina1979@hotmail.com
FINANCE	FİNANS / MALİYE
Assoc. Prof. Alper KARAVARDAR / alper.karavardar@giresun.edu.tr Asst. Prof. Murat ÖZDEMİR / murat.ozdemir@giresun.edu.tr	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR / alper.karavardar@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR / murat.ozdemir@giresun.edu.tr
BUSINESS ADMINISTRATION	İŞLETME
Assoc. Prof. Kurtuluş Yılmaz GENÇ / kyilmazgenc@gmail.com Assoc. Prof. Mustafa ÖZKAN / mustafa.ozkan@giresun.edu.tr Assoc. Prof. Uğur SEVİM / ugur.sevim@giresun.edu.tr Asst. Prof. Ozan CİNEL / ozan.cinel@giresun.edu.tr Asst. Prof. Merve KIYMAZ / mervekiymaz@ardahan.edu.tr	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ / kyilmazgenc@gmail.com Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN / mustafa.ozkan@giresun.edu.tr Doç. Dr. Uğur SEVİM / ugur.sevim@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Ozan CİNEL / ozan.cinel@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Merve KIYMAZ / mervekiymaz@ardahan.edu.tr
MANAGEMENT and ORGANISATION	YÖNETİM VE ORGANİZASYON
Prof. Harun DEMİRKAYA / harundemirkaya@hotmail.com Asst. Prof. Esra G. KAYGISIZ / esra.kaygisiz@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA / harundemirkaya@hotmail.com Dr. Öğr. Üyesi Esra G. KAYGISIZ / esra.kaygisiz@giresun.edu.tr
URBANIZATION	KENTLEŞME
Prof. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Assoc. Prof. Ebru ERDÖNMEZ / ebuerdonmez@yahoo.com Assoc. Prof. P. Pınar GİRİTLİOĞLU / pinozden@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Sen YÜKSEL / senyuksele@beykent.edu.tr Asst. Prof. Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Yakup BULUT / yakupbulut@hotmail.com Doç. Dr. Ebru ERDÖNMEZ / ebuerdonmez@yahoo.com Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU / pinozden@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Sen YÜKSEL / senyuksele@beykent.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ / levent.memis@giresun.edu.tr
POLITICAL HISTORY and HISTORY	SİYASİ TARİH ve TARİH
Prof. Selçuk DUMAN / selcuk.duman@giresun.edu.tr Prof. Ali Ata YİĞİT / ali.ata.yigit@giresun.edu.tr Prof. Sezai BALCI / sezai.balci@giresun.edu.tr Asst. Prof. H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Selçuk DUMAN / selcuk.duman@giresun.edu.tr Prof. Dr. Ali Ata YİĞİT / ali.ata.yigit@giresun.edu.tr Prof. Dr. Sezai BALCI / sezai.balci@giresun.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi H. Hilal ŞAHİN / hilal.sahin@giresun.edu.tr

POLITICAL GEOGRAPHY	SİYASİ COĞRAFYA
Prof. Mesut DOĞAN / esutan@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Gizem ERDOĞAN / gizemerdogan@gmail.com	Prof. Dr. Mesut DOĞAN / esutan@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Gizem ERDOĞAN / gizemerdogan@gmail.com
ENVIRONMENT MANAGEMENT and POLITICS	ÇEVRE YÖNETİMİ ve POLİTİKALARI
Prof. Azize Serap TUNÇER/ serap@seraptuncer.com Assoc. Prof. H. İlgin B.BAŞARMAK/ hazalilgin@gmail.com Assoc. Prof. Hayriye ŞENGÜN/ hayriyesengun@gmail.com Assoc. Prof. Sevim BUDAK / sebudak@istanbul.edu.tr Asst. Prof. Dr. Ahmet FİDAN ahmet@ahmetfidan.com Asst. Prof. Oylum GÖKKURT BAKI / oylumgokkurt@gmail.com	Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER/ serap@seraptuncer.com Doç. Dr. H İlgin BAHÇECİ BAŞARMAK/ hazalilgin@gmail.com Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN/ hayriyesengun@gmail.com Doç. Dr. Sevim BUDAK / sebudak@istanbul.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet FİDAN ahmet@ahmetfidan.com Dr. Öğr. Üyesi Oylum GÖKKURT BAKİ / oylumgokkurt@gmail.com
POLITICAL COMMUNICATION	SİYASİ İLETİŞİM
Prof. Cavit YAVUZ / yavuzcavit@hotmail.com Prof. Mehmet YILMAZ / mehmet.yilmaz@odu.edu.tr Assoc. Prof. Huriye TOKER / huriye.toker@yasar.edu.tr Asst. Prof. Cem FERİDUNOĞLU / cem.feridunoglu@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Cavit YAVUZ / yavuzcavit@hotmail.com Prof. Dr. Mehmet YILMAZ / mehmet.yilmaz@odu.edu.tr Doç. Dr. Huriye TOKER / huriye.toker@yasar.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Cem FERİDUNOĞLU / cem.feridunoglu@giresun.edu.tr
ART and POLITICS	SANAT ve SİYASET
Prof. A. Nurseren TOR / nunto@mersin.edu.tr Asst. Prof. Shrubu KAYHAN / shrubukayhan@gmail.com Asst. Prof. Pelin KARAÇAR / pkaracar@medipol.edu.tr Asst. Prof. Elif MAMUR YILMAZ/ elifmamuryilmaz@gmail.com	Prof. Dr. Nurseren TOR / nunto@mersin.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Shrubu KAYHAN / shrubukayhan@gmail.com Dr. Öğr. Üyesi Pelin KARAÇAR / pkaracar@medipol.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Elif MAMUR YILMAZ/ elifmamuryilmaz@gmail.com
PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, and PSYCHOLOGY	FELSEFE, SOSYOLOJİ VE PSİKOLOJİ
Prof. Kamuran ELBEYOĞLU / kamuran.elbeyoglu@toros.edu.tr Asst. Prof. Şirin DİLLİ/ sirin.dilli@giresun.edu.tr Assoc. Prof. Cengiz Mesut TOSUN / cengiztosun@hotmail.com	Prof. Dr. K. ELBEYOĞLU / kamuran.elbeyoglu@toros.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Şirin DİLLİ/ sirin.dilli@giresun.edu.tr Doç. Dr. Cengiz Mesut TOSUN / cengiztosun@hotmail.com
ECONOMY	İKTİSAT
Asst. Prof. Nedim DİKMEN / nedim1963@yahoo.com Asst. Prof. Özlem EŞTÜRK/ ozlemesturk@ardahan.edu.tr Asst. Prof. Tayfun YILDIZ / tayfunyildiz@ardahan.edu.tr Asst. Prof. Nilcan Bayrak/ Nilcan.bayrak@ardahan.edu.tr	Dr. Öğr. Üyesi Nedim DİKMEN / nedim1963@yahoo.com Dr. Öğr. Üyesi Özlem EŞTÜRK/ ozlemesturk@ardahan.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILDIZ / tayfunyildiz@ardahan.edu.tr Dr. Öğr. Üyesi Nilcan BAYRAK/ Nilcan.bayrak@ardahan.edu.tr
ECONOMETRICS	EKONOMETRİ
Asst. Prof. İpek CEBECİ / ipekdenizcebeci@gmail.com	Dr. Öğr. Üyesi İpek CEBECİ / ipekdenizcebeci@gmail.com
LABOUR ECONOMICS	ÇALIŞMA EKONOMİSİ
Prof. Gürol ÖZCÜRE / gozcure@odu.edu.tr Prof. Elif Yüksel OKTAY/ elifsel@gmail.com	Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE / gozcure@odu.edu.tr Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY/ elifsel@gmail.com
STATISTICAL AND SCIENTIFIC RESEARCH TECHNIQUES	İSTATİSTİK VE BİLİMSEL ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ
Prof. Ufuk YOLCU / ufuk.yolcu@giresun.edu.tr	Prof. Dr. Ufuk YOLCU / ufuk.yolcu@giresun.edu.tr
INTERDISIPLINER BRANCHES	DİSİPLİNLERARASI BRANŞLAR
Asst. Prof. Simon GRIMA /Risk Management simon.grima@um.edu.mt Prof. Özgür EMİNAĞAOĞLU /RecreationalArea turkbiod@artvin.edu.tr Assoc. Prof. Ruhet GENÇ / Tourism/ drgench@gmail.com Prof. Serap İNCAZ / International TradeandLogistics serapincaz@gmail.com Assist. Prof. Ercan YÜKSEKYILDIZ / Maritime Transportation eyuksekyildiz@gmail.com	Dr. Öğr. Üyesi Simon GRIMA / Risk Yönetimi simon.grima@um.edu.mt Prof. Dr. Özgür EMİNAĞAOĞLU / Rekreasyon Alanları turkbiod@artvin.edu.tr Doç. Dr. Ruhet GENÇ / Turizm / drgench@gmail.com Prof. Dr. Serap İNCAZ/Uluslararası Ticaret ve Lojistik serapincaz@gmail.com Dr. Öğr. Üyesi Ercan YÜKSEKYILDIZ / Deniz Ulaştırma eyuksekyildiz@gmail.com
LEGAL ADVISERS	HUKUK DANIŞMANI
Lecturer Lawyer Emine CEBECİ / emine.cebeci@giresun.edu.tr	Öğr. Gör. Avk. Emine CEBECİ / emine.cebeci@giresun.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Yalova Üniversitesi	Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Reyhan Ayşen WOLFF
Dumlupınar Üniversitesi	Prof. Dr. Özgür ÖNDER
Gelişim Üniversitesi	Prof. Dr. Selma KARATEPE
Karatekin Üniversitesi	Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER
İnönü Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖNEN
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet MERT
Çukurova Üniversitesi	Prof. Dr. Harun ARIKAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Kyiv Üniversitesi	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHITSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Turkish-German Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA
Tbilisi State University	Prof. Dr. Zurab DAVITASHVILI
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Melek DOSAY GÜNDOĞAN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Nigar ZUBERI
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Arshi KHAN
Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY
Mustafa Kemal Üniversitesi	Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Serhat GÜVENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Prof. Dr. Alper GÜZEL
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE
Zaporizhzhya National University	Prof. Dr. Maxim LEPSKIY
Barcelona University	Prof. Dr. Rafa MARTINEZ
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül MENĞİ
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Coventry University	Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Beykent Üniversitesi	Prof. Dr. Levent ÜRER
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Nebiye YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Selin ÇAĞATAY
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal TÜRKCAN
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Erkan IŞIĞIÇOK
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Nuran BAYRAM
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Altınbaş Üniversitesi	Prof. Dr. H. Kemal SEZEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ
Bursa Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Tekin AKDEMİR
Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ali BALCI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ

Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Ümmühan KAYGISIZ
Bayburt Üniversitesi	Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Özlem SAYILIR

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

(Hakem atamalarında hakem havuzuna bağlı kalınmayabilir.)

Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Kyiv University	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Aleaddin YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

DERGİ İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Caddesi
 Güre Mevkii 28200Giresun -TÜRKİYE
 Tel: +(90)454-310-1320
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd>
e-mail bilgileri / e-mail information

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN/ betul.karagoz@giresun.edu.tr // drbetulkaragoz@gmail.com

Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI / mamurysm@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN / ahmet@ahmetfidan.com

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergidir; elektronik biçimde ve yılda iki kez genel, bir kez de “özel konulu” olarak yayımlanır.

Scientific Indexing Services, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, ASOS Index ve SOBİAD tarafından taranmaktadır.

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlarımızın izni olmadan ve kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz.

* * *

Our journal undertakes to comply with the professional principles of the press. All legal rights of the articles belong to our journal. It cannot be quoted partly or completely without the permission of our writers and without giving reference in anywhere. Our journal licenced: Creative Commons (CC, BY, NC)

Publication Type:

Scientific, International Refereed Indexed Journal

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

1. Arthur Conan Doyle'un Eserlerinin Stratejik Yönetim Açısından İncelenmesi.....397-415
Uğur KESKİN
2. Türkiye'de 2008 Sonrası Para Arzının İçselliği-Dışsallığı Analizi.....416-443
Mehmet Mert TÜRK, Salih BARIŞIK
3. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinden Avrupa Birliği Uyum Yasalarına Türkiye'de Vatandaşlığın Tarihçesi: Anayasalar, Vatandaşlık Kanunları, Hükümet Programları.....444-468
Kubilay DÜZENLİ
4. Covid-19'un Akademik Teşvik Etkinliği Üzerindeki Etkisi: Veri Zarflama Analizi ile 2019 ve 2020 Yıllarına İlişkin Bir Karşılaştırma.....469-490
Nuri Özgür DOĞAN, Hazal AKBAL
5. Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya Kullanım Etkinliği: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter Kullanımına İlişkin Bir Analiz.....491-514
Murat KÜÇÜKŞEN, Emrah FİRİDİN
6. Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Otel Müşterilerinin Memnuniyeti Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama.....515-536
Roda Bilal ISMAEL, Hatice Dilara KESKİN
7. Düzeltme: Jeo Enerjik Bakış: AB Bağlamında Enerji Politikalarında Jeo-Enerji Alanları.....537-540
Şebnem KÖSE

ARTHUR CONAN DOYLE'UN ESERLERİNİN STRATEJİK YÖNETİM AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Uğur KESKİN

Analysis of Arthur Conan Doyle's Works in Terms of Strategic
Management

Yazar(lar) | Author(s)
Uğur KESKİN¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 01/07/2021
Makale Kabul Tarihi : 03/11/2021

Anahtar Kelimeler: Arthur
Conan Doyle, Stratejik
Yönetim, Bütüncül
Yaklaşım, Kritik Başarı
Faktörleri.

JEL Kodları:
M10, M12, M19

ÖZ

Bu makalede, dedektiflik hikâyelerinin öncülerinden Arthur Conan Doyle'un (1859-1930) eserleri, stratejik yönetim kapsamında değerlendirilmiştir. Yalnızca yönetsel uygulamalar değil, Doyle'un eserleri gibi birincil kaynaklar da teorik olarak belirli açılardan ele alınabilmektedir. Bu temel olgudan yola çıkılarak Doyle'un eserlerindeki başlıca kahraman olan Sherlock Holmes'un adeta örüntü biçimine dönüşmüş olan mesleki uğraşlarının, stratejik yönetim alanının teorik çerçevesinde değerlendirilebilecek unsurları açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Holmes'un, çağdaş stratejik yönetim literatüründeki kavram ve kuramlar açısından öncü kabul edilebilecek ne tür faaliyetler ile özdeşleştiğini belirlemeye dönük sistematik incelemeler yürütülmüştür. Nitel araştırma olarak yapılandırılan makale, yorumlayıcı fenomenoloji şeklinde desenlenmiştir. Bu sayede Holmes karakterine ilişkin anlatı unsurları, yönetim bilimi alanda kendine özgü kavram ve literatüre sahip bulunan stratejik yönetim kapsamındaki aktarım, betimleme ve izahlara dönüştürülmüştür. Holmes'un kritik başarı faktörleri ve bütüncül yaklaşım açısından anlam ve değer ifade eden yönlerinin neler olduğu, stratejik yönetim literatüründen destek alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 01/07/2021
Accepted Date : 03/11/2021

Keywords:
Arthur Conan Doyle,
Strategic Management,
Holistic Approach, Critical
Success Factors.

JEL Codes:
M10, M12, M19

ABSTRACT

In this article, the works of Arthur Conan Doyle (1859-1930), one of the pioneers of detective stories, are evaluated within the scope of strategic management. Not only managerial practices, but also primary sources such as Doyle's works can be dealt with from certain perspectives theoretically. Starting from this basic fact, the elements of the professional occupations of Sherlock Holmes, who is the main hero in Doyle's works, which have almost turned into a pattern, which can be evaluated within the theoretical framework of the strategic management field, have been tried to be clarified. Systematic studies have been carried out to determine what kind of activities Holmes is associated with in terms of concepts and theories in the contemporary strategic management literature. The article, which was structured as a qualitative research, was designed as interpretive phenomenology. In this way, the narrative elements of the character of Holmes have been transformed into transfer, description and explanations within the scope of strategic management, which has its own concept and literature in the field of management science. Holmes' critical success factors and its meaning and value in terms of holistic approach have been tried to be revealed by taking support from the strategic management literature.

¹ Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ORCID No: 0000-0003-2740-4120, e-posta: ugurkeskin@anadolu.edu.tr

1. Giriş

Edebi bir kişilik olan Doyle'un eserlerini incelemeye yönelik olarak kaleme alınan bu makale, stratejik yönetim literatürüne kendi kısıtlılıkları içinde anlamlı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Makalede, Doyle'un eserlerindeki Holmes karakterine ilişkin anlatılar odak noktasına alınmıştır. Holmes'un sahip olduğu kişisel enerji düzeyi, pratik zekâ, parçadan bütüne gidebilme, problem çözme becerisi ve bilimsel çalışmalara duyulan ilgi gibi nitelikler stratejik yönetim disiplini açısından incelemeye konu edilebilecek hususlar olarak öne çıkmaktadır. Dedektiflik hikâyelerinin öncü yazarlarından olan Doyle, hem yaşadığı dönemde hem de yaşamı sonrasında edebiyat dünyasında özgün bir yere sahip olmuştur. Suç unsurlarının ortaya çıkarıldığı hikâyelerinin yanı sıra edebiyatın başka alanlarında da eserler vermiş olmasına karşın Doyle, özellikle Holmes karakteri ile özdeşleştirilmiş ve bu bağlamda anılmaya başlanmıştır.

Anlatıbilimde kullanılan gözlemleyen kişi ya da duruma göre tepeden gören anlatıcı veya birlikte gören anlatıcı terimleri, Tanpınar'ın "müşahit" kavramını da bir bakıma karşılamaktadır (Rifat, 2020: 65). Doyle'un hikâyeleri, Dr. Watson adlı anlatım karakteri aracılığıyla okuyucusuna aktarılmaktadır. Okuyucuya aktarılan bu eserler, elbette ki eleştirmenlere de hitap etmektedir. Dolayısıyla (tıpkı bu makalede olduğu gibi) eleştirmenin, hem yapıtla hem de onu kaleme alanla etkileşim/duyum bağı içinde bulunması gerekmektedir (Rifat, 2020: 84).

Gadamer'e göre, edebiyat yapıtları bir nevi tarihüstü değere sahip bulunmakta (Özlem, 2019: 31), bu yönüyle de kaleme alındığı dönemin yazar ve okuyucu kitlesinin genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Çehov (2019: 275), yazarın salt bir doğa betimcisi olmadığını, yazdıklarında, bilimden insan haklarına kadar konulara değinmekle yükümlü olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Doyle (2016a: 9), kendi yazdığı eserler hakkında şunları ifade etmektedir: "Bu hafif hikâyelerin; beni tarih, şiir, tarihi roman, psişik araştırmalar ve tiyatro gibi farklı edebiyat dallarından alıkoyduğunu asla düşünmedim. Hatta kimileri, daha ciddi edebi araştırmalarımın tanınmasına biraz engel olduğunu söylese de, ben, Holmes olmasaydı daha fazlasını yapamazdım." Burada sıralanan aktarımlardan yola çıkıldığında, Doyle'un kendisi tarafından "hafif" olarak nitelendirilse de edebi nitelik taşıyan eserleri, yaşadığı zamanı aşarak, çağdaş zamanların gerçekliklerine ışık tutabilecek yönlere sahip bulunmaktadır. "Suç evrenseldir. Mantık ise nadir görülür." (Doyle, 2015: 362) şeklindeki ifade, Holmes hikâyelerinin "hafif" değil aksine, nadir bulunan yetkinliğe işaret etmektedir. Zira bu tür dedektiflik ve polisiye hikâyelerde tutarlı bir mantığın işletilmesi, vazgeçilmez bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Suç işleme için kurulmuş olsa bile kendine has yapı ve işleyişi bakımından suç organizasyonlarını da örgütsel açıdan ele almak mümkün olabilmektedir. Doyle, eserlerinde, suç örgütlerinin yapı ve işleyişini izah etmek gibi bir çaba içinde bulunmamasına karşın, Holmes karakterinin çözüme kavuşturduğu vakalarda, kişisel düzeyde işlenen suçların yanı sıra, organize suç örgütlenmeleri ve hatta ulusal düzeyde etkiler ortaya çıkarabilecek nitelikteki olayların da anlatımlara konu edilmekte olduğu görülebilmektedir (örneğin bkz. Doyle, 2019a: 273; 294). *İkinci Lekenin Esrarı* hikâyesinde yer verilen şu anlatımlar, söz konusu duruma açık bir örnek teşkil etmektedir (Doyle, 2019b: 31): “Adamın öldürülmesi, gerçek görevimizin yanında çok küçük bir şey -zincirde önemsiz bir halka-. Avrupa’da bir felaketin patlak vermemesi için şu belgeyi bulmak zorundayız.”

Bu makalede, Doyle’un eserlerindeki anlatı unsurlarının, çağdaş stratejik yönetim literatürü ile açıklanabilecek yönleri ortaya çıkarılmaya çalışıldığı için; Holmes’un sistemli, analitik ve bütünsel yaklaşımları, bulguların değerlendirildiği aşağıdaki anlatım başlıklarında ele alınmaktadır. Bu değerlendirmelerin arka planında yer alan stratejik yönetim kavramlarının izahı da ortaya konularak, söz konusu kuramsal unsurların, yaşamsal karşılıkları olan ve Doyle’un eserlerinde vücut bulan yönleri gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır.

2. Literatürdeki Çalışmaların Özeti

Ağırlıklı olarak edebi eserler kaleme alması münasebetiyle Doyle ile ilgili literatürde genel itibariyle edebi eleştiri, yazım üslubu ve benzer tarzdaki yazarlarla karşılaştırılması gibi çalışmalar öne çıkmaktadır. İlgili literatür daha yakından incelendiğinde, Doyle’un dedektiflik hikayelerini içeren eserleri ile ilgili çok sayıda araştırma ve inceleme yürütüldüğü görülebilmektedir. Söz konusu araştırma ve incelemelerde Holmes karakterinin olgulara kapsamlı şekilde yaklaşımının, tıp gibi bilimsel alanların araştırma metodolojisinde kullanılabileceği görüşüne yer verilmektedir (Miller, 1985; Chanukya vd., Reed, 2001; Levine, 2012; 2017: 145). Holmes karakterinin çeşitli yönlerinin yönetim alanında çalışmaya konu edilebileceğine ilişkin bilimsel çalışmalara ise çok daha az rastlanmaktadır (Webb, 1995; Czamiawska, 1999; Kociatkiewicz ve Kostera, 2012). Konu kapsamı daha da daraltıldığında, yönetim bilimleri alanı içinde kapsamlı bir literatüre sahip olmasına rağmen “stratejik yönetim” ile “Doyle” ya da “Holmes” kavramlarının bir araya getirildiği Türkçe ya da İngilizce olarak kaleme alınmış geçmiş dönemli çalışmalara rastlanmadığı görülebilmektedir. Salt “strateji” kavramı açısından bakıldığında ise Holmes’un kendine özgü suç araştırma metodolojisinin “strateji” kavramı ile ifade edilmesi nedeniyle bu alanla ilgisi olduğu

izlenimi uyandıran sınırlı sayıda akademik çalışmanın (Thorpe, ve Moscarola, 1991; Keleş ve Keleş, 2014) yürütüldüğü görülebilmektedir.

Stratejik yönetim perspektifinde Doyle'un eserlerinin incelenmesi, teorik öngörü açısından benzer içerikli geçmiş çalışmaların yapılmamış olabileceği kanaatini belirginleştirmektedir. Zira Türkçe ve İngilizce yazında ilgili anahtar kelimelerin olası bütün ihtimalleri dâhilinde tarama yapılmasına karşın, benzer kapsamda herhangi bir öncül çalışmaya rastlanılmamıştır. Söz konusu durum, teorik öngörüğü doğruladığı için, bu makalenin keşifsel ve yorumlama ekseninde yürütülmesinin nedenini daha anlaşılır kılmaktadır. Valery'e (2018: 74) göre, bazıları öyle kavramlar üzerinde uslamalara girişmektedir ki yalnızca "hazır" değildir bunlar, daha hiç kimsece de uygulanmamıştır. Burke'e (2008: 57-58) göre ise, sathi olarak görünenin ötesine geçmeye yönelik keşifsel çabalar, yüzde yüz doğru olmasa dahi, başkalarına yol göstermekte, hatta eksiklikleri bile, gerçeklik arayışına katkı sağlayabilmektedir. Valery ve Burke'den aktarılan söz konusu görüşler, bu makaledeki gibi keşifsel niteliğe sahip araştırma ve incelemelerde ortaya konulan perspektiflerin oluşturduğu bakış açılarının ortaya koyabileceği potansiyel değeri açıklamaya çalışmaktadır.

3. Yöntem

Dilthey'e göre edebiyat ve şiir, yaşamın yansıtılma biçimlerinden en önemlileri arasında yer almaktadır (Özlem, 2019: 42). Özellikle edebi eserler, bütün yaşamsal alanları ele alabilmektedir. Dilthey'in görüşünden yola çıkıldığında, edebi eserlere konu edilen anlatımların, yaşamsal realitenin tümüyle dışında yer almadığı çıkarsamasına ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla bu makalede, yazılı kaynak niteliği taşıyan edebi eserlerin, kaleme alındığı dönemin yaşamsal gerçekliklerini belirgin ölçülerde aktarmakta olduğu varsayımında bulunmaktadır. Söz konusu varsayım temelinde aşağıdaki önermeyi ifade etmek mümkün olabilmektedir:

Önerme: Edebi eserlerdeki anlatılara, bilimsel açıdan tahlil edilebilir temalar ekseninde yaklaşıldığında, gerçekliklere ışık tutan unsurlara erişilebilmektedir.

Yukarıdaki önerme, edebi eserlerin, pratik yaşamda karşılaşılan olgular için açıklayıcı mekanizmalar barındırabildiğini ifade etmektedir. Böylesi mekanizmalar ise bilimsel çalışmalardaki yorum ve değerlendirmelere dayalı uğraşları gerekli kılmaktadır. Bu gereklilikten dolayı makalede, aşağıdaki araştırma sorusunun cevaplanması hedeflenmektedir:

Araştırma Sorusu: Doyle'un eserlerindeki anlatı unsurları, kritik başarı faktörleri ve bütüncül yaklaşım konularında anlamlı katkı sağlayabilecek düzeyde veriye sahip bir içerik barındırmakta mıdır?

Hegel'e (2011: 20) göre, öz/çekirdek niteliklerin kavranması sayesinde teorik yaklaşımın tek yanlılığı ortadan kalkabilmektedir. Kavrayan bilgiyi oluşturan böylesi bir anlayış, gerçek tekelliğin aynı zamanda kendi içinde evrensellik olduğunu ifade etmektedir. Hegel'in bu yaklaşımı, fenomenolojik çalışmalardaki tekelliğin, aslında evrensellik ilkesine de ne şekilde hizmet edebildiğini açıklamaktadır. Nitekim tekil bir edebiyatçı olarak Doyle'un yorumlanarak değerlendirilmesi biçiminde tasarlanan bu makaledeki fenomenolojik yöntemin, amaçlanan hedefe ulaştırabileceğini Geiger (2015: 124) şu görüşe dayalı olarak ortaya koymaktadır: "Tarih boyunca kalıcı olabilmiş görüşler, ancak ve ancak olguların özüne inen fenomenolojik çalışmalarla bulunabilmektedir." Bu makalede, Doyle'un eserlerindeki başlıca kahraman olan Holmes karakteri özgün bir fenomen olarak belirlenmiş ve bu fenomene ilişkin olarak yapılandırılan anlatımların, stratejik yönetim literatüründeki teorik karşılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Towarnicki'ye (2017: 91) göre, pozitivist yaklaşımlarla belirlenemeyen unsurları gün yüzüne çıkarmaya gücü yetecek çözümler, ancak bu sayede mümkün kılınabilmektedir.

Yukarıda ortaya konulan izahlardan yola çıkılarak, nitel bir çalışma şeklinde yürütülen bu makalenin araştırma deseni olarak, yorumlayıcı fenomenoloji benimsenmiştir. Creswell (2016: 77), fenomenolojik çalışmaları, belirli bir kişi veya grubun herhangi bir fenomen ya da kavrama ilişkin deneyimlere bağlı olarak belirginleşen ortak anlam çerçevesi şeklinde tanımlamaktadır. Fenomenoloji aracılığıyla (yukarıda Hegel tarafından açıklanan görüşten de yararlanılarak), bilimsel incelemelerdeki fenomenlere ilişkin ortaya konulan bireysel çıkarımların, esas itibarıyla evrensel yönleri sahne izahına dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Nitekim Doyle (2019a: 227) da Holmes karakterinin kendine özgü bir fenomen olduğunu kabul etmekte ve anlatım karakteri Dr. Watson'un ağzından şu şekilde ifade etmektedir: "Sonunda, onu kalbi olmayan bir beyin -akıl gerektiren konularda ne kadar başarılıysa, duygusal alanda da o kadar başarısız olan bir akıl makinesi- ve başlı başına bir fenomen olarak değerlendirmeye başlamış olduğumu fark ettim."

4. Düşünsel, Teorik ve Kavramsal Arka Plan

Kritik önemi haiz konulara öncelik verilmesi, görece önemsiz konuların ise ikincil planda ele alınması gerekliliği aslında insanoğlu tarafından bilinçli bir biçimde ya da sezgisel olarak gerçekleştirilen bir eylemi ifade etmektedir. Bunun tersi olarak, rasyonel görünen eylemin, duygusal ya da başka nedenlerle gerçekleştirilmeyip, önemsiz konulara yönelmek de söz konusu olabilmektedir. Böylesi durumlara ise istisna gözüyle bakılmaktadır. Bu bağlamda, birçok farklı bilim alanında "kritik başarı faktörleri" ve benzeri terimlerle ifade edilen uygulamalar bütünü, stratejik yönetim alanında da kendine

has bir yer edinebilmiştir. Söz konusu terim ayrıca Porter tarafından “değer zinciri (value chain)” terimi ile kavramlaştırılan analitik bakış açısına da yakınsayan yönler barındırmaktadır. Sonuç olarak, kritik faktör bileşenlerinin önemine ilişkin vurgulamalar, çok daha erken dönem düşünür ve yazarların eserlerinde kendine yer bulmuştur. Örneğin birçok düşünür (Petrarca, 2019: 56; Musashi, 2015: 89-91) ve yazar (Daudet, 1998: 24; Orwell, 2021: 91); ülke, örgüt ya da kişisel düzeyde girilen rekabet/savaş/çatışma ortamlarında, önemsiz işlerin öncelenmesi, görece daha kritik eylemlerin ise yanlış yönlendirilmiş ya da muhteris duygular nedeniyle ihmal edildiği anlatımlara eserlerinde yer vermişlerdir. Benzer bir durum, bu Holmes karakterinin ayırt edici bir niteliği olarak dikkat çeken “bütüncül yaklaşım” için de söz konusu olmaktadır. Çünkü Sun Tzu (1996) ile temellendirilen kadim bir anlayış olan bütüncül yaklaşım, oldukça kapsamlı bir düşünsel arka plana dayanmaktadır. Örneğin III. Murad zamanında yazarı bilinmeyen bir eser olan *Kitab-ı Müstetab* kaleme alınmıştır. Islahatname (layiha) türü anlatımlara yer verilen bu eserde örgütsel yapılanmalar (devlet kurumları) bütüncül bir anlayışla ele alınmaktadır (Dinçer, 2019: 275).

Aşağıdaki alt başlıklar, bu makalenin teorik ve kavramsal arka planını teşkil eden çerçeve bir anlatım olarak yapılandırılmıştır.

4.1. Teorik Çerçeve: Stratejik Yönetim

Strateji, özellikle son yıllarda ekonomi, işletme yönetimi ve daha birçok alanda çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu kavram; yönetsel, ekonomik ya da işletmecilik alanlarında şu ortak yönlerle sahip bulunmaktadır (Budak, 1998, 130): Strateji geleceğe yönelik olarak belirlenmekte, yönlendiricilik özelliği bulunmakta, insan etkinlikleri ile ilgili devamlı bir süreci ifade etmektedir. Stratejik yönetimin, özgün bir bilimsel alan olarak kabul edilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yürütülen çalışmalarla mümkün olabilmıştır (Bracker, 1980). Bu alanda artan sayıdaki çalışmalar sonrasında, stratejik yönetimin genel kabul görmüş tanımı yapılarak alana özgü literatür oluşmaya başlamıştır (Ferreira vd., 2014). Stratejik yönetim, işletmenin/örgütün performans hedefine ulaşabilmesi için operasyonel süreçlerden hareketle, örgütün bütününe ilgilendiren kararların alınması, uygulanması ve değerlendirilmesi süreci olarak ifade edilmektedir (Saruhan ve Yıldız, 2013: 219).

4.2. Kavramsal Çerçeve

Bu makalede üzerinde durulan temel iki kavram olan Kritik Başarı Faktörleri ve Bütüncül Yaklaşım, aşağıdaki anlatım başlıklarında ele alınarak kavramsal bir çerçeve anlatım ortaya konulmaktadır.

Kritik Başarı Faktörleri: On dokuzuncu yüzyıl Türk edebiyatının halk tarafından tanınan ilk yazarlarından olan Ahmet Mithat Efendi, *Kıssadan Hisse* adlı eserinde, aktarmış olduğu kıssaların neticesinde, anlatımın ana fikrini ayrıca açıklamaktadır. Aşağıdaki aktarım ve yapmış olduğu çıkarım, kritik hususların önceliklendirilmesi konusunu fabl unsurlarıyla birlikte betimleyerek açıklamaktadır (Ahmet Mithat Efendi, 2021: 115).

Nalbandın Köpeği

Bir nalbandın bir köpeği varmış ki efendisi çalışırken köpek de örsün altında yatarmış. Örsün gürültüsüne köpeğin kulağı o kadar alıtmış ki çekiçler ne kadar kuvvetle vursalar köpek asla rahatsız olmayıp tam bir huzur içinde uyurmuş. Fakat kendisi işi bırakıp da yemek yiyecek olursa yemeğin en küçük bir patırtısı dahi köpeği uyandırır ve derhal sofraya konarmış. Bundaki hikmeti düşünenler demiş ki:

Hisse

“Benimle ilgisi olmayan gürültüler, kulağımın dibinde kıyamet koparsalar kulağıma girmez. Benim faydama olan azıcık bir ses de o saat beni uyandırır.”

Kritik Başarı Faktörleri, özünde bir tür analiz olma niteliği taşımaktadır. Kavramsal olarak analiz şu şekilde tanımlanmaktadır (Güney, 2004: 11): “Herhangi bir konunun, bir nesnenin düşüncede ya da gerçeklikte kurucu parçalarına ayrılması yoluyla yapılmasının, işleyişinin ve gelişim yasalarının ortaya konulması işlemidir.” Belirli bir olguya ilişkin gölgede kalmış fakat hakikatte kritik önem taşıyan unsurların varlığı söz konusu olabilmektedir. Bu durumu Valery (2018: 19) şöyle açıklamaktadır: “... görünüşte hiçbir anlamı olmayan ayrıntıların yardımı olmadıkça, en ağır kanıtlar, en güzel yönlendirilen kanıtlamalar bile neredeyse hiç etkili olamaz; buna karşılık, sıradan kanıtlar, incelikli ya da taşlar gibi yaldızlı sözlere takıldı mı kulakları uzun süre büyüler.”

Bilimsel literatürde “anahtar kaynaklar” kavramıyla da ifade edilebilen Kritik Başarı Faktörleri, stratejik açıdan üstünlükleri beraberinde getiren faktörleri vurgulamaktadır. Örgütsel açıdan yetkinlik ve başarı sağlayabilmek için, her bir örgütün kendi özgün şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan başarı faktörlerinin, örgüt çapında dengeli bir biçimde gelişim gösterecek şekilde yönetmesi gerekmektedir. Peters ve Waterman (1995) tarafından geliştirilen modelde, işletmeler için kritik başarı faktörleri şu unsurların bileşimiyle ortaya çıkmaktadır: Strateji (strategy), yapı (structure), sistem (system), personel (staff), biçim (style), beceri (skill), paylaşılan değer (shared value). İngilizce baş harflerinden dolayı “7S Modeli” olarak da adlandırılan bu analiz, Mc Kinsey danışmanlık kuruluşu tarafından örgütsel başarı değerlendirmesinde araç olarak kullanılmaktadır (Kara, 2016: 486). Genç ve Demirdöğen’e (2000: 145) göre bu kavram, kişilere (işlerinde

başarılı olmak için ne yapmak zorunda olduklarını belirlemeleri) ve hatta herhangi bir projeye veya faaliyete uygulanabilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere; Kritik Başarı Faktörleri, Değer Zinciri Analizi ile yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır. Nitekim Porter'a (2003: 41) göre rekabet, üzerine odaklanması gereken başat bir öneme sahip bulunmaktadır. Buna karşın, rekabete potansiyel etki edebilecek birçok faktör bulunmaktadır. Söz konusu faktörlerin hepsi aynı derecede önemli olmamaktadır. Dolayısıyla da rekabetin işleyişini tanımlarken en belirleyici niteliklerin tespit edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Zira analitik ve stratejik dikkatin en dikkate değer kısmının odaklanması gereken hususlar bu alanlarda kendini göstermektedir. Porter tarafından geliştirilen Değer Zinciri Analizinde, örgütsel çıktıya katılan değerlerin nasıl artırılacağı, bunun için hangi kritik faaliyetlerin ve faktörlerin göz önüne alınması gerektiği hususu, karşılaştırmalı ve sistematik bir biçimde açıklanmaya çalışılmamaktadır (Bedük, 2012: 41). Kritik Başarı Faktörleri ile yakın ilişkisi buradan da anlaşılabilen Değer Zinciri Analizinde, işletme faaliyetleri, "temel faaliyetler" ve "destek faaliyetleri" olarak ikiye ayrılmakta ve bu faaliyetler, kendi içinde alt başlıklarda önem sırası gözetilecek biçimde analiz edilmektedir. Sonuç olarak bu analiz, salt kâr amaçlı örgütlere değil, diğer tür örgüt, takım ya da bireysel faaliyet düzeylerine uyarlanabilecek temel bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Bütüncül Yaklaşım: On altıncı yüzyıl düşünürü Musashi (2015: 65-66), olaylara geniş bir perspektiften bakarak bütüncül bir görüş sağlama konusunda şunları dile getirmektedir: "Açık ve kısıtlanmamış bir ruhla, olgulara yüksekten bak... Bilgiğini zenginleştir: Adaleti öğren, iyiyi kötüyü ayırt et, farklı sanatların yollarını bir bir incele." Musashi (2015: 90-91), bütünsel yaklaşıma sahip türden eylemlerde, küçük noktalara takılıp ruhların düğümlenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böylesi durumlarda, strateji yolculuğunun selameti açısından, küçük ayrıntılara takıldığımızda, ruhumuzu apansız genişletmeyi bilmeli, küçüğün yerine büyüğü koyabilmeliyiz diyerek bu konuda öncü görüşler öne sürmüştür.

Stratejik yönelimli olma, örgütün yönetimine belli bir perspektiften bütüncül/holistik olarak bakmayı gerektirmektedir. Stratejik yönetim anlayışının bir gereği olarak, örgütün sahip olduğu bütün birim, kaynak ve kabiliyetleri ile geleceği inşa etmeye yönelmesi icap etmektedir. Birimler arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzluklar ise hedeflerden sapmalara yol açabilmektedir (Barca, 2002: 21).

Kırım (2001: 54), bütüncül yaklaşımı bazı analogiler aracılığıyla açıklamaktadır. Kırım'a göre, avantaj elde etmeye çalışan aktörler (birey, grup ya da örgütler), operasyonel iyileştirme odaklı bir anlayışa sahip olduklarında tıpkı bir tünelin ucundan yapılan bakışa benzer bir biçimde yalnızca mevcut rakipleri görmekte ve stratejilerini

buna göre biçimlendirmektedir (tünel vizyon). Oysa daha geniş çerçevede (tünel vizyon dışında) yer alan potansiyel rakipler, mevcut aktörlerin işleyiş süreçlerinden çok daha üstün bir şekilde piyasaya girebilmektedir. Böylesi potansiyel rakip aktörleri görebilmek ise “radar ekranı” gibi geniş perspektiften bakmayı öngören, kapsamlı görüş alanına sahip bir anlayışın benimsenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu anlatım başlığında ele alınan bütüncül yaklaşım anlayışı, yalnızca stratejik yönetim literatüründe değil, söz konusu literatürden daha önceki yıllara dayanan sistem yaklaşımında da başvurulan bir kavram olma özelliği taşımaktadır. Zira sistem yaklaşımında asıl ağırlık (sıklet merkezi), “bütün” üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda organizasyon, yalnızca fonksiyonel alt bölümlerin bir toplamı olarak değil, çevresi ile girdi-süreç-çıkış ilişkisi olan açık sistem olarak kabul edilmektedir (Koçel, 2013: 262).

5. Analiz: Doyle’un Eserlerinin Stratejik Yönetim Kavram ve Kuramları ile Değerlendirilmesi

Aşağıda yer verilen alt başlıklarda, Holmes’un özellikle meslek yaşamında yürürlüğe koyduğu uygulamaların, stratejik yönetim bağlamında ele alındığı aktarım, açıklama, anlatım ve yorumlamalar sıralanmaktadır. Ayrıca Holmes’un kritik başarı analizi ile bağdaşan olguları çözüme kavuşturma tarzı ile bütüncül yaklaşım biçimi birbirini yadsınamakta, aksine birbirini tamamlayıcı yönler taşımaktadır.

5.1. Holmes’un Araştırma ve İncelemelerinin “Kritik Başarı Faktörleri” Açısından Değerlendirilmesi

Özel dedektiflik mesleğinin bir gereği olarak Holmes’a çözmesi için intikal eden vakalar çoğunlukla karmaşık görünen deliller içermektedir. Karmaşayı çözümleyebilmek ise sıradan bireylerin üstesinden gelemeyeceği özel birtakım kişisel yetkinliklere sahip olmayı gerektirmektedir. Holmes’un dedektiflik hikâyelerinin anlatım karakteri Dr. Watson, *Gümüş Şimşek* başlıklı hikâyedeki olayların karmaşıklığını çözemeyişi nedeniyle hissettiği acizliği şu sözlerle dile getirmektedir (Doyle, 2019a: 17): “Holmes’un her zamanki açıklığıyla anlattığı bu hikâyeyi ilgiyle dinlemiştim. Ama deliller bana tanıdık gelmiş olmasına rağmen olaydaki önemlerini ve birbirleri arasındaki ilgiyi çıkaramamıştım.” Dr. Watson’un, kendisinde var olmadığını ifade ettiği söz konusu yetkinlik, *Reigate Bulmacası* başlıklı hikâyedeki vakalar bağlamında (Holmes tarafından) şu şekilde açıklanmaktadır (Doyle, 2019a: 159): “Dedektif mesleğinde, bir dizi verinin içinden hangilerinin birbirlerine bağlı olduğunun ayırımına varabilmek son derece önemlidir. Aksi takdirde enerjini ve dikkatini olaya yoğunlaştırmak yerine dağıtmak

zorunda kalırsın.” Holmes’un bu ifadeleri, yalnızca çözüme katkı sağlayan kritik unsurları öne çıkarıp, diğerlerini biraz daha geri planda tutmanın yanı sıra, hem sistem yaklaşımına hem de bütüncül anlayışa benzer bir biçimde parçalar arasındaki ilişkiyi çözümlenerek olaylara bütünsel/holistik yaklaşıma gereksinimini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kritik Başarı Faktörleri yaklaşımı konusunda Holmes, *Albayın Ölümü* başlıklı hikâyede şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bütün bu bilgileri edindikten sonra... bilgileri önem derecesine göre sınıflandırmaya çalıştım.” *Brook Sokağı Cinayeti* hikâyesinde, kritik faktörleri, analitik düşünme yeteneği sayesinde belirli bir öncelik sırasına göre ele alma konusunu şu sözlerle betimlenmektedir (Doyle, 2019a: 197): “Holmes’un analitik akıl yürütmedeki hünerlerini sergilediği ve araştırmalarında kullandığı akıl almaz yöntemlerinin değerini yansıtmış olduğu vakaların çoğunda, delillerin kendileri o kadar önemsiz ve sıradan görünmüştür.” Nitekim *Brook Sokağı Cinayeti* hikâyesinde, bilgisine başvuru Dr. Trevelyan adlı karakter, bildiklerini Holmes’a aktarırken şunları söylemektedir (Doyle, 2019a: 204): “... bütün ayrıntılarıyla hikayemi aktaracağım ve hangi noktaların önemli, hangilerinin önemsiz olduğuna karar vermeyi size bırakacağım.”

Kayıp Antlaşma adlı hikâyede yer verilen şu anlatımlar, bu makalenin “Kavramsal Çerçeve” alt başlığındaki açıklamalarla anlamlı bir benzerlik ortaya koymaktadır: “Vakadaki esas problem... ortalıkta çok fazla delilin bulunmasında yatıyordu. En önemli bilgiler, vakayla ilgisi olmayan ayrıntılarca örtülüp saklanmış durumdaydı. Bize sunulmuş olan bütün verilerin arasından, önemli olduklarını düşündüklerimizi seçmek, sonra da onları sıraya dizip bu olağanüstü ilginç olaylar zincirini bütünleştirmemiz gerekiyordu.” Buradaki “olaylar zinciri” kavramı ile “Değer Zinciri Analizi” arasındaki benzerlik de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Benzer anlatımlara, *Gümüş Şimşek* hikâyesinde şu şekilde yer verilmektedir (Doyle, 2019a: 10): “İşin zorluğu, gerçeklerin çerçevesini teorisyenlerin ve gazetecilerin süslemelerinden ayırabilmekte yatıyor.”

Kayıp Antlaşma hikâyesinde “faktör” kavramının da geçtiği şu anlatım, özel bir anlam taşımaktadır (Doyle, 2019a: 279-280): “...ipucu... bir sür var, ama biraz araştırma yapmadan değerlerini bilemeyiz... Bu davada çıkarı olan kim var, bir düşünelim. Fransız elçiliği var, bir de Rus elçiliği; bunlardan birine belgeleri satmak isteyen bir kişi olabilir, bunun yanı sıra Lord Holdhurst faktörü de var tabii.” *Priory Okulu Vakası* hikâyesinde ise Holmes, olayların aydınlatılmasında coğrafi öğeleri tanımaya öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Doyle, 2020: 155). Vakanın başlangıcında edinilen deliller arasında yer alan bisiklet nesnesi, resmi kolluk güçleri ve görüş öne süren ilgililerden farklı olarak Holmes tarafından geri planda değerlendirilmektedir (Doyle, 2020: 158). Coğrafi öğelere yoğunlaşan Holmes, bir dizi sistematik araştırma yürütmekte, mantık yürütme yönteminin olumlu sonuçlarını elde etmekte ve kendi deyimiyle “önemli şeyleri

önemsizden ayırma” sayesinde istenilen neticeye ulaşmayı başarmaktadır (Doyle, 2020: 162-164).

Kara Peter Davası başlıklı hikâyede, Polis Müfettişi Hopkis’in aydınlatılmaya çalıştığı vakayı Holmes çözüme kavuşturmaktadır. Holmes, çözüm doğrultusunda Kritik Başarı Faktörleri ekseninde gerçekleştirdiği işleyişi şu sözlerle dile getirmektedir (Doyle, 2020: 215): “Her vakada bir alternatif olabileceğini görmezden gelmemen gerekirdi. Kendini genç Neligan’a o kadar kaptırmıştın ki Patrik Cairns’i yani Peter Carey’nin gerçek katilini düşünmeye ayıracak tek bir saniyen bile olmadı.” *Altı Napolyon’un Esrarı* adlı hikâyede ise Polis Müfettişi Lestrade, olayların çözümlenmesindeki önceliklendirmeyi Holmes kadar isabetli bir biçimde yapamamakta ve vakayı aydınlatmada yetersiz kalmaktadır. Holmes, Kritik Başarı Faktörleri bakış açısıyla bu vakayı da çözüme kavuşturmayı başarmaktadır (Doyle, 2020: 271; 282). *Altın Gözlüğün Esrarı* hikâyesinde ise anlatım karakteri ve Holmes’in hem arkadaşı hem de yardımcısı olan Dr. Watson, olayları çözüme kavuşturacak faktörlerin kaynağını belirlemekte zorlanmaktadır (Doyle, 2020: 335) fakat Holmes bu olayı da aydınlatacak kritik faktörleri ortaya çıkarmaktadır. *Kayıp Futbolcu* hikâyesi de benzer bir biçimde Holmes’un “ilgimizi onun üzerinde yoğunlaştırmak zorundayız” şeklinde ifade ettiği faktörler kapsamında aydınlığa kavuşturulmaktadır (Doyle, 2020: 362).

Baskerville Köpeği hikâyesinde Dr. Watson, Holmes’un olayların çözümüne olan yaklaşımını şu sözlerle dile getirmektedir (Doyle, 2016c: 52): “En ufak ipucu ve delil parçasını tartar, karşı görüşler kurar, ikisini de dengeler ve hangi noktaların gerekli, hangilerinin asılsız olduğuna karar verir.” Hikâyenin devamında, Kritik Başarı Faktörleri açısından dikkate değer şu ifadeler yer verilmektedir (Doyle, 2016c: 67): “İhtimalleri tartıp en olabirini seçme işi dersiniz daha iyi olur... düşünce zincirimizi kuracak maddi bir dayanak noktası var elimizde.” Yine aynı hikâyenin devamında Dr. Watson, eriştiği ve bir rapor niteliğinde derlediği bilgileri Holmes’a aktarmadan önce şu ifadeleri dile getirmektedir (Doyle, 2016c: 177-178): “Konudan uzak ama bütün olup bitenleri sana anlatmanın yararı olduğuna inanıyorum. Sen sonuçlara varmak için arasından hangisini seçersen seç.”

Bir Kimlik Vakası başlıklı hikâyede Holmes, olgulara yaklaşım tarzını da açığa çıkaran şu anlatımı dile getirmektedir (Doyle, 2015: 45): “Bir polis memuru tatsız ve kuru ifadeler üzerinde dururken, bir gözlemci meselenin özünü oluşturan ayrıntılara bakar.” *Dörtlerin Esrarı* hikâyesinde ise söz konusu vurgulama, aynı anlama gelebilecek fakat farklı cümlelerle şu şekilde ifade edilmektedir (Doyle, 2016d: 15): “Bazı gerçekleri ele alırken belirli şeyleri ye görmezden gelmeli veya en azından orantısına dikkat etmeli.”

Beyaz Asker hikâyesinde Holmes, çözüm ihtimallerini daraltmak için sıklıkla başvurduğu mantıksal analiz yöntemini kullandığını ifade etmekte (Doyle, 2016a: 65) ve

“...mümkün olmayan her şeyi elediğimizde geriye ne kalıyorsa, ne kadar imkânsız gibi görünse de gerçeğin ta kendisidir... Bazı durumlarda birden fazla açıklama kalabilir; o zaman da art arda deneme yanılma yoluyla en güçlü varsayımı ortaya çıkarmaya çalışırsınız” sözleriyle de Kritik Başarı Faktörlerinin belirleyici rolüne işaret etmektedir (Doyle, 2016a: 75).

Porter’ın (2003: 41) “Analitik ve stratejik dikkatin büyük bölümünün odaklanması gereken yer” şeklinde ifade etmeye çalıştığı hususta Holmas’un yaklaşımı, *Bisikletli Takip* hikâyede şu sözlerle dile getirilmektedir (Doyle, 2016e: 72): “Kesinlik ve konsantrasyona her şeyden çok değer veren dostum, dikkatini elindeki vakadan başka noktalara çekecek her şeye isteksiz yaklaşırdı.” Aynı hikâyede, çözüme katkı sunması olası bir olaya ilişkin ne şekilde bir tavır takınacağını soran Dr. Watson’a Holmes şu karşılığı vermektedir (Doyle, 2016e: 82): “Önemsiz bir olay gibi görünüyor ve onun için diğer önemli araştırmalarımı bırakamam.”

5.2. Holmes’un Araştırma ve İncelemelerinin “Bütüncül Yaklaşım” Açısından Değerlendirilmesi

Korku Vadisi eserinde Holmes karakteri, bütüncül yaklaşım bağlamında anlamlı veriler ortaya koyan şu ifadeleri kullanmaktadır (Doyle, 2016b: 133): “Olaylara geniş bir pencereden bakmak bizim işimizde bir mecburiyettir, Bay Mac. Fikirlerin birbirleriyle ilişkilerinin ve elde edilen bilgilerin yorumlanması, kullanımını farklı bir uzmanlık ve yetenek gerektirir.” *Norwoodlu İnşaatçı* hikâyesinde yer verilen şu ifadeler ise bütünsellik konusuna yetkin bir örnek sunmaktadır (Doyle, 2016e: 178): “Küçük hırsızlıklar, keyfi saldırılar, sebepsizce patlak veren isyanlar işin aslını bilen adam için bunların birbirine bağlı bir bütün olduğunu anlamak zor değildir.”

Kızıl Saçlılar Kulübü adlı hikâyede Holmes şunları ifade etmektedir (Doyle, 2015: 72): “Kural olarak, bir olayın gidişatını dinlediğimde, hafızamdaki binlerce benzer vakayı tarayıp olayı tamamlarım.” Bu hikâyede olayların aydınlatıldığı son bölümlerde anlatım karakteri Dr. Watson, Holmes’un olgulara bütüncül yaklaşımını vurgulayan şu ifadeleri dile getirmektedir (Doyle, 2015: 100): “Çok güzel çözmüşsün! Diye atıldım, hayranlık duygumu daha fazla bastıramayarak. Uzun bir zincir ama her halka çok iyi oturuyor.” *Abbey Çiftliği Vakası* hikâyesinde ise Holmes, her şeyi kafasında yerli yerine oturtana kadar, dolayısıyla da bütüncül veri seti elde edinceye kadar bildiklerini kendisine sakladığını ve ancak bütünsel görüşün yakalanabileceği düzeyde şartların olgunlaşması sonrasında ise sonuç almak üzere harekete geçtiğini vurgulamaktadır (Doyle, 2016e: 322).

Olayları çoklu bakış açılarıyla değerlendirmek, görünen düzleme ilişkin perspektifi genişletme sayesinde bütüncül yaklaşıma hizmet edebilmektedir. *Boscombe Vadisi'nin Esrarı* hikâyesinde Holmes, bu hususu şu şekilde dile getirmektedir (Doyle, 2015: 109): “Doğrudan tek bir şeye işaret ediyormuş gibi görünüyor olabilirler ama bakış açını biraz olsun kaydırdığında, bu sefer de tamamen farklı bir şeye işaret ettiklerini görebilirsin.” *Akgürgenlerin Esrarı* hikâyesinde Holmes, aynı hususta şunları söylemektedir (Doyle, 2015: 374-375): “Benim gibi, baktığı her şeyde kendi özel ilgi alanıyla ilgili referanslar arayan biri aslında zihnin laneti etkisindedir. Sen bu tek tük evlere bakıp güzelliklerinden etkileniyorsun. Onlara ben baktığımda ise, tek bir şey görüyorum; birbirlerinden çok uzaklar ve suç işlemek için çok uygun bir yerdedir.” Aynı cümleden olmak üzere Holmes, *Thor Köprüsü* hikâyesinde şu sözleri sarf etmektedir (Doyle, 2016a: 212): “Bir kez bakış açısını değiştirdikten sonra, başta sana en umutsuz görünen şey bile gerçeğe giden bir ipucuna dönüşebilir.”

Büyük Dudaklı Adam hikâyesinde kendisini “analitik akılcı” olarak tanımlayan Holmes, güçlü sezgilerin, analitik yaklaşımdan zaman zaman daha etkili olabileceğinin de hakkını teslim etmektedir. Dolayısıyla da sezgisel yaklaşımı ve sezgi gücünü de hiçe saymamakta, bütünsel yaklaşıma sahip olmanın tamamlayıcı unsurunu kendi bakış açısıyla ifade etmektedir (Doyle, 2015: 186). *Benekli Kordon* hikâyesinde Dr. Watson, Holmes’un, “sezgileri kadar hızlı olan mantık zincirleriyle çözüme kavuşturması” yönünden övgü ve hayranlıkla bahsetmektedir (Doyle, 2015: 228). Yetersiz detaylarla hareket etmenin ne denli sakıncalı olduğunu vurgulayan Holmes (Doyle, 2015: 260), bütüncül resmi ortaya çıkaracak düzeydeki ayrıntıları elde etme gerekliliğini açıklamaktadır. *Zümrüt Taç* başlıklı hikâyede, vakalara ilişkin veri ve bilgilere Dr. Watson ile Holmes birlikte erişim sağlamış olmalarına karşın Holmes, öngörü ve sezgileri sayesinde etkin çözümler ortaya koymaktadır. *Emekli Boyacı* hikâyesinde ise Dr. Watson, vakanın çözümüne ilişkin görüşler öne sürmekte fakat ortaya koyduğu düşüncelerin, “aynı bütünün bir parçası sayılamayacağı” gerekçesiyle Holmes tarafından olumlu karşılanmamaktadır (Doyle, 2016a: 331).

Kızıl Soruşturma romanında yer verilen şu anlatımlar, bütüncül yaklaşıma sahip kişilerin sahip olduğu nitelikleri, benzer anlamlar taşıyan fakat farklı cümlelerle şu şekilde açıklamaktadır (Doyle, 2017: 27): “Mantıklı bir insan... hiç görmese bile, bir su damlasından Atlantik Okyanusunun ya da Niyagara Şelalesinin var olduğunu çıkarabilir. Aslında hayat büyük bir zincirdir ve biz tek bir halkası gözlerimizin önüne serildiğinde bu zincirin doğasını çözümleyebiliriz.”

Wisteria Köşkü hikâyesinde Holmes, bütüncül yaklaşıma duyduğu gereksinimi şu sözlerle dile getirmektedir (Doyle, 2019b: 64-65): “Pekala sevgili Watson, bu iki gerçeği de kapsayabilecek bir açıklama yaratmak, insan zekasının sınırlarını aşar mı sence?...”

bütün delilleri bulmuş değilim... deliller olmadan tartışmak hatadır. Yoksa onları teorilerine uydurmaya başlayabilirsin.” Benzer ifadeler, *Bohemya’da Bir Skandal* hikâyesinde de yer verilmektedir (Doyle, 2016d: 222). *Dörtlerin Esrarı* adlı hikâyede, Dr. Watson ile Holmes arasında aşağıda aktarılan diyalog, bütünsel yaklaşım konusuna oldukça dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır (Doyle, 2016d: 77): “Bütün bu olanlar, adeta çözülemez bir sır gibi geliyor bana,” dedim. “Aydınlanacağına daha da esrarengiz bir durum alıyor.” “Bilakis, her an daha da aydınlanıyor,” diye cevap verdi Sherlock Holmes. “Her şeyi bütünüyle bağlamak için eksik birkaç parça kaldı sadece.” Olayların bütüncül görünüşüne varma çabası, bu hikâyede geçen “dereyi göle kadar izlemek” sözlerinde de ifadesini bulabilmektedir (Doyle, 2016d: 111). Hikâyenin ilerleyen anlatımlarındaki şu ifadeler de bütünsel yaklaşıma işaret etmektedir (Doyle, 2016d: 141): “Uzun olaylar zincirine baktığımda bazıları önemsiz de olsa bütün olayların tek bir yöne gittiğini görüyordum. Holmes’un... teorisi yerli yerine oturuyordu.”

Bruce Partington Planları hikâyesindeki olayların çözümlenmesine, Holmes’un ağabeyi olan Mycroft da katkı sağlamaktadır. Hikâyede, bütüncül yaklaşım ortaya koyabilecek kişisel niteliklere sahip bir kişi olarak ifade edilen Mycroft, şu şekilde betimlenmektedir (Doyle, 2019c: 160):

Diğer adamlar uzmandır ama Mycroft’un uzmanlığı her şeyi bilmektir. Örneğin bir bankanın, donanmayı, Hindistan’ı Kanada’yı ve parayı ilgilendiren bir mesele konusunda yardıma ihtiyacı olduğunu varsayalım; çeşitli bankalardan her konuda ayrı ayrı tavsiye alabilir, oysa konuların her birini bir araya getirip birbirlerini nasıl etkileyebileceklerini ancak Mycroft söyleyebilir... Mycroft’un o büyük beyninde her şey, istendiği anda ortaya çıkabilecek şekilde dosyalanmış hâlde durur. Ağzından çıkan sözler, çoğu kez ulusal siyasetimizi yönlendirmiştir.

Mycroft ile Holmes arasında geçen ve aşağıda aktarılan anlatımlar, bütüncül yaklaşım konusunda anlamlı veriler ortaya koymaktadır (Doyle, 2019c: 165):

Bütün işlerini bırak Sherlock. Polisin önemsiz küçük vakalarını tamamen çıkar aklından. Çözmen gereken vaka, hayati değer taşıyan milletlerarası bir mesele... “Sen niye çözmüyorsun bunu Mycroft? Sen de en az benim kadar yeteneklisin.”

“Mümkündür Sherlock. Ama asıl olay ayrıntıları toparlamada. Bana ayrıntıları ver, oturduğum yerden sana bir uzman olarak mükemmel bir açıklamada bulunayım. Ama oraya buraya koşturmak, demiryolu görevlilerini soruşturmak, gözüme büyüteci yapıştırıp yere uzanmak... Hayır, benim işim değil bunlar.”

Doyle, Holmes karakterine yer verdiği eserlerinde olayların kurgusunu yazar olarak kendi zihninde kurgulamaktadır. Eserini yazmandan önce kendi bütünselliği içinde kurguladığı olayların akışı içinde yer alan alt konu zincirlerini okuyucunun dikkatine tedrici olarak sunmaktadır. Bu sayede de okuyucunun anlatıma olan ilgisini canlı

tutabilmektedir. Anlatıma konu edilen vakanın/olayın sonu geldiğinde, sonuca etki eden tüm hususlar aydınlığa kavuştuğunda, okuyucu bütünü ancak kavrayabilmektedir. Doyle'un eserlerindeki olaylar zincirinde Holmes, okuyucunun en son bölümlerde algılayabileceği bütünselliği, henüz vakaya/olaya ilişkin ilk ipuçları oluşmaya başladığında kendi teorisini/varsayımını oluşturmakta, vakayı zihninde çözümlendiğini zaman zaman belirtmekte fakat anlatıcı rolündeki Dr. Watson da, tıpkı okuyucu gibi, vakaların gelişim seyrine ilişkin bütünselliği ancak en son bölümlerde algılayabilmektedir. Holmes, vakaları çok erken sayılabilecek bir zaman diliminde, sıklıkla ifade ettiği tündengelim zinciri (Doyle, 2017: 91) doğrultusunda edindiği çıkarımlar sayesinde çözüm adımları geliştirmektedir. Mesleki ketumiyetin bir gereği olarak en yakın arkadaşı ve çoğu vakadaki ortağı konumundaki Dr. Watson'la bile bilgi ve çıkarımlarını paylaşmamaktan, özellikle sakınmaktadır.

6. Sonuç

Stratejik yönetim kavramı bilimsel literatüre 1975 yılında Ansoff tarafından kazandırılmıştır. Doyle ise Ansoff'dan yaklaşık yüz yıl önce erken dönem yazılarını kaleme almaya başlamıştır. Doyle'un, elbette ki günümüz çağdaş literatürdeki strateji ve stratejik yönetim alanı ile birebir örtüşecek görüşler ortaya koyması mümkün değildir. Buna karşın, stratejik yönetim alanının köken olarak milattan önce beşinci yüzyılda yaşamış olan Sun Tzu'ya dayandırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde eserlerini kaleme alan Doyle'un da stratejik yönetim alanına katkı sağlayabilecek görüşler ortaya koyması olasılığını ihtimal dışı bırakmak makul bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Kaldı ki Doyle'un da strateji kavramına yabancı olmayıp, *Üç Garrideb* hikâyesinde bu kavramı birebir kullandığı görülebilmektedir (Bkz, Doyle, 2016a: 172; 180). Her ne kadar bu kavramı, "yöntem" ya da "seçenek" gibi anlamlara gelecek şekilde ifade etmiş olsa da sonuç olarak stratejik yönetim literatürü, mutlak duvarlarla çevrilmiş bir mülkiyeti ifade etmemektedir. Bu literatüre, Doyle gibi edebiyat alanından olduğu kadar, başka alanlardan da düşünür ve yazarların katkı sağlayabilecek görüşler yansıtılabilmesi mümkündür.

Bu makalede, Doyle'un eserleri, stratejik yönetim açısından dikkate değer kılınmaya çalışılmıştır. Bu çaba doğrultusunda yürütülen nitel çalışmada, fenomenolojik inceleme deseni kullanılmıştır. Doyle'un eserlerini araştıran bilimsel çalışmalar sistemli bir biçimde ele alınmış, literatür taranmış, bulgular yorumlanmış ve çikarsamalarda bulunulmuştur. Varsayım, önerme ve araştırma soruları şeklinde yapılandırılarak nesnel bulgulara erişmeyi amaçlayan bu makalenin metodolojisine benzer bir yaklaşımı Holmes şu sözlerle ifade etmektedir (Doyle, 2016a): "Bu, tamamen zihinsel bir çıkarımdan ibaret, ama en baştaki varsayımlarımız bir dizi bağımsız olay

sayesinde adım adım tescillendikçe öznel olan nesnel olana dönüşüyor ve nihayetinde, gönül rahatlığıyla, amacımıza ulaştığımızı söyleyebiliyoruz.” Bir diğer deyişle Holmes, düşünsel olarak olgulardan yargılara gitmekte, bulgulara ulaşırken ise öznel çıkarımlarını nesnel gerçeklikler ile çok uygun bir biçimde örtüştürmeyi başarabilmektedir.

Makalede Doyle’un eserleri, kritik başarı faktörleri ve bütünsel yaklaşım açısından değerlendirilmiştir. Buna karşın aynı yazarın, Porter tarafından kavramsallaştırılan “Jenerik Strateji” açısından da ele almak olası görünmektedir. Örneğin Holmes’un kendine has bir biçimde sezgisel anlayış ile rasyonel bakış açısını kullandığı, bu yönüyle de polis teşkilatı tarafından benimsenen resmi yöntemlerden ayrılıyor olması, Porter’ın jenerik stratejilerinden olan “farklılaştırma” stratejisini doğrudan doğruya çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, bu makalede bulguların analiz edildiği anlatımlardaki “Kritik Başarı Faktörleri” ve “Bütüncül Yaklaşım” değerlendirmelerinin yanı sıra, stratejik yönetim alanındaki diğer kavramlar ve bu kavramlarla inşa edilen teoriler kapsamında da ele alınması mümkün görünmektedir. Bütün bunlara ilave olarak, Doyle’un eserleri, yönetim bilimlerindeki sistem yaklaşımı kapsamında da değerlendirmelerin yapılabileceği çeşitli veriler içermektedir (Örneğin bkz. Doyle, 2019c: 77). Ayrıca örgüt teorileri alanına da konu olabilecek zengin bir veri kaynağı olarak dikkat çekmektedir.

Bu makale, mikroanalitik olması bakımından, “Kritik Başarı Faktörleri” ve “Bütüncül Yaklaşım” kavramları ile sınırlandırılmış bulunmaktadır. Zaten yazım hacmi sınırlılığı da bunun ötesini, başka çalışmalara bırakmaktadır. Nitekim Doyle’un eserlerinde öncü, analizci savunmacı, tepkici (Miles ve Snow’un zamanlamaya bağlı stratejileri) gibi stratejiler bağlamında değerlendirme yapılabilecek verilere ulaşılacak unsurları da cömert bir biçimde ortaya koymaktadır (Örneğin Doyle, 2016e: 199; 203-204; 254). Bu nedenle, makalede odaklanılan temaların dışında farklı odak noktalarının varlığı, gelecek çalışmalar için davet niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Barca, M. (2002). “Stratejik Açık: Stratejik Düşünme Düzeyi, Tarzı ve Gerekliliği”, Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları (Ed. İsmail Dalay, Recai Coşkun, Remzi Altunışık) içinde ss. 9-26., Beta Yayınları, İstanbul.
- Bedük, A. (2012). Karşılaştırmalı İşletme Yönetim Terimleri Sözlüğü, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bracker, J. (1980). The historical development of the strategic management concept. *Academy of management review*, 5(2), 219-224.
- Budak, G. (1998). Yenilikçi Yönetim Yaratıcı Birey, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Burke, E. (2008). *Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma*. Çev. M. Barış Gümüşbaş, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Chanukya GV, Mengade M, Goud J, Rao IS, Jain A. (2017). Tumor-induced osteomalacia: a Sherlock Holmes approach to diagnosis and management. *Annals of Maxillofacial Surgery* 143–147. (https://doi.org/10.4103/ams.ams_123_16).
- Creswell, J.W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Çev. Ed. M. Bütün ve S.B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Czamiawska, B. (1999). Management she wrote: Organization studies and detective stories, *Studies in Organization, Organizations and Societies* 5(1), 13-41.
- Çehov, A.P. (2019). *Büyük Oyunlar*, Çev. Atıl Behramoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Daudet, A. (1998) *Pazartesi Öyküleri I*, Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Diñer, Ö. (2019). *Siyasetnameleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2015). *Akıl Oyunlarının Gölgesinde*, Çev. Cumhur Mısırlıoğlu, Martı Yayıncılık, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2016a). *Aklın Şüphesi Suçun Gerçeğidir*, Çev. Cumhur Mısırlıoğlu, Martı Yayıncılık, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2016b). *Şüpheli Tavırların İzinde*, Çev. Begüm Öztürk, Yakamoz Kitap, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2016c). *Saklı Gerçeklerin Gölgesinde*, Çev. Özge Ceren Kalender, Yakamoz Kitap, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2016d). *Görünen Gerçeklerin Ötesinde*, Çev. Özge Ceren Kalender, Yakamoz Kitap, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2016e). *Esrarengiz Suçluların Ardında*, Çev. Özge Ceren Kalender, Yakamoz Kitap, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2017). *Kızıl Soruşturma*, Çev. Filiz Tülek, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2019a). *Suç Detayda Sakıdır*, Çev. Cumhur Mısırlıoğlu, Martı Yayıncılık, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2019b). *Gerçekler Kanıt İster*, Çev. Cumhur Mısırlıoğlu, Martı Yayıncılık, İstanbul.
- Doyle, A. C. (2020). *Şüphesiz Asla Uyumaz*, Çev. Cumhur Mısırlıoğlu, Martı Yayıncılık, İstanbul.
- Ferreira, J. J., Raposo, M. L. ve Mainardes, E. W. (2014). Strategy and strategic management concepts: are they recognised by management students? *Economics and Management*.

- Geiger, M. (2015). *Estetik Anlayış* (Çev. T. Mengüşoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güney, S. (2004). Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Doğa Felsefesi – I Mekanik*. Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kara, H. (2016). Yönetim Biliminin Düşünce İzleri, Merdiven Yayın, Ankara.
- Keleş, D. ve Keleş, Ü. (2014). Adli muhasebecilik mesleği ve Türkiye’deki uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergi*, 9, 55-75.
- Kırım, Arman 2001, Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Kociatkiewicz, J. and Kostera, M. (2012). Sherlock Holmes and the adventure of the rational manager: organizational reason and its discontents. *Scandinavian Journal of Management*, 28, 162– 172.
- Koçel, T. (2013). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Levine D. (2012). Revalidating Sherlock Holmes for a role in medical education. *Clinical Medicine*, 12(2), 146–149.
- Miller, L. (1985). Sherlock Holmes's methods of deductive reasoning applied to medical diagnostics. *W J Med*. 142, 413–14.
- Musashi, M. (2015). *Beş Çember Kitabı* (Çev. S. Özbudun). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Özlem, D. (2019). *Hermeneutik ve Şiir*. İstanbul: Notus Kitap Yayıncılık.
- Peters T.J. ve Waterman R.H. (1995). Yönetme ve Yükselme Sanatı Mükemmeli Arayış, Çev. Selami Sargut, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Petrarca, F. (2019). Dünyanın Anlamsızlığı Üzerine, Çev. Timur Guda, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Porter, M. (2003). Rekabet Stratejisi, Çev., Gülben Ulubilgen, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Reed J. A. (2001). Medical perspective on the adventures of Sherlock Holmes. *J Med Ethics: Medical Humanities*, 27, 76–81.
- Rifat, M. (2020). Sait Faik’i Yorumlayanlar Eleştirinin Eleştirisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saruhan, Ş.C. ve Yıldız, M.L. (2013). Çağdaş Yönetim Bilimi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Sun Tzu, (1996). *Savaş Sanatı* (Çev. S. Özbudun ve Z. Ataman). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Thorpe, R., ve Moscarola, J. (1991). Detecting Your Research Strategy. *Management Education and Development*, 22(2), 127–133.

- Towarnicki, F. de (2017). Martin Heidegger Anılar ve Günlükler, Çev. Zeynep Durukal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Webb, J.R. (1995). Sherlock Holmes on consulting. *Journal of Management Consulting*, 8(3) 34-36.
- Valery, P. (2018). *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler*. Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TÜRKİYE’DE 2008 SONRASI PARA ARZININ İÇSELLİĞİ-DİŞSALLIĞI ANALİZİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Mehmet Mert TÜRK

Internality-Externality Analysis of Monetary Supply Post-2008 in
Turkey

Yazar(lar) | Author(s)
Mehmet Mert TÜRK¹
Salih BARIŞIK²

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 17/07/2021 Makale Kabul Tarihi : 01/11/2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Para Politikası ve Teorisi, Para Arzının İçselliği-Dışsallığı, Zaman Serisi Analizi, Kırılmalı Birim Kök Testleri</p> <p>JEL Kodları: E51, E58, C53, C55</p>	<p>Paranın yaratım sürecine yönelik tartışmalardaki fikir ayrılığı para arzının içsel (endogenous) mi dışsal (exogenous) mı belirlendiği noktasında derinleşmektedir. Monetarist görüşe ait enflasyon hedeflemesi rejimi altındaki Türkiye ekonomisini test eden 2008:10-2021:02 dönemli çalışmada para arzının Monetarist görüş varsayımını yanlışlar şeklinde içsel olduğu tespit edilmiştir. Paranın içselliği para yaratımını üretim ile bağdaştırarak merkez bankalarını son ödünç verme mercii olarak sistemin içinde tutmaktadır. Analiz sonucunda para arzının içsel olduğu bulgusu diğer bir bakış açısıyla ilgili dönem için TCMB'nin fonksiyonel bir bağımsızlık taşımadığını da dolaylı olarak göstermektedir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 17/07/2021 Accepted Date : 01/11/2021</p> <p>Keywords: Monetary Theory and Policy, Internality-Externality of Money Supply, Time Series Analysis, Structural Break Unit Root Tests</p> <p>JEL Codes: E51, E58, C53, C55</p>	<p>The disagreement in the debates on the creation process of money deepens at the point of whether the money supply is determined internally (endogenous) or externally (exogenous). In the 2008:10-2021:02 period study that tests the Turkish economy under the inflation targeting regime of the Monetarist view, it has been determined that the money supply is internal, inaccurately the Monetarist view assumption. The internality of money links money creation with production, keeping central banks in the system as the lender of last resort. As a result of the analysis, the finding that the money supply is internal also indirectly shows that the CBRT did not have a functional independence for the relevant period from another point of view.</p>

¹ Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0164-2131>, e-posta: mm_turk@hotmail.com.

² Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-3029-2206>, e-posta: salih.barisik@gop.edu.tr

1. Giriş

Geleneksel iktisadın görüşü para arzının dışsal olduğu şeklindedir. Monetaristler gelenekselcilerin kabul ettiği gibi makro ekonomik değişkenler dikkate alınmadan, sistem harici bir karar alma süreci sonunda para yaratımının gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre para yaratım sürecinde piyasa dinamikleri arka planda kalırken, merkez bankasının süreç üzerindeki kontrolünün önemi vurgulanmaktadır. Post Keynesyen iktisatçıların para arzının içselliği yaklaşımı ise; merkez bankalarının süreç üzerindeki kontrolünün para ve kredi talebi odaklı geliştiğini savunmaktadır. Piyasanın kredi gereksiniminin karşılanması para yaratım sürecinin ana amacı ve belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Merkez bankaları işleyen bu süreçte kısıtlı müdahale imkanına sahipken, para yaratım süreci ve piyasalardaki üretim süreci bağı vurgulanmıştır.

Para yaratım sürecinin kredi mekanizması üzerinden tanımlanması para arzında merkez bankası hakimiyetine vurgu yaparken “enflasyon para arzının sebebidir” yorumu yapılmaktadır. Ters durumda ise fiyatlar genel seviyesindeki artışın ana nedeni olarak para arzı gösterilmektedir. Bu iki yorum farklılığı temelde 19. yüzyılda Nakit Okulu (Currency School) ve Bankacılık Okulu (Banking School) tartışmalarına dayanmaktadır. Bankacılık okulu para yaratma süreci kredi mekanizmasına bağlanmaktadır. Post Keynesyen savla aynı iddiayı taşıyan bu görüş paranın içsel olarak yaratıldığını savunmaktadır (Özgür, 2008: 53). Miktar teorisi üzerinden yorum geliştiren Nakit Okulu ise kaydi para oluşum sürecinde mevduatları parasal arz tanımını dışında bırakmaktadır. Para için getirilen tanım; altın ve bankalar ile merkez bankalarının banknotları ile sınırlı kalacak şekilde dar para arzı tanımını şeklinde yapılmaktadır (Işık, 2004: 46).

Para arzının dışsal gerçekleştiğini savunan ana geleneksel iktisadi görüş, para arz eğrisinin dikey olması gerektiğini iddia etmektedir. Buna gerekçe olarak merkez bankası sorumluluğundaki toplam rezervler ve para arzı arasında bir ilişki olduğunu, para arzının merkez bankası tarafından dışsal belirlendiğini savunmaktadır. Para arz eğrisinin yatay olması gerektiğini savunan görüş ise serbest piyasa şartlarında merkez bankasının faiz oranları üzerinde belirleyici olduğunu ve rezervlerden bağımsız olarak merkez bankalarının talep halinde piyasada likidite sağlama işlevi üzerinde önemle durmaktadır. Bu yönüyle dışsal olarak belirlenenin faiz, içsel olarak belirlenenin ise para arzı olduğunu dile getirmektedir (Ahmad ve Ahmed, 2006: 268). Neo-klasik sentezci Keynesyen ekol literatüre IS-LM modelini katarken, LM eğrisinin grafiksel ifadesinde para arzının dışsallığı varsayımını kabul etmektedir (Görgens vd., 2004: 740)

Günümüzde tartışmanın özünü oluşturan kavram, kredi genişlemesinin yarattığı paranın kontrol altında tutulup tutulamayacağı etrafında toplanmıştır. Para otoritesinin çağdaş merkez bankacılığı marifetiyle kredi genişlemesi ile piyasada oluşan parayı çeşitli bankacılık düzenlemeleriyle kontrol altına alabileceğini savunan geleneksel iktisat anlayışı karşısında, aktarım mekanizması üzerinden sistem tahlili yapan başta Gertler ve

Gilchrist (1994) ve Bernanke ve Mishkin (1997) parasal genişleme üzerinde para otoritesi tarafından sağlanacak herhangi bir kontrol mekanizması olamayacağını belirtmişlerdir (Rochon, 2001b: 120). Bu yönüyle kurulacak nedensellik ilişkisinde; para arzından harcamalara yönelik nedensellik Post Keynesyen iktisatçılar tarafından reddedilerek, toplam harcamalardan para arzına doğru bir nedenselliğin varlığı vurgulanmaktadır (Öztürk, 2016: 196).

Bu çalışmada hedeflenen amaç, Türkiye’de 2008:10-2021:2 dönemi için para arzının dışsallığının/içselliğinin test edilmesidir. Test için finansal sistem üzerindeki bankaların ağırlığı ve toplam banka kredileri ile para arzının yaratım süreci arasındaki ilişkinin detaylı incelenmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle 2008 Küresel Finans Krizi sonrası genel olarak Keynesyen politikalara dönüş, hâkim ana akım iktisadi teamüllere yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerin yansımaları görebilmek amacıyla hazırlanan çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş ve kuramsal çerçeve sırasıyla ilk iki bölümde verildikten sonra dört ve beşinci bölümde ekonometrik analiz ve bulgulara yer verilerek, altıncı bölümle analizler ile ulaşılan sonuçlar verilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Para arzının içselliği teorisinin arka planı genellikle Hyman Minsky’nin 1957 yılında yayınladığı (Minsky, 1957a, 1957b) iki çalışmaya ve Nicholas Kaldor’un (1970) görüşlerine dayandırılmaktadır (Büyüklgaz, 2019: 220). 1959’da İngiltere’de Radcliffe Komitesi tarafından başlatılan içsel para teorisi yaklaşımı; James Tobin, Basil Moore, Marc Lavoie, Sydney Weintraub, Paul Davidson gibi iktisatçıların 1950’lerden itibaren geliştirdiği bir teoridir (Günel, 2012: 316).

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Radcliffe Komitesince miktar teorisi dolaşım hızı üzerinden eleştirilmiş ve dolaşım hızına önem atfetmenin gereksizliğine vurgu yapılarak para arzının Monetaristlerin iddialarının aksine dışsal değil içsel olduğu vurgulanmıştır (Kaldor, 1970: 9). Monetarist görüşün miktar teorisi, parasal miktarın para talebi karşısında kayıtsız ve bağımsız olduğunu vurgulamakta diğer bir deyişle dışsal olduğunun altını çizmektedir. Para miktarına doğrudan veya dolaylı müdahale olanakları olmadığını savunmaktadır (Friedman, 1970: 225). Para arzının milli gelir artış oranı kadar artırılması gerektiğini iddia eden Monetarist anlayışa göre, para talebi her ne kadar piyasadan gelmekte ise de para arzı üzerinde hakimiyetin merkez bankalarında olduğunu vurgulamaktadır (Paya, 2013: 118). İçsel para teorisi ve Post Keynesyenci iktisatçılardan Nicholas Kaldor, kredi-para kavramından bahsederek süreç içinde bankaların önemine atıf yapmıştır. Firmaların yatırım ve üretim süreçleri için talep ettiği finansman tutarının bankalarca tedarikinin parayı içselleştirdiğini vurgulamaktadır (Colacchio ve Davanzati, 2017: 80) .

Keynesyen iktisadi anlayışın Klasik ekolle sentezlenmesine (Yeni Neo-klasik Sentez) tepki olarak ortaya çıkan Post Keynesyen görüş temel eleştirisini para arzının temelleri üzerine yapmıştır (Nesanır, 2011: 119). Faiz politikaları ile Post Keynesyen ve ana akım (sentezci) iktisatçılar, IS-LM modeli üzerinden ortak bir noktaya gelmeyi başarmış ve birçok merkez bankası tarafından bu model uygulama alanı bulmuştur. LM eğrisinin IS eğrisine kıyasla daha dinamik bir yapı arz ettiği durumda faiz politikası reel sektörü finansal sektör olumsuzluklarından korumak için başvurulan bir araç olarak her iki ekolde de kabul görmektedir.

Paranın yaratılmasında kredilerin başat aktör olduğunu vurgulayan Post Keynesyen iktisatçılar, özel sektörün üretim süreci ile kredi yaratma kapasitesinin sürekliliğine işaret etmektedir. Merkez bankalarının faiz yerine para arzını kullanmalarının özel sektörün kredi yaratma kabiliyetine esneklik kazandırarak finansal sistemin para arzı üzerinden tanzim edilmesini imkânsız kılacaktır. Bu yönüyle etkisiz kalacak parasal arz dinamiklerinde bir değişiklik yerine daha etkili olacağı düşünülen faizin politika aracı olarak kullanılması, Post Keynesyen iktisatçıların temel argümanlarından biridir (Palley, 2006: 243–246).

Rochon (2001a: 294), Dow (2006) ve Nayan vd. (2013) içsel para teorisinin ana önermelerini açıklarken temel iskeleti şu maddeler üzerine bina etmiştir:

- Para arzının belirlenmesinde etkili olan iktisadi yapı kredi talebidir. Para otoriteleri para arzının tamamı üzerinde belirleyici bir hakimiyet kuramamaktadır.
- İçsel para kuramında gelir ve para arasındaki nedensellik bağı; beklenen (BG) gelirden kredi talebine (KT) ve paradan (PA) efektif talep (ET) yönünde iken, miktar teorisinde bu ilişki paradan gelire doğru kurulmaktadır,
BG → KT → PA → ET
- Rezervler (R) içseldir ve krediler (K) üzerine herhangi bir etkisi yoktur (M= Mevduat). Bu önerme para çarpanı modelinin reddi anlamına gelmektedir,
K → M → R
- Tasarruf (T) ve yatırımlar (Y) arasındaki nedensellik kurulurken, üretim süreci göz önüne alınarak, akımın yönü yatırımlardan tasarruflara doğru şeklinde belirtilmiştir, Y → T, (dolayısıyla ana akım iktisatın savlarından biri daha reddedilerek: Y≠T denilebilmektedir),
- Faiz oranları dışsal olarak belirlenmektedir ve piyasa dinamiklerinin faizler üzerinde herhangi bir belirleyici etkisi yoktur.
- Ticari bankaların kararları doğrultusunda dışsal olarak belirlenen kredi talebi, para arzının belirlenmesinde öncül etkindir (Rochon, 2001a: 294; Nayan vd., 2013: 49).

Yapısalcı yaklaşım ise para otoriteleri ve ticari bankaların parasal duruma müdahale kabiliyetlerini şu şekilde sıralamıştır:

Tablo 1. Yapısalcı Yaklaşımın İçsel Para Teorisine Katkıları

Ticari Bankalar	Para Otoriteleri
<ul style="list-style-type: none">• Merkez bankası tarafından saptanan oranın etkilenmesi yoluyla,• Hem kredi hem de mevduat oranlarını etkileme yoluyla,• Sermaye kullanımını etkin alanlara kaydırma ve borçlanma rezervlerinden kaçınmak için inovatif süreçler izleme.	<ul style="list-style-type: none">• Ödünç alınan rezervlere faiz düzeyi saptama yoluyla,• Bankaların rezerv borçlanmalarını caydırma yoluyla• Piyasada geçerli oranları manipüle etmek için açık piyasa işlemlerini kullanma yoluyla.

Kaynak: Dow, 2006: 37–38

Nedensellik ilişkisini para arzından krediler, gelir ve fiyatlar düzeyine doğru kuran Ortodoks ya da ana akım iktisatın savlarını destekleyen ekoller; Klasikler, Neo-Klasikler, Monetaristler, Yeni Klasikler ve Yeni Keynesyenler olarak sıralanmaktadır. İçsel para teorisini öne süren akım ise Heteredoks yaklaşımı oluşturmakta ve Uyumcu Yaklaşım (The Accommodationist Approach), Yapısalcı Yaklaşım (The Structuralist Approach) ve Likitide Tercihi (The Liquidity Preference Approach) gibi üç farklı görüş tarafından savunulmaktadır (Kofoglu, 2018: 140).

Tablo 2. Para Arzı Konusunda İktisadi Ekollerin Yaklaşımları

Ortodoks Yaklaşımlar	Post Keynesyen Yaklaşımlar		
	Uyumcu Yaklaşım (Moore, 1989)	Yapısalcı Yaklaşım (Palley, 1994)	Likidite Tercihi Yaklaşımı (Howells ve Hussein, 1998)
<i>Para Arzı Dışsal</i>	<i>Para Arzı İçsel</i>	<i>Para Arzı İçsel</i>	<i>Para Arzı İçsel</i>
$M2 \rightarrow$ Krediler	$M2 \leftarrow$ Krediler	$M2 \Leftrightarrow$ Krediler	$M2 \Leftrightarrow$ Krediler
$M2 \rightarrow$ GSYH	$M2 \Leftrightarrow$ GSYH	$M2 \Leftrightarrow$ GSYH	$M2 \Leftrightarrow$ GSYH
$M2 \rightarrow$ Tüfe	$M2 \leftarrow$ Tüfe	$M2 \Leftrightarrow$ Tüfe	$M2 \leftarrow$ Tüfe
	P. Taban \leftarrow Kredi	P. Çarpanı \leftarrow Kredi	

Kaynak: Ahmad ve Ahmed, 2006: 270; Kofoglu, 2018:141

İçsel para teorisinin uyumcu yaklaşımında diğer iki görüşe nazaran ayrıldığı noktalardan biri: kredi ve fiyatlardan para arzına doğru kurulan nedenselliğin tek yönlü kabulü şeklindedir. Kaldor (1970) ve Weintraub (1978) para arzı ve kredi büyüklüklerinde esnekliğin sonsuz olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple uyumcu yaklaşım aynı zamanda yataycı yaklaşım (horizontalist approach) olarak da adlandırılmaktadır. Para arzının nasıl formüle edileceği, banka finansmanında ihtiyaç duyulan rezervlerin merkez bankalarınca mı desteklenmesi, yoksa finansal inovatif gelişmelerle mi alternatif çözümler üretilmesi tartışmaları yaklaşıma özgü farklılıklardan diğerleridir (Yurtkur Koç, 2019: 135). Uyumcu Yaklaşımın diğer önemli temsilcileri ise:

Lavoie (1992), Moore (1988) ve Rochon (1999), Rogers (1989) ve Smithin (1994)'dir (Fontana, 2004: 369).

Uyumcu Yaklaşımda, bankaların kredi verme süreci ile başlayan mevduat yaratımı zaman zaman merkez bankalarının piyasa likiditesini koruma adımlarına ihtiyaç duymaktadır. Piyasa likiditesini koruma adına banka rezervlerini destekleme adımlarının merkez bankalarınca uyum halinde atılması, teorinin uyumcu içsel para teorisi adını almasına sebep olmuştur (Pollin, 1996: 495). Merkez bankalarına son ödünç veren rolü belirleyen uyumcu yaklaşım merkez bankaları ve ticari bankalar arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.

Yapısalcı Yaklaşım; İçsel Para Teorisinin fikrîsel altyapısını hazırlayan Uyumcu Yaklaşımın gerçeklikten uzak olduğunu, kredi genişlemesi ve rezerv ihtiyaçları üzerinde bankalar ve merkez bankası tarafından kısıtlamalar getirilebileceğini ileri sürmektedir (Kofoglu, 2018:140). Palley (1994) ve Pollin (1991) tarafından ifade edildiği şekliyle istikrarlı bir uyum ancak merkez bankalarının politika tercihleri ve ticari bankaların benimsediği strateji arasındaki uyumla mümkün olacaktır. Diğer açıdan merkez bankalarınca uygulanan açık piyasa işlemleri, piyasadaki rezervler üzerinde belirleyici olabilme yetkinliğine sahiptir (Pollin, 1991:368). Bu ilişki, kredi ve parasal taban arasında ve para arzı ile toplam gelir arasındaki nedenselliğin çift yönlü tanımlanması gerektiğine işaret etmektedir. Nell, 2000:316; Taş and Togay, 2012:578. Kısaca merkez bankalarının para yaratım süreci dışında tutulduğu ve rezerv fonlamasıyla bankalarla uyum içinde hareket etmesi beklenen Uyumcu Yaklaşımın aksine Yapısalcı Yaklaşımda merkez bankaları rezervler üzerinden belirleyici bir fonksiyon üstlenmektedir (Yurtkur Koç, 2019:136).

İçsel para teorisinin yapısalcı görüşü, uyumcu görüşün yatay para arzı grafiğine de itiraz ederek, eğimin pozitif olması gerektiğini faizin de içsel olarak belirlendiğini savunmaktadır. Para politikalarının tek başına faiz oranlarında veya finansal istikrarı sağlamada etkisiz kalacağını belirtmiş buna sebep olarak bankaların yenilikçi çözüm odaklı hamlelerini göstermiştir (Özgür, 2008: 71). Bankaların yenilikçi araç ve politika geliştirmeleri merkez bankalarının uyguladığı kontrol ve kısıtlama politikalarından kaçınma ile alakalıdır. Zorunlu karşılık oranlarının arttırılması durumunda bankaların mevduat faizlerini yükseltmesi bankalarca geliştirilen inovatif adımlara örnektir.

Tablo 3. Uyumcu Yaklaşım ve Yapısalci Yaklaşım Arasındaki Temel Farklar

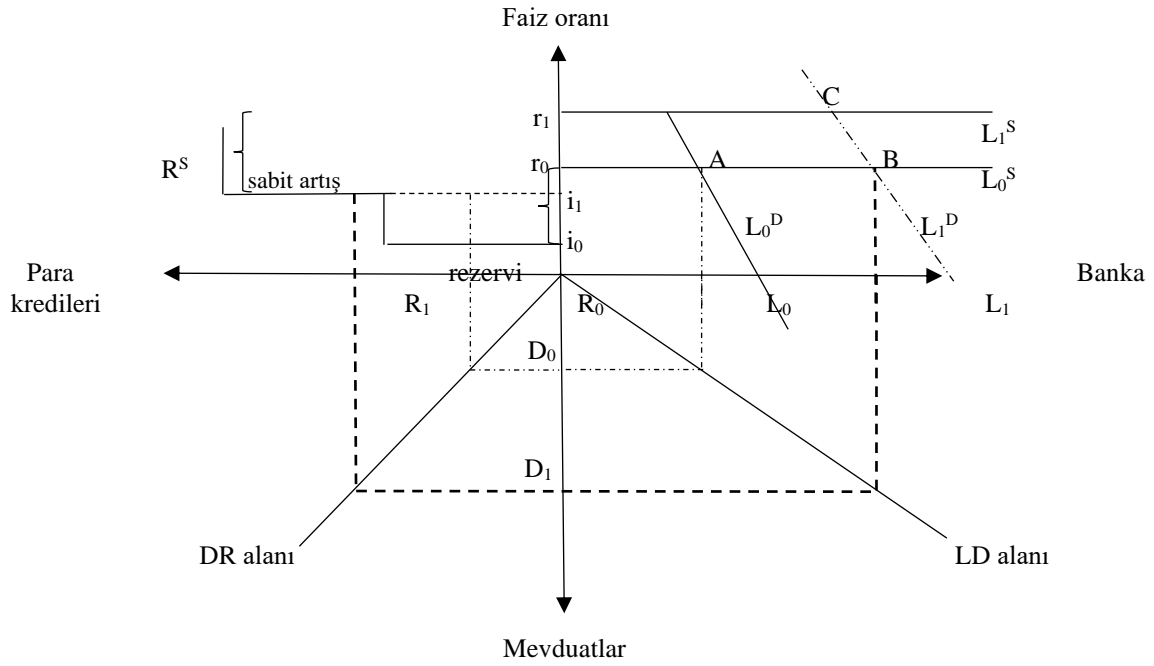
	Faiz Oranları	Banka Rezervleri
Yapısalci Yaklaşım	Bankaların inovatif gelişmelerle sisteme getirdiği yeni finansal araçlar, rezervlerin karşılanmasını sağlamaktadır.	Piyasa aktörleri tarafından likidite tercihleri ile belirlenmektedir (içseldir).
Uyumcu yaklaşım	Merkez Bankası rezerv karşılama tek yetkilidir.	Merkez Bankası tarafından belirlenir (dışsaldır).

Kaynak: Özgür, 2008:62

Minsky (1957a) ile başlayan Yapısalci Yaklaşım, paranın yaratım sürecinde inovasyona/finansal yeniliğe büyük önem atfetmiştir. Minsky; bankaların getirilecek kısıtlamaları aşma motivasyonlarının yüksek kar güdüsünde yattığını, bunun da finansal yeniliklerin içsel süreç içerisinde farklı yöntemlerde para yaratılması süreçleri doğuracağını savunmaktadır. Bu konuda uygulanacak sıkı ya da daraltıcı para politikaları, finansal yeniliklerin yaratılmasında uygun şartların olduğu dönemler olarak vurgulanmıştır (Minsky, 1957a:185). Bu görüşün diğer önemli temsilcileri ise: Stephen Rousseas, James Early, Sheila Dow, Philip Arestis ve Randall Wray'dir.

Uyumcu Yaklaşım ve Yapısalci Yaklaşım arasındaki temel farklar ve benzerlikler şekil 1'de verilmiş olup, temel mantık rezervler üzerine kurulmuştur. Grafik, para arzındaki değişikliklerin banka kredisi ilişkisini talep yapısı üzerinden 4'lü diyagram yardımıyla açıklamakta ve Thomas Palley'in 1994 ve 1996 yılındaki çalışmalarına dayanmaktadır (Fontana, 2004:370).

Şekil 1'de sol üst panelde para rezervlerinin kısa vadeli faizle etkileşimleri yer almaktadır. Yatay şekilde (horizontal) verilmiş R^S doğrusu para rezervi arz doğrusunu simgelemektedir ve bu haliyle belirli faiz seviyesinde sonsuz esnekliğe sahiptir. Faiz oranları ile ilişkisine bakıldığında; R^S doğrusunun yatay konumu merkez bankalarının ticari bankalara fon temin etmede tam uyum göstermesi ile ilişkilendirilerek Uyumcu Yaklaşımına uygun düşmekteyken, Yapısalci Yaklaşım merkez bankalarının rezerv kontrol mekanizmalarına atıf yaparak, bankaların merkez bankalarınca fonlanmasının tam bir esneklik içinde devam edemeyeceğine vurgu yapmışlardır. Parasal tabandaki genişlemenin faiz üzerinde yaptığı yukarı yönlü baskı diyagramda verilmiştir. Merkez bankalarının kontrol ve kısıtlayıcı politikaları R^S doğrusunun süratle dik konuma gelmesine yol açacaktır.

Şekil 1. İçsel Para Teorisinde Para Yaratım Süreci
Kaynak: Fontana, 2004: 371

Sağ üst kısımda ise banka kredilerine ait firma ve bankalar tarafından arz ve talep dengesi şekillenen kredi piyasası yer almaktadır. r_0 , merkez bankalarınca belirlenen kısa vadeli faiz oranlarının (i_0) üzerine belirli bir kar oranı eklenerek ulaşılan piyasa faizlerini göstermektedir. Banka kredilerinin arz eğrisi (L_0^S), r_0 üzerinden sonsuz esnek bir yapıda bulunmaktadır. Kredi talep eğrisi (L_0^D) borçlanmanın maliyeti olarak nitelendirilen r_0 'ın azalan bir fonksiyonudur ve kredi arz eğrisi ile birlikte (L_0^S) toplam kredi hacmini belirlemektedir. Kredi talebinde meydana gelecek artış kredi talep eğrisinin yukarı yönlü kaymasına sebepken ($L_0^D \rightarrow L_1^D$), kredi arz eğrisinin yukarı yönlü hareketi ($L_0^S \rightarrow L_1^S$) bankaların inovatif kredi yaratma teknik ve hacimleri ile ilgilidir (Fontana, 2004:371).

Diyagramın alt bölümleri içsel para teorisinin temel varsayımlarını ifade eden alanlardır. DR alanı mevduatların rezerv yaratımını, LD alanı ise kredilerin mevduat yaratım alanını temsil etmektedir. Rezervler ile mevduat arasındaki ilişkiyi ifade eden sol alt panelde, DR doğrusu para rezervi (R_0) ve yeni banka mevduat arzı arasındaki (D_0) ilişkiyi yansıtmakta ve rezervlere yönelik toplam talebi temsil etmektedir. Eğri üzerindeki kaymalar zorunlu karşılık oranlarına ve banka davranışlarına bağlıdır. Rezerv talebi mevduat arzı ile birlikte toplam rezerv arzını belirlemektedir. Aşağı sağ alt panelde ise kredi piyasasındaki denge, kredi-mevduat ilişkisini yansıtan LD doğrusu ile temsil edilmektedir. LD doğrusu üzerinde dengede bulunan banka varlıkları ile yükümlülükleri birbirine denk olmak zorundadır. LD doğrusu hane halkının sabit bir oranda varlık tuttuğu varsayımına dayalı olarak çizilir (Palley, 1994:74).

Şekil 1’de yer alan dörtlü diyagram, merkez bankalarına teori içinde biçilen rol ile içsel para teorisinin sıralı analizinin görsel ifadesidir. Kredi taleplerinde oluşan genişleme ($L_0^D \rightarrow L_1^D$), sırasıyla LD ve DR doğruları vasıtasıyla mevduatlarda artışlara neden olacaktır ($D_0 \rightarrow D_1$). Kredi talep genişlemesiyle başlayan süreç sonunda rezervlerdeki talep artışını ($R_0 \rightarrow R_1$), kısıtlama ya da kısa vadeli faiz oranlarında gerçekleştireceği artışla karşılamayı düşünen merkez bankaları sıkı para politikaları uygulama seçeneğini elinde bulundurmaktadır. Bu seçeneğe başvurduğu durumda borçlanma maliyetlerini yükseltme yoluna gidecektir ($i_0 \rightarrow i_1$). Merkez bankalarının kendi rutinlerinde gittiği bu değişiklik, ticari bankaların kredi piyasasındaki borç verme politikalarını da etkilemiş ve yeni kredilerin piyasaya arz edilmesine olanak tanımış olacaktır ($L_0^S \rightarrow L_1^S$). Bu durumda kredi piyasalarında oluşacak yeni denge noktasının da yeri değişmiş olacaktır ($B \rightarrow C$). Kredi piyasasındaki yeni denge noktası aşağı panelde yer alan mevduat düzeylerini de yükseltmiş olacaktır (Fontana, 2004:372). Özetle Kredi piyasalarında gerçekleşen kredi talep genişlemesi ile başlayan bu gelişmeler kredi-mevduat (LD) alanından başlayarak, Post Keynesyen görüşü destekler nitelikte sırasıyla mevduat ve rezerv artışlarına imkân tanımış olmaktadır. Diyagram üzerindeki eğrilerin konumu Post Keynesyen görüşe uygun olarak sırasıyla $L_0^D \rightarrow D_0 \rightarrow R_0 \rightarrow r_0$ konumlarından yeni piyasa şartları olan $L_1^S \rightarrow D_1 \rightarrow R_1 \rightarrow r_1$ konumlarına gelmiş olacaktır.

Üçüncü yaklaşım literatürde Likidite Tercih Yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda krediler ve para arzı arasında çift yönlü, fiyatlar genel seviyesinden para arzına doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu yaklaşımda faiz oranlarına biçilen rol üzerinden mevduat yaratımı ve kredi arzı birbirlerine yaklaştırılmaktadır (Nell, 2000:317).

Likidite Tercihi Yaklaşımında faizler üzerinden sistemin teorik yapısının anlatılması, faizlerin merkez bankaları tarafından belirlendiğini ve ticari bankaların üzerine marj koyarak piyasa faizlerini belirlediğini savunan Uyumcu Yaklaşım tarafından İçsel Para Teorisi kapsamında Likidite Tercihi Yaklaşımının gereksiz olduğunu savunmuştur. Bu yönüyle Likidite Tercihi Yaklaşımı ve İçsel Para Teorisi tam uyum arz etmekte ve birbirlerini tamamladığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır. İçsel Para Teorisi açısından Likidite Yaklaşımı üzerinde henüz bir görüş birliği söz konusu değildir (Özgür, 2008:64–68). Likidite tercihinin daha çok hane halkının, firmaların ve merkez bankasının davranışsal özelliklerine bir çerçeve oluşturduğu düşünülmektedir (Wray, 1995:277).

Ekonominin istikrarsız olduğu durumda düşük kârlılık ve belirsiz bir gelecek nedeniyle bazı firmaların üretim akışını durdurmasına veya askıya alınmasına karar verecek, finansal arabulucular gibi pasif pozisyonlara çekileceklerdir (Bibow, 1998:252).

Bankaların likidite tercihinin etkileri tahlil edilirken merkez bankalarının belirlediği kısa vadeli faiz oranları üzerine belirli bir marj koyarak kredi arz eden bankalar, likidite tercih yapısına göre farklı pozisyon almaktadırlar. Ekonomide gerçekleşen durgunluk dönemlerinde veya yüksek sermaye yeterlilik rasyosunun likidite tercihlerini canlandırdığı dönemlerde, bankalar firmaların veya hane halkının kredi talebini karşılama konusunda veya mevcut menkul kıymetleri satın almakta daha isteksiz davranmaktadırlar. Bu gibi durumlar bankaların likidite yaratıcı fonksiyonunu ortadan kaldırarak bankaları likiditeyi yeniden dağıtan yapı olarak sistem içinde borç veren kurum yerine aracı kurum durumuna sokmaktadır (Fontana, 2000:37).

3. Literatür Özeti

Para arzının içselliği-dışsallığına yönelik çalışmaların 1980'li yılların ortalarına kadar uzandığı görülmektedir. Çalışmalar her ne kadar ağırlıklı olarak İçsel Para Teorisini doğrulayan bulgulara sahipse de para arzının dışsal olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Moore (1983, 1989) ve Myatt (1986) ile başlayan öncü çalışmalarda Granger nedensellik testi ile ABD ekonomisi tahlil edilmiş ve para arzının içselliğine dair sonuçlara ulaşılmıştır. Palley (1994) ABD ekonomisini Granger nedensellik testi ile İçsel Para Teorisinin üç yaklaşımına göre test etmiş ve Yapısalcı Yaklaşımına göre para arzında içselliği destekler sonuçlar elde etmiştir.

Howells ve Hussein (1998) G7 ülkelerinin 1957-1993 dönemini kapsayan çalışmada, Mookerjee ve Peebles (1998) Çin'in 1952-1991 dönemini kapsayan çalışmada, Nell (2000) Güney Afrika için 1966-1997 dönemini kapsayan çalışmada para arzının içselliğine dair sonuçlar elde etmişlerdir.

Vera (2001), İspanya'nın 1987-1998 dönemini kapsayan çalışmada banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik saptamıştır. Greenidge vd., (2001), 1960-1998 dönemli çalışması çoğu öncül çalışmadan farklı olarak döviz kuru rejimi ve parasal düzenlemelerin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi nedeniyle genel bir para içselliği ya da dışsallığından söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Shanmugam vd. (2003), Malezya'nın 1985-2000 dönemini kapsayan çalışmada banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Vymyatnina (2006), Rusya için 1995-2004 dönemini kapsayan çalışmada Granger nedensellik testinde içsel para teorisini kanıtlar nitelikte toplam kredi hacminden para arzına doğru nedensellik tespit etmiştir. Panagopoulos ve Spiliotis (2006) Yunanistan'ın 1975-1992 dönemini kapsayan çalışmasında bankacılık sisteminin para arzı yaratmada çok etkin olduğu sonucuna ulaşmış ve para arzının içsel belirlendiğini saptamışlardır. Ahmad ve Ahmed (2006)

Pakistan'ın 1980-2003 dönemini kapsayan çalışmasında paranın içsel olduğunu tespit etmişlerdir.

2010'lu yıllardan sonra 2008 küresel krizinin etkileriyle para arzı belirlenme dinamikleri giderek önem kazanmış ve bu konudaki çalışmaların sayısı artmıştır. Haghghat (2012), İran'ın 1968-2007 dönemini kapsayan kredi ve mevduat talebi ile M1 ve M2 para arzları etkileşimini inceleyen çalışmada para arzının içsel belirlendiğini saptamıştır. Nayan vd. (2013), 177 ülkeyi kapsayan çalışmalarında para arzının içsel, faizin dışsal belirlendiğini saptamışlardır. Badarudin vd. (2013), G-7 ülkelerinin 1973-2007 dönemini kapsayan çalışmada uzun dönemde para arzının içsel olduğuna dair bulguların yanında kısa dönemde merkez bankaları ve bankacılık sisteminin para arzı üzerinde eşit etkinliği olduğunu saptamışlardır (Japonya, Kanada, ABD). Saud (2015) 1998-2013 dönemli çalışmalarında paranın içselliğini doğrulamıştır.

Türkiye'ye yönelik çalışmalarda, Aybar ve Laurence (1998)'in çalışması öncül olmakla birlikte, Işık (2000)'in 1986-1999 dönemini kapsayan çalışmasında para arzının içsel olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çavuşoğlu (2003), 1985-2001 dönemli çalışmasında para arzına eşlik eden yüksek bütçe açıkları ve enflasyon neticesinde "kredi-para" arzının içsel genişlediğini saptamıştır. Seyrek vd. (2004), 1968-1996 dönemli çalışmasında para arzının içsel olduğu savının doğru olmadığını tespit etmiştir. Karabulut (2005), 1986-2004 dönemli çalışmasında Yapısalcı Yaklaşımla örtüşen İçsel Para Teorisi savlarının geçerliliğini gösteren sonuçlara ulaşmıştır. Nesanır (2011), 1986-2010 dönemli çalışmasında banka kredilerinden para arzına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini saptamış ve etki-tepki fonksiyonları ile ilişkinin varlığını grafiksel olarak doğrulamıştır. Özgür (2011), 1987-2009 dönemi için eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modelini kullandığı çalışmasında, banka kredilerinin para arzını içsel şekilde büyüttüğünü saptamıştır. Erataş vd. (2015), G-7 ülkelerinin 1980-2013 dönemini kapsayan çalışmada Post Keynesyen Teoriye uygun olarak para arzının içsel meydana geldiği saptamıştır.

Köksel (2016), 2006-2014 dönemi kapsayan çalışmasında para arzının içsel olarak belirlendiğini ve para arzını dışsal kabul eden enflasyon hedeflemesi stratejilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çepni ve Güney (2017), 2006-2015 dönemli çalışmalarında hem uzun hem de kısa dönem için banka kredilerinden para arzına doğru nedensellik ilişkisini tespit etmişler ve bankaların iktisadi birimlerin talepleri doğrultusunda para arzını yaratan yegâne kurumlar olduğu vurgulanmıştır. Dedeoğlu ve Ögüt (2018), 2009-2016 dönemli çalışmasında pozitif kredi şoklarının para arzında genişleme yarattığı sonucuna ulaşmış ancak kredi daralmalarında para arzında gerçekleşecek değişiklikler arasında bir ilişki saptayamamışlardır. Kofoglu (2018),

Türkiye literatürün aksine 2006-2017 döneminde Post Keynesyen Teoriyi destekler kanıtlara ulaşamamış ve ilgili dönem için para arzının dışsal olduğunu saptamıştır. Aydın vd. (2019) 2007-2017 dönemli çalışmasında banka kredileri ile para arzı (M2) arasında uzun dönemli denge ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Yurtkur Koç (2019), Toda-Yamamoto metodolojisine göre hazırladığı çalışmasında 2006-2018 dönemi için, Demirgil (2020) ise 2009-2019 dönemli çalışmasında para arzının içsel olduğunu saptamışlardır.

4. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

4.1 Veri Seti

Çalışmada 2008:10-2021:02 örneklem dönemi dahilinde, aylık verilerden faydalanarak İçsel Para Teorisinin Türkiye ekonomisinde geçerliliğini test etmek amaçlanmıştır. Kurulan modelde bağımlı değişken olarak toplam kredi hacmi (bin TL) kullanılmış, bağımsız değişkenler olarak ise M2 para arzı (bin TL), 2003:100 bazlı TÜFE serisi, toplam mevduatlar (bin TL) ve para çarpanı serileri tercih edilmiştir. İçsel para teorisinin omurgasını oluşturan para yaratım süreci için finansal kesim; ağırlıklı olan bankacılık sistemini temsil edecek mevduat bankaları, katılım bankaları ve kalkınma ve yatırım bankalarının özel sektöre verdiği krediler bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Geniş tanımlı para arzı olarak M2'nin modele dahil edilmesi Aralık 2005 itibariyle para arzı tanımlarında gerçekleşen değişiklik nedeniyledir. Modelde tercih edilen parasal büyüklüğün para tabanına oranlanması ile ulaşılan para çarpanı, rezervler ve kredi talebi arasında kurulan nedensellik ilişkisine dayalı para çarpanı modelinin geçerliliğini test etmek amacıyla seçilmiş ve kredi talebinin kaynağına yönelik temsil kuvveti nedeniyle modele alınmıştır. Kredi ve mevduat arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için mevduat bankalarındaki toplam TL mevduatları dikkate alınmıştır. Enflasyonist etkileri modele yansıtılabilmek için ise TÜFE serisi değişkenler arasına eklenmiştir. Modelde kullanılan seriler nominal değerleri ile çalışmaya dahil edilmiştir. Monetarist teorisinin benimsediği enflasyon hedeflemesi stratejisinde para arzının belirlenmesinin kapsayıcılığı gözetilerek Türkiye'nin 2006 yılı itibariyle açık enflasyon hedefleme rejimine geçmesi ve 2008 Küresel Finans Krizi etkilerinden kaynaklı değişen iktisadi paradigma yansımalarını sağlıklı şekilde modele dahil edebilmek için kapsam aralığı olarak bu tarihler seçilmiştir. Çalışmada kullanılan serilerin logaritmaları alınarak veriler dönüştürülmüştür. Analiz için Eviews 10 paket program kullanılmış ve çalışmada kullanılan serilere ait tanım ve kaynaklar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Veri Seti

Değişkenler	Açıklamalar	Kaynak
Toplam Krediler	Mevduat bankaları + katılım bankaları + kalkınma ve yatırım bankalarının özel sektöre verdiği krediler	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)
M2 Para Arzı	M1 + Vadeli Mevduat	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)
Toplam Mevduat	Toplam Vadesiz Mevduat (Mevduat Bankaları)	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)
Enflasyon	2003=100 Bazlı Tüketici Fiyat Endeksi	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)
Para Çarpanı	Para Çarpanı	EVDS verilerinden hesaplanmıştır (M2 / Para Tabanı)

4.2 Ekonometrik Yöntem

Çalışmada ilk olarak geleneksel birim kök testleri yapılarak (Augmented Dickey-Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988)) durağanlık sınaması yapılmıştır. Daha sonra ilgili örneklem dönemi içinde para politikası ve iktisadi yapıyı ilgilendiren gelişmeler nedeniyle yapısal kırılmaları görebilmek açısından Lee-Strazicich (2003) Çift-İçsel Yapısal Kırılmalı birim kök testi ve etki-tepki fonksiyonlarına yer verilerek değişkenlerin uğradıkları şoklar ve verdikleri tepkiler incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak birim kök testleri sonucu farklı mertebelerden durağan bulunan serilere yönelik, ekonometrik literatüre uygun şekilde Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi uygulanarak nedensellik araştırmasına geçilmiştir.

4.2.1 Augmented Dickey-Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988) Testleri

Dickey-Fuller (1981) birim kök testinin yürüttüğü temel süreç birinci dereceden bir otoregresif (AR, autoregressive) sürecidir. Augmented Dickey-Fuller (1981) gecikme uzunluğu p olmak üzere AR(p) modelinin sıfır hipotezinde ARIMA($p,1,0$) otoregresif eşbütünleşik hareketli ortalama (autoregressive integrated moving average) süreci karşısında, alternatif hipotezde durağan ARIMA($p+1,0,0$) süreci baza alır (Cheung ve Lai, 1995: 277). Hata terimlerinin iid (bağımsız özdeş dağılımı- independent identically distributed) dağıldığı kabul edilir [$\varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2)$].

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4.2)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \delta_2 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4.3)$$

(4.1) numaralı regresyon; sabit terimsiz ve trend değişkeninin olmadığı modeli, (4.2)'de yer alan regresyon; sadece sabit terimin dahil edildiği modeli, (4.3) numaralı denklemle ifade edilen regresyon ise sabit terim ve trend değişkeninin dahil edildiği modeli göstermektedir. Test metodolojisi regresyonun sağ tarafında yer alan bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değerinin (y_{t-1}) katsayısı olan " γ " değişkeninin birden küçük olup olmadığını üzerine kuruludur. Katsayı testinin yapıldığı bu süreçte alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda " y_t " serisinin durağan olduğu (birim kök taşımadığı) sonucuna ulaştırır. I(0) düzey mertebeden durağanlığı ifade ederken, I(1) birinci mertebeden durağanlığı ifade etmektedir. Dickey-Fuller (1979) ADF testinin limit dağılımlarını türetmiş ancak MacKinnon (1991,1996) sonlu örneklem için kritik değerleri saptamıştır. Durağanlık koşulu olarak " y_t " tahmin edilen τ değerinin, MacKinnon (1996) tablo değerinden mutlak değerce büyük olması şartı aranmaktadır ($|\tau_h| > \tau_t$).

Phillips Perron (PP) testinde DF ve ADF gibi testlere göre hata terimine dair varsayımlar daha esnektir. ADF sınaması, hata terimlerini bağımsız ve homojen varsayarken, PP birim kök sınaması hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı olmasına imkân tanımaktadır. Diğer bir ifade ile birim kök testleri arasında Phillips ve Perron (1998), daha esnek yapıda bir Dickey-Fuller süreci oluşturmuşlardır (Tarı, 2010: 400). Testin denklemsel ifadesi aşağıda verilmiştir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 trend + \varepsilon_t \quad (4.4)$$

ADF ve PP birim kök testleri arasındaki temel fark; bağımlı değişkene ait gecikmeli değerlerine, alternatif formların hiçbirinde PP birim kök testi tarafından dikkate alınmayarak yer verilmemesidir. Bunun yerine, (4.4) nolu regresyon en küçük kareler yöntemi ile tahmin edildikten sonra α_1 katsayısının t istatistiği Newey-West (1987) tahmincisi yardımı ile düzeltilmektedir. Hipotezler ve karar kriteri DF ve ADF testi ile aynı şartları taşımaktadır. Yani Phillips-Perron (PP) birim kök testine ait test istatistiği, MacKinnon kritik değerinden mutlak değerce daha küçükse zaman serisi durağan değildir. Şayet Phillips-Perron (PP) birim kök testine ait test istatistiği, MacKinnon kritik değerinden mutlak değerce daha büyükse serinin birim kök barındırmadığı dolayısıyla H_0 hipotezinin reddine karar verilir (Yamak, Tanrıöver ve Güneysu, 2012: 210).

4.2.2 Lee-Strazicich (2003) Çift-İçsel Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Örnekleme dönemi olarak seçilen 2008-2021 arasında küresel çapta yaşanan kriz ve ekonomik paradigma değişmelerinden nedeniyle, ekonomide yapısal kırılmaların olma ihtimali kuvvetlidir. ADF ve PP birim kök testleri yapısal kırılmaları göz ardı ettiği için hem sabit hem eğimde iki kırılmaya izin veren Lee-Strazicich (LS) testi uygulanmıştır. Lee ve Strazicich (2003) çalışmalarının testi daha güçlü kıldığını ifade etmişlerdir. LS birim kök testinde, durağanlık analizi aşağıdaki algoritmayla ifade edilmektedir (Lee ve Strazicich, 2003: 1083–1084):

$$y_t = \delta' Z_t + e^t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.5)$$

Z_t dışsal değişken vektörünü belirtmekte, $\varepsilon_t \sim iidN(0, \sigma^2)$ özelliğindeki kalıntıları simgelemektedir. Testte kullanılan A modeli;

$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ olarak tanımlanan Z_t değişkeni düzeyde iki kırılmaya kadar izin verir. Kırılmanın tarihlerini gösteren T_{Bj} , $t \geq T_{Bj}+1$ iken $D_{jt} = 1$ değerini ve alternatif durumlarda 0 değerini almaktadır. LS birim kök testinin C formu;

$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ ifadesi aynı şekilde Z_t yerine yazılarak bulunmaktadır. T_{Bj} , ($t \geq T_{Bj} + 1$) olduğunda $DT_{jt} = t - T_{Bj}$ değerini ve alternatif durumlarda 0 değerini alan serilerdeki yapısal kırılma zamanlarını işaret etmektedir.

Temel hipotez ($\beta = 1$) ve alternatif hipotez $\beta < 1$ kırılma içermektedir.

A modelinde; v_{1t} ve v_{2t} durağan hata terimleri, $B_{jt} \begin{cases} 1, t = T_{Bj} + 1, \\ 0, diğer durumlarda, \end{cases} j=1,2$ ve $d = d_1, d_2$ olmak üzere hipotezler yazıldığında;

$$\text{Temel hipotez: } y_t = \mu_0 + d_1 B_{1t} + d_2 B_{2t} + y_{t-1} + v_{1t} \quad (4.6)$$

$$\text{Alternatif hipotez: } y_t = \mu_1 + \gamma t + d_1 D_{1t} + d_2 D_{2t} + v_{2t} \quad (4.7)$$

B_{jt} , test istatistiklerinde asimptotik dağılımda değişim olmaması için dâhil edilmiştir. C modeli için kurulan hipotezler:

$$\text{Temel hipotez: } y_t = \mu_0 + d_1 B_{1t} + d_2 B_{2t} + d_3 D_{1t} + d_4 D_{2t} + y_{t-1} + v_{1t} \quad (4.8)$$

$$\text{Alternatif hipotez: } y_t = \mu_1 + \gamma t + d_1 D_{1t} + d_2 D_{2t} + DT_{1t} + DT_{2t} + v_{2t} \quad (4.9)$$

$\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{\delta}$, $t = 2, \dots, T$; $\tilde{\delta}, \Delta y_t$ 'nin ΔZ_t üzerine kurulan regresyonundan elde edilen katsayılar olmak üzere; $\tilde{\psi}_x, y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$ ile şeklinde; y_1 ve Z_1 ; y_t ve Z_t 'nin ilk gözlemleri kabul edilerek genel LM prosedüründen faydalanılarak çift kırılmalı LM birim kök test istatistiği (4.10) nolu denklem üzerinden tahmin edilmiştir:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + u_t \quad (4.10)$$

Birim kök temel hipotezi $\phi = 0$ ile ifade edilir ve LM test istatistiği şöyledir:

$$\tilde{\rho} = T\tilde{\phi}, \quad \tilde{\tau} = \phi = 0 \text{ şeklinde temel hipotezin t-istatistiğini ifade etmektedir.}$$

$\lambda = T_B/T$ 'dir. T gözlem sayısı T_B kırılma tarihini simgeler ve Lee ve Strazicich (2003) çalışmalarında kritik değerleri üretmişlerdir. T_{Bj} minimum LM testinde kırılma noktaları olmak üzere içsel olarak denklem (4.11)'den türetilmektedir:

$$LM_{\rho} = \inf \tilde{\rho}(\lambda), \quad LM_t = \inf \tilde{\tau}(\lambda) \quad (4.11)$$

4.2.3 Etki Tepki Fonksiyonları

Etki tepki analizleri, zaman kesiti arttıkça doğruluktan uzaklaşması kabul edilebilir öngörülerdir. Bu yöntemle analizdeki değişkenler arasında gerçekleşen etkileşimin dinamik yapısı incelenebilmektedir. Etki-tepki fonksiyonları ile VAR modelinde bulunan değişkenlerin hata terimlerine verilen bir birimlik şoklar karşısında ne yönde ve ne ölçüde tepki verdikleri saptanabilmektedir. Etki tepki fonksiyonu, iki değişkenli VAR matrisi şeklinde aşağıdaki regresyon denklemleri ile ifade edilmektedir (Koop vd., 1996: 130):

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (4.12)$$

ε_{yt} ve ε_{zt} serileri hareketli ortalama metodu ile yazıldığında;

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \Phi_{11}(i) & \Phi_{12}(i) \\ \Phi_{21}(i) & \Phi_{22}(i) \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (4.13)$$

denklemin özetlenmiş hali (4.14) numaralı denklemlerle ifade edilmiştir;

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (4.14)$$

Hareketli ortalama vektörü (VMA) özellikle y_t ve z_t serilerin etkileşimini incelemek uygun bir araçtır. ε_{yt} ve ε_{zt} ; y_t ve z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini görebilmek için uygun terimlerdir. Dört terime sahip bu katsayılar kümesi $[\Phi_{11}(i), \Phi_{12}(i), \Phi_{21}(i), \Phi_{22}(i)]$ etki tepki fonksiyonları olarak ifade edilir. $\Phi_{12}(0)$ etki çarpanı: ε_{zt} 'deki bir birimlik değişiminin y_t üzerindeki ani etkisini göstermektedir. $\Phi_{11}(1), \Phi_{12}(1)$ sırasıyla: ε_{yt-1} ve ε_{zt-1} 'deki bir birimlik değişiminin y_t üzerindeki bir dönemlik etkisini ifade etmektedir.

4.2.4 Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizinde Wald testi uygular. Wald testinin dağılımı VAR modelinde bulunan gecikme sayısı ve serilerin bütünleşme derecelerinin eklenerek elde edilen X^2 dağılımına sahiptir. Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi değişkenlerin düzey değerlerinde standart VAR modeli oluşturur ve bu sayede serilerin eşbütünleşme derecelerinin belirlerken oluşan sorunları ortadan kaldırır (Duasa, 2007: 87; Zapata ve Rambaldi, 1997: 289). Buna göre oluşturulan VAR modelleri:

$$\ln X_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} \ln X_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} \ln Y_{ti} + \varepsilon_{1t} \quad (4.15)$$

$$\ln Y_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} \ln Y_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} \ln X_{ti} + \varepsilon_{2t} \quad (4.16)$$

Şeklinde denklemsel olarak gösterilebilmektedir. (4.15) ve (4.16) numaraları denklemlerde yer alan d_{max} ifadesi, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerini; k ise VAR modeli oluşturulurken hesap edilen optimal gecikme uzunluğunu simgelemektedir. ε_t ise beyaz gürültü varsayımı kapsamında hata düzeltme katsayısı olarak denklemde yerini almaktadır. (4.15) denkleminde bulunan $i \leq k$ koşulu altında sıfır hipotezi $\beta_{1i} = 0$ şeklinde test edilmektedir. Alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda ise Y_t 'den X_t 'ye yönelik nedensellik ilişkisi bulunamazken, denklem (4.16) için sıfır hipotezi $i \leq k$ koşulu için $\beta_{2i} = 0$ olarak test edilir ve alternatif hipotezin kabul edilmesi halinde ise X_t 'den Y_t 'ye doğru nedensellik ilişkisi gerçekleştiği saptanmış olur.

5. Bulgular

İlk olarak Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Philllips ve Perron (1988) birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlığı sınanacaktır. Analizin devamında yapısal kırılmaları dikkate alan çift içsel kırılmaları görme imkânı sağlayan Lee-Strazicich (2003) çift-içsel yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanacaktır. Makroekonomik büyüklükler karşısında hangi değişkenin en etkili yapıya sahip olduğu ve bunun bir politika aracı olarak belirlenebilirliğini sorgulayan etki-tepki fonksiyonlarına çalışmada yer verilerek analiz kapsamında ele alınan serilerin durağanlık seviyelerine göre literatüre uygun şekilde Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testine geçilecektir. Ham verilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

	Toplam Krediler	M2	Toplam Mevduat	Enflasyon	Para Çarpanı
Ortalama	20.74597	20.78571	18.48431	2.223787	2.204908
Median	20.85645	20.73903	18.49973	2.183802	2.244344
St. Sapma	0.735598	0.586408	0.624679	0.351539	0.181685
Çarpıklık	-0.320299	0.246236	-0.014749	0.470153	-1.236027
Basıklık	1.946240	2.035992	2.146655	3.440003	5.025058
Jarque-Bera	9.441471	7.275182	4.526295	6.691212	63.39894
Olasılık	0.008909	0.026316	0.104023	0.035239	0.000000
Gözlemler	149	149	149	149	149

Tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında serilere ait medyan ve ortalama değerlerin birbirine yakınsadığı ölçüde serilerde normal dağılım gerçekleştiği bilinmektedir. Normal dağılım araştırmasının diğer bir yolu Jarque-Bera olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olup olmadığına bakılmasıdır. Buna göre 0.05'ten büyük olan olasılık değerleri değişkenin normal dağılıma sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında basıklık değerinin 3'ten büyük veya küçük olmasına göre serilerin sivri ya da basık olduğu anlaşılabilir. Çarpıklık değeri için ise üç ayrı değerlendirme mevcuttur. Bunlar 0'a eşit olduğunda serinin normal dağılımına işaret eden çarpıklık değeri, 0'dan büyük olduğunda pozitif çarpıklığı ifade eden çarpıklık değeri ve 0'dan küçük olduğunda negatif çarpıklık anlamı taşıyan çarpıklık değeridir. Modelimize ait serilere bakıldığında toplam krediler serimizde negatif yönde çarpık (sola eğik) ve basık, M2 değişkeni pozitif yönde çarpık (sağa eğik) ve basık, toplam mevduat serisi negatif yönde çarpık (sola eğik) ve basık, enflasyon serisi pozitif yönde çarpık (sağa eğik) ve sivri, para çarpanı serisi ise negatif yönde çarpık (sola eğik) ve sivri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Normallik araştırması yapıldığında ise sadece toplam mevduat serisinin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Serilere yönelik birim kök test sonuçları ise tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Birim Kök Test Sonuçları (ADF-PP)

	SABİT		SABİT VE TREND			SABİT		SABİT VE TREND		
	t-ist.	Olasılık	t-ist.	Olasılık		t-ist.	Olasılık	t-ist.	Olasılık	
ADF	P. Çarpan	-2.7534	0.0677 (*)	-3.2561	0.0778 (*)	P. Çarpan	-14.9678	0.0000 (***)	-14.927	0.0000 (***)
	Enf.	-2.4869	0.1207	-4.0742	0.0085 (***)	Enf.	-10.1784	0.0000 (***)	-14.927	0.0000 (***)
	M2	1.3963	0.9990	-1.1614	0.9139	M2	-11.3251	0.0000 (***)	-11.472	0.0000 (***)
	Tp.Kre.	-0.9475	0.7706	-1.0699	0.9297	Tp.Kre.	-10.5063	0.0000 (***)	-10.541	0.0000 (***)
	Tp.Mev.	-0.8431	0.8034	-3.3150	0.0678 (*)	Tp.Mev.	-21.0206	0.0000 (***)	-20.963	0.0000 (***)
PP	P. Çarpan	-2.6769	0.0805 (*)	-3.2858	0.0727 (*)	P. Çarpan	-14.9872	0.0000 (***)	-14.947	0.0000 (***)
	Enf.	-2.3393	0.1612	-3.7821	0.0202 (**)	Enf.	-10.0356	0.0000 (***)	-10.031	0.0000 (***)
	M2	1.3758	0.9989	-1.1614	0.9139	M2	-11.3250	0.0000 (***)	-11.325	0.0000 (***)
	Tp.Kre.	-0.8552	0.7998	-1.3640	0.8674	Tp.Kre.	-10.4902	0.0000 (***)	-10.541	0.0000 (***)
	Tp.Mev.	-0.6267	0.8600	-5.4444	0.0001 (***)	Tp.Mev.	-21.7324	0.0000 (***)	-21.690	0.0000 (***)

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerini göstermektedir. Tahmin edilen model sabit ve sabit ve trend içeren modelleri içermektedir.

Durağanlık sınaması için geleneksel birim kök testlerinden Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılmıştır. Buna göre ADF testinde düzey mertebede para çarpanı sabitli ve sabitli ve trendli modelde %10 anlamlılık seviyesinde, enflasyon sabitli ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde, toplam mevduat serisi ise sabitli ve trendli modelde %10 anlamlılık seviyesinde birim kökten arındırılmışken diğer bir deyişle I(0) iken, M2 ve toplam kredi serileri ancak birinci farkları alındığında her iki modelde de %1 anlamlılık düzeyinde durağanlaşmıştır. PP testine göre ise ADF test sonuçları ile benzer şekilde M2 ve toplam kredi serileri birinci farkta %1 anlamlılık seviyesinde her iki modelde birim kökten arındırılmışken; enflasyon sabitli ve trendli modelde %5 anlamlılık seviyesinde, para çarpanı her iki modelde de %10 anlamlılık seviyesinde ve son olarak toplam mevduat serisi sabitli ve trendli modelde %10 anlamlılık düzeylerinde trend durağan özellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Örnekleme dönemi olarak seçilen 2008-2021 yılları arasında küresel çapta yaşanan kriz ve ekonomik paradigma değişmelerinden dolayı, ekonomide yapısal kırılmaların olma ihtimali kuvvetlidir. ADF ve PP birim kök testleri yapısal kırılmaları göz ardı ettiği için hem sabit hem eğimde iki kırılmaya izin veren Lee-Strazicich (LS) testi uygulanmıştır. “Δ” ilgili değişkenin birinci derece farkının alındığını ifade etmektedir.

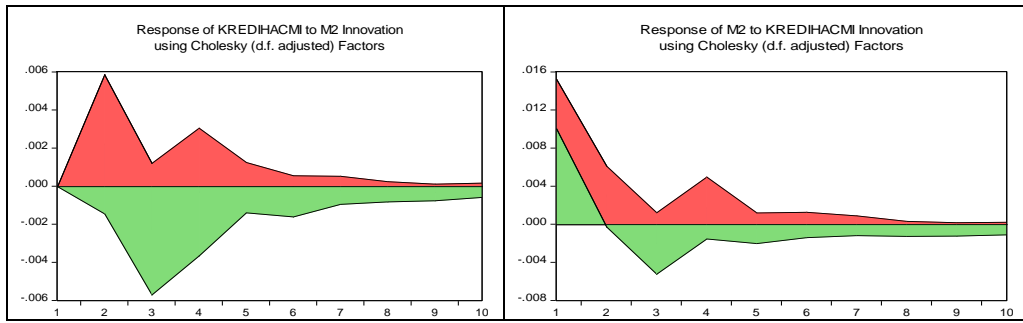
Tablo 7: Lee ve Strazicich (2003) Çift Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Gecikme Uzunluğu	LS istatistiği	Kırılma tarihleri	%1 kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
Top.Mevduat	A	7	-4.2932***	2010:01 2019:07	-4.093533	-3.585733	-3.331933
	C	7	-5.5166**	2010:10 2018:09	-6.059800	-5.444000	-5.102467
M2	A	3	-3.1022	2018:07 2019:07	-4.093533	-3.585733	-3.331933
	C	8	-5.27463*	2018:02 2018:08	-5.955800	-5.425267	-5.149800
Top.Kredi	A	8	-2.8888	2018:10 2019:06	-4.093533	-3.585733	-3.331933
	C	8	-4.7606	2010:10 2015:08	-6.152467	-5.605200	-5.302133
Para çarpanı	A	6	-3.8139**	2011:08 2013:03	-4.093533	-3.585733	-3.331933
	C	7	-5.4447**	2010:11 2012:04	-5.955800	-5.425267	-5.149800
Enflasyon	A	6	-3.98443**	2009:12 2016:11	-4.093533	-3.585733	-3.331933
	C	7	-5.16228*	2017:04 2018:10	-5.955800	-5.425267	-5.149800
Δ Top. Mevduat	A	8	-5.1494***	2009:12 2010:09	-4.093720	-3.585940	-3.332260
	C	1	-12.328***	2017:07 2018:12	-5.948580	-5.419060	-5.144080
Δ M2	A	0	-10.161***	2009:12 2010:02	-4.093720	-3.585940	-3.332260
	C	1	-10.576***	2018:06 2018:11	-5.948580	-5.419060	-5.144080
Δ Top.Kredi	A	2	-5.0993***	2010:03 2019:08	-4.093720	-3.585940	-3.332260
	C	8	-7.7646***	2011:01 2019:10	-6.052880	-5.439700	-5.098480
ΔPara çarpanı	A	4	-7.0122***	2011:05 2012:07	-4.093720	-3.585940	-3.332260
	C	4	-8.0666***	2011:09 2012:06	-5.948580	-5.419060	-5.144080
ΔEnflasyon	A	1	-7.6092***	2010:07 2011:09	-4.093720	-3.585940	-3.332260
	C	0	-9.8308***	2009:12 2011:02	-5.948580	-5.419060	-5.144080

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler kırılma dönemlerini vermektedir. İlgili kritik değerler için *bkz.* Lee ve Strazicich (2003).

Tablo 7’de verilen Lee ve Strazicich (2003) çift kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin ilk olarak düzey değerlerine bakıldığında, top.mevduat serimiz model A ve C’de sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde yapısal kırılma var; birim kök var H_0 hipotezi reddedilmekte, yapısal kırılma var birim kök yok H_1 hipotezi kabul edilmektedir. M2 serimiz, model A’ya göre yapılsa kırılma altında birim kök barındırırken model C’ye göre %10 anlamlılık seviyesinde yapısal kırılmayla durağan bulunmuştur. Top.kredi serisine bakıldığında model A ve C ye göre yapısal kırılma var,

birim kök var H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Para çarpanı model A ve C için, enflasyon serisi ise model A için %5 anlamlılıkta yapısal kırılmalar altında birim kökten arındırılmıştır. Enflasyon serisi model C için ancak %10 seviyesinde durağanlaşmıştır. Serilerin birinci farkları alındığında; tüm değişkenler %1 anlamlılık seviyesinde tüm modeller için H_1 hipotezi kabul şartlarını sağlamaktadır. Kırılma tarihlerine bakıldığında ise genel olarak 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2015, 2017, 2018, 2019 tarihleri dikkat çekmektedir. Kredi serisinde 2008 ve 2019 tarihli kırılmaların yoğunluğu özellikle dikkat çekicidir. 2008 Küresel Finans Krizi ile birlikte ana akım iktisat politikalarının başta para politikası üzerinden ekonomiye müdahale rutinleri olmak üzere pratik uygulamalarında değişikliklere gidilmiş ve Keynesyen politikalara geçilmiştir. 2019 tarihli kırılma ise 2018 yılında Türkiye ekonomisinin içine düştüğü resesyon döneminin artçıl etkilerini yansıtmaktadır. Para arzı üzerindeki kırılmalar ise yoğunlukla 2018 resesyon yılını işaret etmektedir. Kırılmaların seriler üzerinde bıraktığı etkilerin daha iyi görülebilmesi için etki tepki fonksiyonlarına Şekil 3'te yer verilmiştir. Etki-tepki fonksiyonlarına geçilmeden önce uygun VAR modeli kurulmuş ve optimal gecikme uzunluğu 3 alınmıştır.

Şekil 2: Etki-Tepki Fonksiyonları

İçsel para teorisi için en önemli nedensellik ilişkisi olma özelliği taşıyan para arzı ve kredi arasındaki ilişkinin yönüne bakıldığında, sol panelde yer alan para arzının hata terimine bir birimlik rassal şok uygulanması durumunda toplam kredilerin verdiği tepki görülmektedir. Sağ panelde ise toplam kredilerde gerçekleşecek bir birimlik şok karşısında para arzının verdiği tepki bulunmaktadır. İki grafik karşılaştırıldığında sağ panelde yer alan kredi hacmindeki şoklara karşı para arzının tepkisini yansıtan grafikte dalga boylarının daha geniş aralıklı ve içerdiği trendlerin daha keskin notasyonlarla hareketi, toplam kredilerin para arzı üzerindeki belirleyici etkilerinin tersi duruma göre daha baskın izler bıraktığını göstermektedir.

Serilerin durağanlık yapılarının farklı düzeyde olması yani $I(0)$ ve $I(1)$ olmaları dolayısıyla nedensellik araştırmasında Toda-Yamamoto Nedensellik testinin tercih

edilmesi uygun görülmüştür. Bu doğrultuda birim kök testlerinden elde edilen maksimum bütünleşme mertebeleri ($d_{max}=1$), VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunlukları ($p=3$) eklenerek VAR (3+1) modeli oluşturulmuştur. Modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Kurulan VAR (3+1) model sonuçlarına göre AR polinomunun ters kökleri, birim çemberin içinde yer alarak istikrar koşullarını taşıdığı görülmüştür.

Tablo 8: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin yönü		Gecikme uzunluğu $p=3$ $d_{max}=1$ ($p+d_{max}=4$)	Wald istatistiği	p-değeri	
Enflasyon	→	Top.kredi	4	2.170112	0.5379
M2	→	Top.kredi	4	4.499300	0.2124
Mevduat	→	Top.kredi	4	0.676348	0.8788
P. çarpanı	→	Top.kredi	4	1.245783	0.7420
Top.Kredi	→	Enflasyon	4	3.071432	0.3807
M2	→	Enflasyon	4	1.061943	0.7863
Top.Mev.	→	Enflasyon	4	3.592394	0.3090
P. çarpanı	→	Enflasyon	4	8.975150	0.0296
Top.Kredi	→	M2	4	10.78327	0.0130
Enflasyon	→	M2	4	0.758058	0.8595
Top.Mev.	→	M2	4	8.312073	0.0400
P. çarpanı	→	M2	4	3.524165	0.3176
Top.Kredi	→	Top.Mev.	4	7.359835	0.0613
Enflasyon	→	Top.Mev.	4	1.778187	0.6197
M2	→	Top.Mev.	4	10.74015	0.0132
P. çarpanı	→	Top.Mev.	4	2.871813	0.4118
Top.Kredi	→	P. çarpanı	4	2.695106	0.4411
Enflasyon	→	P. çarpanı	4	2.169444	0.5380
M2	→	P. çarpanı	4	3.192274	0.3629
Mevduat	→	P. çarpanı	4	1.100058	0.7771

Tablo 8’de para arzının içselliğini temsil eden değişkenlerin yanında daha kapsayıcı olması gözetilerek tüm nedensellik bağlantıları verilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonucu Türkiye ekonomisinde 2008:10-2021:02 dönemi boyunca para arzının içselliğine yönelik güçlü veriler elde edilmiştir. Buna göre ana akım iktisat savlarından olan krediden para arzına yönelik nedensellik ilişkisi yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilerek para arzının kredi piyasalarınca belirlendiği saptanmıştır. Bunun yanında kredi ve mevduat arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde kredilerin mevduat yarattığı tespit edilmiş ve İçsel Para Teorisine ait yatırımlar tasarruflarla değil tasarruflar yatırımlarla finanse edilir şeklindeki önerme de doğrulanmış olmaktadır. Para arzı ve mevduat arasında ise nedensellik ilişkisi karşılıklı bulunmuştur. Enflasyon ve para çarpanı serilerine bakıldığında nedensellik tek yönlü ve para çarpanından enflasyona doğru olacak şekilde saptanmıştır.

6. Sonuç

Bu çalışma 2008:10-2021:02 döneminde Türkiye’de İçsel Para Teorisinin geçerliliğini araştırmaktadır. Post Keynesyen yaklaşım bu konuda para arzının arttırılmasının merkez bankaları kontrolünde gerçekleşen bir eylem olmadığını, piyasa dinamiklerinin para arzı üzerindeki baskınlığına işaret etmektedir. Buna göre Post Keynesyen yaklaşımda para arzı içseldir ve kredi piyasasında kredi talebi tarafından belirlenmektedir. Halkın para talebi ile ilişkilendirilen para arzının merkez bankalarınca belirlendiği görüşü ise ana akım (ortodoks) iktisatın temel argümanlarından biridir ve bu anlayışa göre para arzı piyasa dinamiklerine göre dışsal belirlenmektedir. Bu anlayışta para arzı üretim sürecinden kopartılarak, stok değişken olarak kabul edilmektedir.

Yapılan analiz neticesinde ulaşılan mevduat bankaları, katılım bankaları ve kalkınma ve yatırım bankalarının özel sektöre verdiği kredilerden para arzına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varlığının saptanması; Türkiye ekonomisinde ilgili dönemde para arzının içsel olduğunu ortaya koyan ilk tespittir. Diğer ulaşılan sonuç ise ilgili dönem için mevduat bankaları, katılım ve yatırım bankalarının özel sektöre verdiği kredileri temsil eden toplam krediler ile mevduat bankalarındaki toplam vadesiz mevduatlar arasındaki nedensellik ilişkisidir.

Analiz sonucu, toplanan tasarruflar ile kredi verilir argümanını savunan ana akım iktisadi anlayışa aykırı olarak içsel para teorisi yaklaşımınca savunulan krediler tasarrufları (mevduatları) yaratır argümanı doğrulanmakta ve ana akım iktisat argümanlarının literatürde yer verildiği kadar güçlü olmadığı tespit edilmektedir. Analizde yer alan kredilerden para arzına yönelik tek yönlü nedensellik ilişkisi; İçsel Para Teorisinin para arzı ve kredilerde esnekliğin sonsuz olduğunu (yataycı-horizantal) savunan görüş olarak bilinen, Uyumcu Yaklaşımının Türkiye ekonomisi için geçerliliğine işaret etmektedir.

Çalışma aynı zamanda; örneklem sınırının Monetarist görüşe ait enflasyon hedeflemesi rejimi altındaki Türkiye ekonomisini içermesi ve bu dönem için para arzının Monetarist görüş varsayımını yanlışlar şekilde içsel olduğunun tespit edilmesi nedeniyle, Türkiye’de enflasyon hedeflemesi rejiminin tutarlılığına ve başarı şansına yönelik bir ön bilgi de sunmaktadır. Enflasyon hedeflemesi rejiminde sıkça atıf yapılan merkez bankası bağımsızlığı, paranın yaratım sürecinin içsel olduğunun tasdiki ile geçersiz hale gelmektedir. Paranın içselliği aynı zamanda para yaratımını üretim sektörü ile bağlayarak, merkez bankalarına tarafsız bir rol biçme yerine son ödünç verme mercii olarak sistemin içinde tutmaktadır. Para arzının içsel olduğu bulgusu diğer bir bakış açısıyla ilgili dönem için TCMB’nin fonksiyonel bir bağımsızlık taşımadığını da dolaylı olarak göstermektedir.

Kaynakça

Ahmad, N., & Ahmed, F. (2006). The Long-run and Short-run Endogeneity of Money Supply in Pakistan: An Empirical Investigation. *SBP-Research Bulletin*, 2(1), 268–278.

Aybar, S., & Laurence, H. (1998). Credibility Models of Central Bank Independence And The Case of Turkey. *METU Studies in Development*, 25(4), 535–558.

Aydın, Y., Dayıoğlu, T., & Güner, A. (2019). Para Arzının İçselliği: Teori ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1008–1012.

Badarudin, Z. E., Ariff, M., & Khalid, A. M. (2013). Post-Keynesian Money Endogeneity Evidence in G-7 Economies. *Journal of International Money and Finance*, 33, 146–162.

Bernanke, B. S., & Mishkin, S. F. (1997). Inflation Targeting: A New Framework For Monetary Policy? *NBER Working Paper Series*, 5893.

Bibow, J. (1998). On Keynesian Theories of Liquidity Preference. *The Manchester School*, 66(2), 238–273.

Büyüklgaz, U. (2019). İçsel Para teorisi ve Joan Robinson. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20), 219–230.

Çavuşoğlu, A. T. (2003). The Endogenous Money Growth: An Outcome Of High Budget Deficits in Turkey. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 111–127.

Çepni, O., & Güney, E. (2017). Endogeneity of Money Supply: Evidence From Turkey. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 6(1), 1–10.

Cheung, Y.-W., & Lai, K. (1995). Lag Order And Critical Values of the Augmented Dickey-Fuller Test. *Journal of Business and Economics Statistics*, 13(3), 277–281.

Colacchio, G., & Davanzati, G. F. (2017). Endogenous Money, Increasing Returns and Economic Growth:Nicholas Kaldor's Contribution. *Structural Change and Economic Dynamics*, 41, 79–85.

Dedeoğlu, D., & Öğüt, K. (2018). Examination of Money Supply Endogeneity in Turkey: Evidence From Asymmetric Causality Test. *Cogent Economics & Finance*, 1(1), 2–21.

Demirgil, B. (2020). Para Arzı İçsellik Analizi: Türkiye Örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2, 144–152.

Dow, S. C. (2006). Endogenous Money: Structuralist. P. Arestis & M. C. Sawyer içinde, *A Handbook of Alternative Monetary Economics* (ss. 35–51). Edward Elgar.

Duasa, J. (2007). Malaysian Foreign Direct Investment And Growth: Does Stability Matter. *Journal of Economic Cooperation Among Islamic Countries*, 28(2), 83–98.

Erataş, F., Başçı Nur, H., & Çınar, S. (2015). Para Arzının Post Keynesyen Yorumu: Gelişmiş Ülkeler Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 398–409.

Fontana, G. (2000). Post Keynesians and Circuitists on Money And Uncertainty: An Attempt at Generality. *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(1), 27–48.

Fontana, G. (2004). Rethinking Endogenous Money: A Constructive Interpretation of The Debate Between Horizontalist And Structuralist. *Metroeconomica*, 55(4), 367–385.

Friedman, M. (1970). A Theoretical Framework for Monetary Analysis. *The Journal of Political Economy*, 78(2), 193–238.

Gertler, M., & Gilchrist, S. (1994). Monetary Policy, Business Cycles, And The Behavior of Small Manufacturing Firms. *Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 309–340.

Görgens, E., Ruckriegel, K., & Seitz, F. (2004). *Zur Problematik der LM-Kurve* (No. 12).

Greenidge, K., Craigwell, R., & Downes, D. (2001). Can Money Endogeneity Be Generalized? Empirical Evidence From Caribbean Economies. *International Advances in Economic Research*, 7(2), 253–258.

Günel, M. (2012). *Para Banka ve Finansal Sistem*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Haghighat, J. (2012). The Endogenous Money in Iran: What it is and Why it Matters. *International Journal Trade, Economics And Finance*, 3(2), 82.

Howells, P., & Hussein, K. (1998). The Endogeneity Of Money: Evidence From The G7. *Scottish Journal of Political Economy*, 45(3), 329–340.

Işık, S. (2000). *Para Arzının Endojenliği Tartışması: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Işık, S. (2004). *Para Finans ve Kriz*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kaldor, N. (1970). The New Monetarism. *Lloyds Bank Review*, *Lloyds Ban*(97), 1–17.
- Karabulut, G. (2005). Para Arzının Endojenliği ve Türkiye Örneği. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü*, *16*(51), 25–31.
- Kofoğlu, İ. H. (2018). Para Arzı İçsellik Analizi Türkiye Örneği (2006-2017). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, *9*(25), 137–152.
- Köksel, B. (2016). Türkiye Ekonomisinde Para Arzının İçselliği: 2006-2014 Dönem Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(2), 455–471.
- Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*, *74*(1), 119–147. doi: 10.1016/0304-4076(95)01753-4
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, *85*(4), 1082–1089.
- Minsky, H. (1957a). Central Banking and Money Market Changes. *The Quarterly Journal of Economics*, *71*(2), 171–187.
- Minsky, H. (1957b). Monetary Systems and Accelerator Models. *The American Economic Review*, *47*(6), 859–883.
- Mookerjee, R., & Peebles, G. (1998). Endogenous Money in China: Insights on Recent Policies. *Journal of Asian Economics*, *9*(1), 139–158.
- Moore, B. J. (1983). Unpacking The Post Keynesian Black Box: Bank Lending And The Money Supply. *Journal of Post Keynesian Economics*, *5*(4), 537–556.
- Moore, B. J. (1989). The Endogeneity Of Credit Money. *Review of Political Economy*, *1*(1), 65–93.
- Myatt, A. (1986). Money Supply Endogeneity: An Empirical Test for the United States (1954-84). *Journal of Economic Issues*, *20*(1), 133–144.
- Nayan, S., Kadir, N., Abdullah, M. S., & Ahmad, M. (2013). Post Keynesian Endogeneity of Money Supply: Panel Evidence. *Procedia Economics and Finance*, *7*, 48–54.
- Nell, K. S. (2000). The Endogenous/Exogenous Nature of South Africa's Money Supply under Direct and Indirect Monetary Control Measures. *Journal of Post Keynesian Economics*, *23*(2), 313–329.

Nesanır, Ö. (2011). Türkiye’de Para Arzı-Banka Kredileri İlişkisi: Var Analizi (1986-2010). *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115–133.

Özgür, G. (2008). İçsel Para Teorisine Genel Bir Bakış. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 51–79.

Özgür, G. (2011). Türkiye Ekonomisinde Para Arzının İçsel Süreci. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(78), 67–90.

Öztürk, N. (2016). *Para, Banka, Kredi* (Üçüncü bas). Bursa: Ekin Yayınevi.

Palley, T. I. (1994). Competing Views of the Money Supply Process. *Metroeconomica*, 45(1), 397–403.

Palley, T. I. (2006). Monetary Policy in an Endogenous Money Economy. P. Arestis & M. C. Sawyer içinde, *A Handbook of Alternative Monetary Economics* (ss.242–256). Cheltenham: Edward Elgar.

Panagopoulos, Y., & Spiliotis, A. (2006). Testing Money Supply Endogeneity: The Case of Greece (1975-1998). *European Research Studies*, 9(1–2), 85–102.

Paya, M. (2013). *Para Teorisi ve Para Politikası* (Altıncı ba). Ankara: Türkmen Kitabevi.

Pollin, R. (1991). Two Theories of Money Supply Endogeneity. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), 366–396.

Pollin, R. (1996). Money Supply Endogeneity: What are the Questions and Why do They Matter? G. Deleplace & E. J. Nell içinde, *Money in Motion* (pp. 490–515). London: Palgrave Macmillan UK.

Rochon, L. P. (2001a). Cambridge’s Contribution to Endogenous Money: Robinson and Kahn on Credit and Money. *Review of Political Economy*, 13(7), 287–307.

Rochon, L. P. (2001b). Horizontalism and New Keynesian Economics: The Role of Scarcity, Savings and Sticky Wages. L. P. Rochon & M. Vernengo içinde, *Credit, Interest Rates and the Open Economy, Essays on Horizontalism* (ss. 120–139). Cheltenham: Edward Elgar.

Saud, A. (2015). Dynamics Of The Relationship Between Bank Loans And Stock Prices in Saudi Arabia. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 14(3), 439–452.

Seyrek, İ., Duman, M., & Sarıkaya, M. (2004). Parasal Aktarım Mekanizması ve Para Politikası Aracı: Türkiye’de Aktarım Mekanizması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 201–212.

Shanmugam, B., Nair, M., & Li, O. W. (2003). The Endogenous Money Hypothesis: Empirical Evidence From Malaysia (1985-2000). *Journal of Post Keynesian Economics*, 25(4), 599–611.

Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (6. baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Taş, B. K. O., & Togay, S. (2012). A Direct Test Of The Endogeneity Of Money: Implications For Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *Economic Modelling*, 29(3), 577–585.

Vera, A. P. (2001). The Endogenous Money Hypothesis: Some Evidence from Spain (1987–1998). *Journal of Post Keynesian Economics*, 23(3), 509–526.

Vymyatnina, Y. (2006). How Much Control Does Bank Of Russia Have Over Money Supply. *Research in International Business And Finance*, 20(2), 131–144.

Weintraub, S. (1978). *Keynes, Keynesians, and Monetarists*. University of Pennsylvania Press.

Wray, R. L. (1995). Keynesian Monetary Theory: Liquidity Preference or Black Box Horizontalism. *Journal of Economic Issues*, 29(1), 273–282.

Yamak, N., Tanrıöver, B., & Güneysu, F. (2012). Turiz-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205–220.

Yurtkur Koç, A. (2019). Para Arzının İçselliği Hipotezi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz (2006-2018). *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 24, 131–150.

Zapata, H. O., & Rambaldi, A. N. (1997). Monte Carlo Evidence on Cointegration and Causation. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 59(2), 285–289.

TABİİYET-İ OSMANİYE KANUNNAMESİNDEN AVRUPA BİRLİĞİ UYUM YASALARINA TÜRKİYE'DE VATANDAŞLIĞIN TARİHÇESİ: ANAYASALAR, VATANDAŞLIK KANUNLARI, HÜKÜMET PROGRAMLARI¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Kubilay DÜZENLİ

The History of Citizenship in Turkey From Ottoman Nationality
Law To Europe Union Adjustment Laws: Constitutions,
Citizenship Laws and Government Programs

Yazar(lar) / Author(s)
Kubilay DÜZENLİ²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 19/08/2021
Makale Kabul Tarihi : 03/11/2021

Anahtar Kelimeler:
Vatandaşlık, Anayasa,
Avrupa Birliği,
Demokratikleşme

Vatandaşlık, en genel anlamıyla birey ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi bağın ismidir. Kuruluşundan, 19.yy'a kadar Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık anlayışı egemen monark-edilgen halk ikiliğine dayanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde devletin birliğini sağlayacak bir kurum olarak ortaya çıkan modern vatandaşlık nihayetinde Osmanlı Devleti'nde bireylerin milliyet, din ve dillerinden bağımsız ortak bir Osmanlı vatandaşlığı kimliğine sahip olmalarına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan modernleşme çabaları Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da sürmüş, Cumhuriyet'i kuran siyasal irade vatandaşlığı, yeni bir siyasal kültürün yaratılmasındaki kullanışlı bir araç olarak algılamıştır. Bu makalenin amacı, Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlayarak Kasım 2002'ye kadar Türkiye'nin vatandaşlık politikasının gelişimini ele almak ve farklı dönemlere ilişkin anayasalar, vatandaşlık kanunları, diğer kanunlar ve güncel tartışmalar bağlamında genel bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi anayasa ve vatandaşlık kanunları, diğer kanunlar ve 1980-2002 arası hükümet programları incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak klasik ve anayasal dönem Osmanlı toplum yapısı ve vatandaşlık politikası gözden geçirilmiştir. Devamında Kurtuluş Savaşı, tek parti yönetimi ve 1950-1980 dönemi vatandaşlık politikaları birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Son olarak 1980 ve 1990'lar Türkiye'sinde asker-sivil ilişkileri incelenmiş ve söz konusu dönem vatandaşlık politikalarının genel çerçevesi, Avrupa Birliği (AB) üyelik süreciyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir.

¹ Bu makale, Kubilay DÜZENLİ tarafından Dr. Öğr. Üyesi Eylem ÖZDEMİR danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

² Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID Number: <https://orcid.org/0000-0003-3662-2656>, e-posta: kduzenli@ktu.edu.tr

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 19/08/2021
Accepted Date : 03/11/2021

Keywords:

Citizenship, Constitution,
European Union,
Democratization

ABSTRACT

The citizenship, in the most general sense, is the name of relationship between the individual and the state. The understood of citizenship in Ottoman State based on sovereign ruler-passive people from foundation to the nineteenth century. Modern citizenship emerged as an institution that provides the unity of the state eventually gave a way to Ottoman citizenship irrespective of nation, religion, and language for individuals in the Ottoman state. Modernization process which started in the late terms of Ottoman state carried on after the proclamation of Republic. The political power which founded the Republic perceived citizenship as a usage tool for create a new political culture

The purpose of this article is to examine the progress of citizenship policy in Turkey starting with the last term of Ottoman Empire until the November 2002 and make an overall assessment in the context of constitutions, citizenship laws, other laws and current arguments related to different periods.

In this context, Ottoman and Republican era constitutions and citizenship laws were reviewed other laws, and between 1980 and 2002 government programs. Within the scope of this article firstly, Ottoman social system and citizenship policy are reviewed. Secondly, Independence War, single party rule era and between 1950 and 1980 citizenship policies were compared with each other. Finally, relations between civil and military are examined in Turkey in 1980s and 1990s and the general framework of citizenship policies related periods is evaluated by taking European Union (EU) membership process into account.

1. Giriş

Sözcüğün en yalın hâliyle, kimi hak ve sorumlulukların öznesi biçiminde belirli bir siyasal organizasyona üyelik bağıyla bağlılık biçiminde tanımlanan vatandaşlık (Aybay ve Özbek, 2015: 4), Antik Yunan ve Roma polislerinde ortaya çıkmış ve esaslı bir değişim geçirerek bugüne ulaşmıştır.

Özkazanç (2009: 250), Antik Yunan vatandaşlığını bir “imtiyaz” olarak tanımlamayı tercih etmektedir. Kölelerin, tüccarların ve kadınların vatandaş kabul edilmeyişi bu nitelemeyi doğrulamaktadır. Vatandaşlık, tarih boyunca aynı dışlayıcı karakteri taşımamış, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile bir devletin sınırları dahilinde yaşayan tüm bireylerin, o devletin vatandaşı olarak kabul edilmelerini öngören evrensel bir olguya dönüşmüştür. Vatandaşlığın, söz konusu devrimler sonrasında tanımlandığı biçimle Osmanlı hukuki mevzuatının bir parçası hâline gelişi, on dokuzuncu yüzyılın reformcu bürokratlarının ısrar ve çabaları neticesinde gerçekleşmiş İmparatorluk; 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi (TOK) ile çağdaşı birçok devletten daha önce, vatandaşlık kavramı ile tanışmıştır.

Dönemin, “otoriter” ve “aydın” nitelikli bürokratlarının, modern vatandaşlığa daha doğru ifadeyle, Osmanlı Devleti’nin sınırları dahilinde yaşayan Müslüman, gayrimüslim tüm ahalinin Osmanlı vatandaşı sayılarak hukuki temelde eşit kabul

edilmeleri fikrine duyduğu ilgi, esasında imparatorluğun mevcudiyetini korumak çabası kaynaklıdır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği itibariyle Osmanlılık fikrine bağlı çok sayıdaki devlet ve fikir adamı için İmparatorluğun yıkımdan kurtulabilmesi ancak devletin egemenlik sahasındaki tüm bireylerin Osmanlı vatandaşı sayılmaları yani eşit hak, özgürlük ve sorumluluğun öznesi kılınmasından geçmektedir.

Tarihin akışı çerçevesinde, vatandaşlık politikası bağlamındaki bir diğer kırılma Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve yeni bir rejim ile siyasal kültürün inşa çabasıdır. İmparatorluğun son devrinde halkın, bir bütün olarak “Osmanlı vatandaşı” kabul edilmesi düşüncesine benzer biçimde 1924 Anayasası'nda, din ve ırk farkı gözetilmeksizin, memleket sınırları içinde yaşayan her bireyin “*vatandaşlık bakımından*” Türk sayılmaları öngörülmüştür. 1961 ve 1982 Anayasası'nda da vatandaşlık; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne üyelik bağıyla bağlı, herkesin Türk olduğu biçiminde tanımlanmıştır.

Cumhuriyet dönemi vatandaşlık politikaları salt isimlendirme üzerinden değerlendirilemeyecek kadar girift niteliktedir. İdare-vatandaş ilişkisinin, dönemler arası farklılığına rağmen Kadıoğlu (1999: 12); Türkiye'de vatandaşlık meselesini “irade-muhakeme” ikiliği üzerinden değerlendirmeyi yeğlemektedir. Yazarın ifadesiyle; Cumhuriyet'in ilanından bu yana devlet, vatandaşlarından, ödev ve sorumluluklarını yerine getirmesini beklemiş ve vatandaşlık projesini takip iradesini ortaya koymalarını istemiştir. Bu iradenin sergilenmeyerek, basit bir muhakeme neticesinde, idarecilerce kurgulanan hâliyle devlet-vatandaş ilişkisine yönelik itiraz ise “tehlikeli” bulunmuştur.

12 Eylül (1980) müdahalesi sonrasında, idare fiilen askerlerin eline geçmiş ve darbeyi takip eden ilk senelerde yönetim bütünüyle silahlı kuvvetlerin eline geçmiştir. Askerler bu dönemde ekonominin başına Turgut Özal'ı getirmişlerdir. 1983 senesinde ülke tekrar siviller tarafından idare edilmeye başlanmış, gerek Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptığı (1983-1993) gerekse de Türkiye'nin koalisyon hükümetleriyle yönetildiği (1991-2002) yılları arasında demokratikleşme ve vatandaşlık tartışmaları siyasal gündemin üst sıralarında yer almıştır. 1990'lı yıllarda, Avrupa Birliği (AB) ile gelişen ilişkiler, vatandaşlık meselesini siyaseten bir kat daha önemli hâle getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı; vatandaşlık kurumunun Osmanlı'nın son döneminden başlanarak Cumhuriyet tarihi boyunca yaptığı yolculuğun sınır ve esaslarının belirlenmesi, Türkiye'nin büyük bir dönüşüm sürecinin öznesi hâline geldiği bir tarihi kavşağın başlangıç tarihi 2002 senesine değin vatandaşlık politikası bağlamındaki süreklilik ve kırılmaların açığa çıkartılmasıdır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve tek parti iktidarı yıllarındaki vatandaşlık politikaları hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümde 1950-1980 arası dönem,

vatandaşlıkla ilgili gelişmeler aktüel siyasetteki belirleyici olay ve gelişmeler bağlamında ele alınmaya çalışılacak, üçüncü bölümde ise 1980-2002 yılları arası vatandaşlık politikalarının, seyrini belirleyen gelişmeler merkezli biçimde yapılacak bir dönemlendirme ile demokratikleşme-vatandaşlık ilişkisinden bahsedilecektir.

2. Araştırmaya İlişkin Genel Bilgiler

2.1. Araştırmanın Amacı: Bu çalışmanın amacı, bugünün dünyasında bireyin, sınırları dahilinde yaşadığı devlet ile olan hukuki-siyasal bağını tanımlamak için kullanılan vatandaşlık kavramının ve Türkiye’deki vatandaşlık politikasının geç dönem Osmanlı Devleti’nden başlayarak 2002 senesine kadar yaşadığı, değişim-dönüşümü hakkında bilgi vermek ve Türk siyasal yaşamının değişik evrelerindeki aktüel siyasal gelişmelerin, ilgili dönemin vatandaşlık anlayışıyla geliştirdiği ilişkiyi saptayarak; Türkiye’de hukuk-siyaset ilişkisinin, vatandaşlık politikalarının seyrine dair meydana getirdiği etki hakkında değerlendirmede bulunmaktadır.

2.2 Araştırmanın Yöntemi: Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel bir araştırma yöntemi olarak belge incelemesinden yararlanılmış, bu kapsamda Türk anayasacılık tarihinin ilk anayasası niteliğindeki Kanun-i Esasi (1876)’dan başlanarak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Cumhuriyet dönemi anayasaları; 1924,1961 ve 1982 Anayasası ile Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi vatandaşlık kanunları; öngördüğü vatandaşlık tanımı ve vatandaş-devlet ilişkisinin nitelikleri bakımından incelenmiş, 1980-2002 arası dönem kurulan tek parti ve koalisyon hükümetlerinin protokol ve programları; vatandaşlık bağlamında hak ve özgürlüklerin mi yoksa ödev ve sorumlulukların mı baskın olduğu bir anlayış ile oluşturulduğu bakımından karşılaştırılmıştır. Son olarak gelişen Türkiye-AB ilişkileri kapsamında iç hukukta AB Uyum Yasaları paralelinde gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, Türkiye’de vatandaşlık rejiminin niteliğine olan etkisi bağlamında ele alınmıştır.

2.3. Araştırmanın Sınırlılığı: Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlayarak Türkiye’de vatandaşlık politikalarının gelişimi hakkında bilgi vermek amacı taşıyan bu çalışmadaki temel sınırlılık araştırma kapsamında incelenen belgeler ve siyasal gelişmelerin 2002 senesine kadar olanlar içerisinde seçilmesidir. Zira çalışmanın temel amacı, Kasım 2002 itibarıyla Türkiye’nin hâkim vatandaşlık anlayış ve politikasının, hak temelli liberal vatandaşlık pratiği- ödev temelli cumhuriyetçi vatandaşlık pratiği ikiliğinde konumlandığı noktanın tayin edilmesidir.

3.Anayasal Dönem Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Yaşama Türkiye'de Vatandaşlık: 1869-1946

Vatandaşlık kurumu; Fransız Devrimi sonrası formuyla, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesi kapsamında Osmanlı hukuk sisteminin bir parçası kılınmış, Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) gibi sırasıyla idare ve toplum nazarındaki Müslüman-gayrimüslim ikiliğini ortadan kaldırmayı amaçlayan iki anayasal belgenin yayımlanmasının ardından önce 1869'da TOK ile Osmanlı vatandaşlığının din değil soy esasına bağlandığı açık biçimde ifade edilmiş, daha sonra ise anayasada, Osmanlı Devleti tabiiyetindeki efradın bütünüyle Osmanlı vatandaşı kabul edildiği belirtilmiştir.

TOK özelinde dikkat çekici bir diğer husus; Osmanlı vatandaşlığının kapsamı belirlenirken büyük ve güçlü bir devlet gibi davranmak saikiyle hareket edilmesi ve ebeveynleri Osmanlı vatandaşı her çocuğun doğrudan Osmanlı vatandaşı sayılmasıdır. Ebeveynleri yabancı çocukların veya yabancılardan Osmanlı vatandaşlığına kabulleri ise kişinin talebi ve yaşamının belirli bir kısmını Osmanlı Devleti topraklarında geçirmeleri şartına bağlanmıştır (İçduygu vd., 1999: 193, Kawtharani 2018: 55). Kanun-i Esasi'de vatandaşlık meselesiyle doğrudan ilişkili maddenin yazımı sürecinde de benzer bir yol izlenmiş ve Osmanlı vatandaşlığı, imparatorluk sınırlarında yaşayan tüm bireylerin ortak kimliği biçiminde tanımlanmıştır.

Anayasanın, vatandaşlık konusundaki yaklaşımın görülebileceği araçlardan bir tanesi niteliğindeki; vatandaş temel hak ve özgürlükleri bahsinde ise Kanun-i Esasi çağının koşulları uyarınca nispeten “liberal” bir anayasa olarak tanımlanmayı hak etmektedir. Uygulamadaki aksaklıklar saklı tutulmakla birlikte; Kanun-i Esasi, vatandaşların kişi hürriyet ve güvenliğini koruma altına almış, ibadet, basın ve şirket kurmak hürriyetlerini açık biçimde tanımlamış, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı ve kanuni hâkim güvencesi sağlamış ve vatandaşların; işkence, angarya, müsadere gibi işlemler ile karşılaşmalarını açık biçimde yasaklamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk meşrutî yönetim deneyimi uzun ömürlü olamamış, II. Abdülhamid'in iktidarının ikinci senesinde meclisi tatil edilmiş, Anayasa ise askıya alınmıştır. 1878-1908 arası otuz senelik dönem, vatandaşlık alanında herhangi bir gelişmenin yaşanmadığı bir dönemdir.

II. Meşrutiyet dönemi, devlet elitlerinin; vatandaşlık meselesinde eğitim kurumlarının “rızanın imal edilişi” sürecindeki rolünden yararlanmak istedikleri bir dönemdir. Bu çerçevede “vatandaşlık eğitimi” müfredata eklenmiş, Müstecibazade İsmet Bey tarafından ilköğretim sınırlarındaki çocuklar için hazırlanan “Rehber-i İttihat” isimli kitapta, Osmanlı milleti; farklı millet ve dinlerden insanların ortak vatandaşlık kimliği ve kardeşlik hukuku çerçevesinde birlikte yaşadıkları bir bütün olarak tanımlanmıştır (Toprak, 1988: 158).

İmparatorluğun son devresinde meydana gelen birtakım gelişmelere bağlı olarak, vatandaşlık politikalarının seyrini belirleyen fikri akım Osmanlıcılıktan, Türkçülüğe kaymıştır. Bu dönem aynı zamanda, imparatorluğun fiilen I. Dünya Savaşı'na katıldığı dönemdir ve savaş devlet ricalinin tek gündemini oluşturmaktadır. Bu koşullar altında nispeten geri plana itilen vatandaşlık tartışmalarına dair tek istisna; TOK'da gerçekleşen bir değişiklik neticesinde Osmanlı vatandaşlığından çıkartılmayı meşru kılan eylemin; yabancı bir devletin askerlik hizmetini görmekten, yabancı bir devletin herhangi bir hizmetini görmeye çevrilmesidir (Aybay, 2010: 154).

Kurtuluş Savaşı boyunca, vatandaşlık görece ihmal edilmiştir. 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda (TEK) doğrudan vatandaşlığı düzenleyen bir maddenin bulunmaması bu durumun en somut örneği niteliğindedir. Bu bakımdan, anayasanın yazımı sürecinde kullanılan dil ve tali nitelikli kaynak ve söylemler Millî Mücadele dönemi vatandaşlık anlayışının içerik ve çerçevesinin belirlenmesi noktasında önemli bir başvuru kaynağı hâline gelmektedir.

Coşkun (2008: 7-8), Millî Mücadele dönemi vatandaşlık anlayışı üzerine yaptığı değerlendirmede savaş koşullarında yurt içindeki birliği koruma çabasının belirleyiciliğine dikkat çekmekte ve bu bağlamda anayasada “devlet”, “millet”, “halk” gibi kavramların herhangi bir kimlik veya millet ismi telaffuz edilmeden nötr biçimde kullanımına dikkat çekmektedir. Bahse konu tarafsız dil ve söylem, Cumhuriyet'in ilanı ile yerini ulusçuluk politikalarının merkezinde konumlandığı bir vatandaşlık anlayışına bırakmış ve bu durum en sarıh biçimde 1924 Anayasası ile gözlemlenebilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında kabul edilen ve bir anlamda yeni döneme ilişkin politikalara hukuki dayanak sağlamak gibi bir misyona sahip olan bu anayasada 1921'in aksine “her vatandaş” veya “vatandaş” ifadelerinin yerine “her Türk” veya “Türk vatandaşı” gibi tanımlamalara yer verilmeye başlanmıştır. Bu değişimi yeni anayasa ile devletçi ve milliyetçi diskurun kuvvet kazanmaya başladığı biçiminde değerlendirebilmek de mümkündür. Yine bu kapsamda anayasada vatandaşlığın tanımlandığı 88.madde; “*Türkiye’de din ve ırk farkı gözetilmeksizin herkese vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur*” şeklinde kaleme alınmış, bu suretle muhtemel bir alt kimlik-üst kimlik tartışmasının baştan önüne geçilmek istenmiştir.

Yeğen (2008: 60), yoğun tartışmalar sonucunda anayasanın ilgili maddesine eklenen ve ahalinin, bir kısmının Türklüğünün ancak “vatandaşlık bakımından” mümkün olabileceği anlamına gelen ifade bağlamında yaptığı değerlendirmeye; Cumhuriyet'in kurucu kadrosu için Türklüğe dair üçlü bir ayrımın varlığından bahsetmekte, ana dili Türkçe olan halkın “Türkler”, Müslüman olmasına karşın Türk kültürünün bir parçası olmayan halkların “müstakbel Türkler”, son olarak Lozan'da azınlık olduğu kabul edilen gayrimüslim halkın ise “Kanun-i Esasi Türkleri” olarak kabul edildiğini söylemektedir.

Tek parti dönemi vatandaşlık anlayışının esasen Türk olmayanların, Türkler içinde Türk olmadıklarını “unutmaları” (Okutan, 2000: 222) ve bu suretle Osmanlı’dan miras kalan çok parçalı milletin yekpare bir millete dönüşümü çabası olarak da değerlendirilebilir. mümkündür.

Tek parti idaresi vatandaşlık politikalarının dayandığı temel ilke ve esasların anlaşılabilirliği adına yararlanılabilecek bir diğer kaynak ise ilgili dönem kabul edilen kimi kanunlardır. 1928 tarih 1312 sayılı “Türk Vatandaşlığı Kanunu” (TVK) bu kapsamda akla gelen ilk kanunsa da daha ziyade hukuki meseleleri konu edindiği için tek parti dönemi vatandaşlık politikalarının gündelik yaşama etki kapasitesi bakımından görece zayıf bir metindir.

Tek parti dönemi vatandaşlık politikasının, hukuki veçhesini salt vatandaşlık kanunu ile değerlendirmek meselenin özünü gözden kaçırmak manasına gelmekte ve bir başka açıdan dönemin hâkim vatandaşlık anlayışı ile etno-kültürel değerler arasındaki ilişkinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu bağlamda kimi meslek kollarında³ çalışabilmenin ön şartları arasında “Türk olmak” ifadesine yer veren kanunların yürürlüğe girmesi, alt kimlik ve kültürel değerlerin kamusal alana yansımaları hususunda karşılaşılan yasaklar, “İskan Kanunu” gibi kimlik ve kültür farklılıklarını elimine etmek amacı taşıyan kanunlar, ve 1930’lar Türkiye’inde Cumhurbaşkanlığı ve hükümet himayesinde düzenlenen Türk Dil ve Türk Tarih Kongreleri, tek parti idaresi vatandaşlık politikalarının ana hatlarının belirlenmesinde doğrudan veya dolaylı biçimde etkili olmuştur.

İskân Kanunu, dönemin önde gelen yöneticileri tarafından ifade edildiği üzere “tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratmak” düşüncesi ile kaleme alınmış bir metindir. Kanunda, memleket topraklarının üçlü bir ayrıma tabi tutulması, Türk dili ve kültürel değerlerinin yeterli ölçüde gelişmediği bölgelerde yaşayan vatandaşların, ülkenin geri kalan bölgelerine yerleştirilmeleri öngörülmüştür. Bu uygulama uzun vadede toplumun tek bir kültür ve kimliğe mensup vatandaşlardan meydana geleceği düşüncesinin eserdir ve bu yönüyle İskân Kanunu, dolaylı biçimde de olsa cumhuriyetin vatandaşlık politikalarıyla ilişkili bir kanun hâlini almaktadır.

³ 1926 tarih 788 sayılı “Memurin Kanunu”, 1935 tarih 2804 sayılı “Maden Tetkik Arama ve Genel Müdürlüğü Kanunu” ve 1927 tarih 964 sayılı “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun” ilgili oldukları meslek kollarında çalışabilmek hakkını yalnızca Türklere tanıyan kanunlar arasında yer almaktadır.

Erken dönem Cumhuriyet idaresinde, ana dili Türkçe olmayan Müslüman ahalinin devlet dairelerinde ana dilleri ile işlem gerçekleştirmek noktasında karşı karşıya kaldığı yasak ve kısıtlamalar (Yıldız, 2013: 140), 1928 senesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği tarafından başlatılan ve İçişleri Bakanlığı'nın sahiplenmesiyle kısa sürede uygulanabilirlik ölçeği ülke sathına yayılan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası (Aslan, 2007: 250-251) ve 1930'lar Türkiye'sinde tertip edilen Dil ve Tarih kongrelerinde savunula gelen Türk dil ve tarihini, insanlığın başlangıç noktasına kadar götüren tezlerin resmi kültür politikası hâline gelmesi, yine tek parti idaresi vatandaşlık siyasasının oluşumunda etkili gelişmeler arasında yer almaktadır.

Özetle, ulusçuluk düşüncesi etrafında şekillenen bir vatandaşlık siyasasının takip edildiği tek parti iktidarı döneminde, ulusalcı söylem ve değer yargılarıyla bezeli, uygulamada görev ve sorumlulukların; hak ve özgürlükler karşısında öncelikli kabul edildiği bir vatandaşlık pratiğinin geliştirilmesi amaçlanmış; anayasa ve vatandaşlık kanunu çerçevesinde bu pratiğin temeli ve hukuki sınırları çizilirken, başka kimi kanunlar aracılığıyla vatandaşlık politikasının toplumsal, ekonomik, kültürel boyutları inşa edilmiştir

4. Demokrat Parti İktidarından 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine Türkiye'de Vatandaşlık: 1950-1980

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamış çok partili siyasal yaşama geçişin ardından 14 Mayıs 1950 tarihli ulusal seçimde Demokrat Parti (DP) meclis çoğunluğunu elde etmiştir. DP'nin on senelik iktidarı döneminde (1950-1960) tek parti iktidarı vatandaşlık politikalarının hukuki dayanağını teşkil eden 1924 Anayasası ve 1312 sayılı TVK'de önemli bir değişiklik yapılmamış; bu bağlamda DP'nin vatandaşlık anlayışı ve politikalarını hukuki metinlerden ziyade, eğitim-öğretim politikaları gibi başlıklar üzerinden tahlil edebilmek mümkün hâle gelmiştir.

DP'nin memleket idaresinde bulunduğu 1950-1960 yılları arasında vatandaşlık anlayışı ve bu anlayışın eğitim-öğretim politikalarına olan yansımaları bakımından bir bütünlükten söz edilememektedir. Partinin iktidara gelişini takip eden ilk ders döneminde 1908'den beri "Yurt Bilgisi" adıyla okutulan vatandaşlık eğitimi dersi "Yurttaşlık Bilgisi'ne" dönüştürülmüş, bu dönüşüm neticesinde dersin öznesinin "yurt" değil "yurttaş" olması amaçlanmıştır. Yine tek parti iktidarının uygulamalarından farklı olarak, ders kitabında Türk kimliğinin ön plana çıkartılmasından vazgeçilmiş ve öğrencilerde demokrasi bilincinin geliştirilmesi amacı açık biçimde vurgulanmaya başlamıştır (Caymaz, 2019: 60-61).

DP Programı ve partinin iktidarda kalıcı hâle geldiğini anlamasının ardından "Yurttaşlık Bilgisi" derslerindeki hâkim söylem ile partinin diğer toplumsal

meselelerdeki tasarrufları incelendiğinde ise demokratikleşme hamlesinin uzun süreli olamadığı görülecektir. Partinin kurulmasını takiben, “Demokrat Parti Programı Umumi Prensipler” adı altında kamuoyu ile paylaşılan metinde gelecek nesillerin yetiştirilmesinde yalnızca ilmi ve teknik bilginin değil; millî, insani ve manevi değerlerin gözetilmesi gerektiği ifadesine yer verilmektedir (DP Parti Programı, 1946). Bu söylem bilhassa, 1950 sonrası DP’nin memleket genelinde muhafazakâr eğilimli seçmenle kurduğu bağ ile düşünüldüğünde daha anlamlı hâle gelmekte; farklı kimlik ve inanç gruplarının görünürlüklerine ket vurmak adına kullanılan bir araç hâlini alabilmektedir. Yine, bu dönem “Yurttaşlık Bilgisi” ders kitabına eklenen “Demokrasi” ünitesinin çoğulcu bir demokrasi pratiğinin inşasını hedeflememesi, kitabının ilgili bölümünün daha ziyade CHP’nin geçmiş dönemdeki uygulamalarının mahkum edilmesi gibi bir amaç taşınması, demokratik bir yurttaşlık perspektifinin gelişimini zorlaştırmış (Üstel, 2014: 250), tek parti döneminin devleti, partiyi ve devrimleri yücelten söyleminin yerini bu sefer sadece devleti yücelten bir söylemin alması sonucunu doğurmuştur (Caymaz, 2007: 37). İktidarının ilerleyen senelerinde DP’de görülen otoriterleşme eğiliminin bu sürece eşlik etmesiyle, çok partili siyasi yaşama geçişin ardından devlet-vatandaş ilişkisi bağlamında yaşanabileceği umut edilen liberalleşme hayata geçirilememiştir.

DP, 27 Mayıs 1960 tarihinde askerlerin yönetime el koymaları ile iktidardan düşürülmüş, askeri idare döneminde kaleme alınan ve Temmuz 1961’deki halk oylaması ile yasalaşan 1961 Anayasası ile birçok konuya benzer biçimde vatandaşlık politikaları alanında da bir dönüşümün kapısı aralanmıştır.

1961 Anayasası’nı vatandaşlık meselesine ilişkin yaklaşımı bakımından ikili bir ayırım temelinde değerlendirmek açıklayıcı olacaktır. Öncelikle, 1924 Anayasası’nın 88.maddesinde düzenlenen; vatandaşlığın tanımlanması ve kimlerin vatandaş olarak kabul edilecekleri meselesi 1961 Anayasası’nda 54.maddenin konusudur ve ilgili madde ana hatlarıyla, 1924 ile benzer iken, yalnızca Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı, herkesin Türk olduğu ifadesi bu sefer, “*vatandaşlık bakımından*” denilmeden yalın biçimde kullanılmıştır. Anayasanın bütününde, idare-vatandaş ilişkilerinin çerçevesi belirlenirken geliştirilen söylem ile vatandaş hak ve özgürlükleriyle, idarenin öncelikleri arasında kurulan ilişki bakımından ise 1924 ve 1961 Anayasaları arasında esaslı bir farklılaşmadan bahsedilebilmektedir. 1961 Anayasası, yazıldığı dönemki hâliyle, Türk anayasacılık tarihinde ayrı bir noktada konumlandırılmayı hak etmektedir. Zira; halef ve selefi Anayasalarda kanun koyucu, özgürlük-güvenlik dengesinde güvenliği önceleyen bir bakış açısına sahip olmasına rağmen 1961 Anayasası’nda da bu bakış açısının terki mümkün olabilmıştır.

Bu minvalde; 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesini takip eden on senelik zaman zarfında vatandaşlık politikalarının, liberal-özgürlükçü kuram çerçevesinde inşa

edilebilmesi için uygun koşullar meydana gelmiştir. Devlet-vatandaş ilişkisinin görece “özgürlükçü” ve “demokratik” bir çizgide seyrettiği bu süreç, 12 Mart muhtırasıyla (1971) sonlanmış, anayasada yapılan değişikliklerle anayasa metni bütünüyle, güvenlikçi söylem ve politikaların hukuki dayanak elde edebileceği bir şekle bürünmüştür.

1961 Anayasası’nda 1971-1973 tarihinde gerçekleştirilen değişiklikler, yarattıkları sonuç bakımından üç ana başlık altında toplanabilmektedir; temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yönelik değişiklikler, yürütme organına tanınan yetkilerin genişletilmesi ve yargı denetimini zayıflatan değişiklikler (Yıldırım, 2019: 45-49). Bu değişikliklerin, idare-vatandaş ilişkisine yansımaları ise 1961 Anayasası’nda etkisi hissedilen “liberal” bakış açısının yerini “devletçi” perspektife bırakmasıdır.

5.Olağanüstü Hâl Rejiminden Avrupa Birliği Reformlarına Türkiye’de Vatandaşlık: 1980-2002

Vatandaşlığın tarihi süreçte geçirdiği uzun soluklu yolculuk dahilinde önemli duraklardan bir tanesi de yirminci yüzyılın son çeyreğine denk gelmektedir. Boirdeau, kavramın söz konusu dönem yaşadığı dönüşümü şu gelişmelerle ilişkili biçimde açıklamaktadır; küreselleşme olgusunun gündelik hayatın her anını etkileyen bir gerçeklik hâlini alması, Doğu Avrupa’da yaşanan politik devrimlere bağlı olarak vatandaş, devlet, piyasa ilişkisinin yeniden tanımlanmaya başlaması, uluslararası göç hareketlerinin bir sonucu olarak çok sayıda insanın doğum itibarıyla vatandaşlığını kazandığı devletin değil, başka bir devletin sınırları dahilinde ikamet ediyor oluşu ve yeni toplumsal hareketlerin talep ve öncelikleri arasında kimlik ve kültür meselelerinin de ekonomik meseleler kadar önemli kabul edilmeye başlanması (Boirdeau’dan akt. Işın, 1994: 183). Vatandaşlık kavramının, uluslararası düzeyde karşılaştığı bu yenilenme süreciyle ilişkili biçimde ulus-devlet vatandaşlığına alternatif; anayasal ilkelere bağlılık, ulus üstü kurumlara mensubiyet, ekolojik değerler çerçevesinde şekillenen yeni vatandaşlık anlayışları gündeme gelmeye başlamıştır.

Türkiye’de vatandaşlık özelindeki tartışmalar ise yerkürenin geri kalanından biraz daha farklı biçimde gerçekleşmiş, anayasada yer alan vatandaşlık anlayışına alternatif bir yaklaşımın geliştirilmesinden çok 1982 Anayasası’yla anti-demokratik bir hatta taşınan devlet-vatandaş ilişkilerinin demokratik usul ve esaslar ile barışık hâle dönüştürülmesi çabası 1980-2002 arası vatandaşlık tartışmalarının ana gündemini oluşturmuştur.

5.1 Askeri İdare ve Olağanüstü Hâl Rejimi Vatandaşlığı: 1980-1983

12 Eylül 1980’de askerler yirmi sene sonra bir kez daha yönetime el koymuşlar ve siyasetçileri devlet idaresinden uzaklaştırmışlardır. Evren’in Ekim 1981’de Danışma Meclisi (DM) açılış toplantısında ve Cumhuriyet’in elli sekizinci yıldönümü

kutlamalarında yaptığı konuşmalar askerlerin, vatandaşlık ve idare-vatandaş ilişkilerine dair görüşlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Evren, DM açılış toplantısında, insan hak ve hürriyetlerini korumak ve genişletmek pahasına devletin güçsüz ve etkisiz hâle düşürülmemesi gerektiğine vurgu yapmış; bireysel özgürlüklerin ancak devletin irade ve egemenliğinin güçlendirildiği bir toplumda koruma altına alınabileceğini söylemiştir. Vatandaşlar arası kimlik farklılıkları bahsindeyse tek parti döneminin felsefe ve politikalarını yüceltir bir bakış açısıyla; inanç, din ve ırk farklılıkları göz önüne alınmaksızın, kendisini Türk kabul eden herkesin Türkiye Cumhuriyeti devletinin vatandaşı olarak kabul edilmesi gerektiği düşüncesi, cumhurbaşkanının konuya yaklaşımındaki temel dayanağıdır (Heper, 2018: 215-216).

Yine MGK; tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülend Ulusu'nun "*milli menfaatlerimizle yakından ilgili*" bir Vatandaşlık Kanunu'nun en kısa sürede çıkartılacağını açıklaması (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5951) askeri idarenin, vatandaşlık meselesine dair yaklaşımının esaslarını açığa çıkarması bakımından önemlidir.⁴

Bülend Ulusu'nun kamuoyuyla paylaştığı program, vatandaşlık siyasası bağlamında değerlendirildiği vakit fark edilen ilk gerçeklik; idare-vatandaş ilişkisinin mutlak dereceli bir eşitsizlik çerçevesinde şekilleneceğinin ilanıdır. 1981 senesinde, Başbakan Ulusu'nun hükümet programı kapsamında gündeme getirdiği "*milli menfaatlerle yakından ilgili*" yeni bir Vatandaşlık Kanunu kaleme alınmamış ise de mevcut kanunda yapılan bir değişiklik, 403 sayılı kanunu askeri idare dönemi vatandaşlık anlayışının genel çerçevesi ile uyumlu hâle getirebilmek mümkün olmuştur. Kanuna yapılan bir ekleme neticesinde yurt dışında ikamet edip, Türkiye'nin iç ve dış güvenliğine tehdit yaratacak bir eylemin faili ya da bu suçu Türkiye'de işleyip yurt dışına çıkan vatandaşların olağan koşullarda üç ay, Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hâl ilanında ise bir ay içerisinde yurda dönüş yapmamaları hâlinde Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan çıkartılabileceği ifade edilmiştir (Kadirbeyoğlu, 2009: 422). Bu değişiklik, darbe öncesinde veya darbenin ardından bir şekilde yurt dışına çıkan, kimi

⁴II. Meşrutiyetten beri, Türkiye'de vatandaşlık siyasasının mütemmim cüzü niteliğindeki eğitim politikaları da hükümet programında yer alan önemli bir başlıktır. II. Meşrutiyetten beri, Türkiye'de vatandaşlık siyasasının mütemmim cüzü niteliğindeki eğitim politikaları da hükümet programında yer alan önemli bir başlıktır. Başbakan Ulusu, memleket dahilindeki tüm eğitim-öğretim kurumlarının nihai amacının, "*Atatürk Milliyetçiliği ve ilkeleri ile pekişmiş milli unsur, bilgi ve becerileri kazanmış*" öğrenciler yetiştirmek olduğunu söylemiş, hükümetlerinin "*yarının teminatı genç kuşakların Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojiler ile yetişmelerine ve sonunda birer anarşist olmalarına izin vermeyeceğini*" vurgulamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5959).

vatandaşların, vatandaşlık hakları, “iç ve dış güvenliğe tehdit yaratacak eylem” ifadesinin kanun koyucunun istediği doğrultuda yorumlanmasıyla ellerinden alınmış, böylece vatandaşlık hukukunun evrensel ilkeleri arasında yer alan, “herkesin mutlaka bir vatandaşlığı olmalıdır” ilkesi açık biçimde ihlâl edilmiştir.

1980’li yılların ilk yarısında Türkiye’nin vatandaşlık siyasanın oluşumunda etkili bir diğer gelişme, 1982 Anayasası’nın yazımı ve demokratik usul ve esaslara riayet edilmeyen bir halk oylaması neticesinde yasalaşarak yürürlüğe girmesidir. Anayasanın, “Türk vatandaşlığı” üst başlıklı 66.maddesi, 1961 Anayasa’sının 54.maddesi ile aynı biçim ve içeriği taşıyor olsa da anayasanın geneline sirayet eden söylem bakımından devlet-vatandaş ilişkilerinin niteliği dahilinde bir geriye gidişin yaşandığı ortadadır. Arslan’a göre (2007: 8), hazırlayıcılarının 1980 öncesi “otorite boşluğunu” yok etmek amacıyla kaleme aldıkları 1982 Anayasası’nda otoriteryen bir bakış açısının varlığı söz konusudur. Dahası anayasa, idarenin çıkar ve öncelikleriyle, vatandaş temel hak ve hürriyetleri arasında kaldığı zaman tercihini ekseriyetle idareden yana kullanmıştır.

5.2. Vatandaşlığa Dair Yeni Tartışmalar-Eskiye Savunma Refleksi: 1983-1989

Türkiye’nin üç senelik bir aranın ardından yeniden halkın oyuyla belirlenen kadrolar eliyle yönetilmeye başlandığı 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde halk, tercihini askerlerin açık biçimde destekledikleri Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)’den değil, Özal’ın lideri olduğu Anavatan Partisi (ANAP)’dan yana kullanmış ve siyaseten yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye’yi ekonomik manada liberal politikalarla tanıştıran 24 Ocak Kararlarının (1980) mimarı Turgut Özal, başbakanlık yaptığı 1983-1989 arası dönem, ekonomideki kadar hızlı ve istikrarlı değilse de demokrasi, insan hakları, vatandaş temel hak ve hürriyetleri gibi meselelerde de tedrici bir liberalleşmenin savunuculuğunu yapmıştır. Özal’ın iktisadi ve siyasi-toplumsal meselelere ilişkin farklı dereceli bir liberalleşmeyi savunmasını salt başbakanın tercihiyle açıklayabilmek mümkün değildir. Öncelikle, idareyi vatandaşa karşı güçlü kılmak şiarı ile hazırlanan 1982 Anayasası doğası gereği “özgürlükçü” bir siyasanın takibi noktasında ciddi engeller oluşturmaktadır. Yine anayasanın kabul edildiği halk oylamasında Evren’in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve ANAP tabanındaki milliyetçi-muhafazakâr ağırlık, devlet-vatandaş ilişkilerinin liberal bir bakış açısıyla ele alınmasını zorlaştıran diğer somut gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu noktada ANAP iktidarında, vatandaşlık meselesine ilişkin geliştirilen söylemden bahsetmek yerinde olacaktır.

ANAP Programı’nda, idare-vatandaş ilişkisini konu edinen maddeler yazılırken itidalli bir dil kullanılmış, idarenin zayıflığı hâlinde karşılaşılabilecek olumsuzlukların

tasviri yapılarak 12 Eylül müdahalesinin yerindeliği vurgulandıktan sonra “devlet-vatandaş ilişkilerinde yeni bir anlayışın geliştirilerek bürokratik işlemlerin askıya indirilmesi gerektiği”, “devletin millet için olduğu ve devlet-millet bütünleşmesinin esas kabul edildiği” biçiminde ifadelerle partinin liberal kimliğine vurgu yapılmıştır (ANAP, 1983). Bu minvalde Özal, başbakanlığı döneminde sergilediği kimi davranışlarla da idarenin geçmiş dönemdeki üstenci karakterinden sıyrılarak vatandaşlar arası anlaşmazlık hâlini çözüme kavuşturacak bir hakeme dönüşebilmesi noktasında da birtakım küçük çaplı adımlar atabilmiş; ancak bu yönde istikrarlı ve sağlam temellere sahip bir politika geliştirilmemiştir.

1987 senesinde Avrupa Topluluğu (AT)’ye gerçekleştirilen tam üyelik başvurusu, 1990’lı yılların ikinci yarısı ve 2000’li yılların başında vatandaşlık alanında gerçekleştirilecek birçok reforma kaynaklık edecek AT-AB ile bir temas kurulması bakımından önem taşımaktadır. Yirminci yüzyılın son on senesine girmeden evvel, siyasal yaşamda vuku bulan bir başka önemli gelişme, Özal’ın görev süresi dolan Evren’in yerine cumhurbaşkanı seçilmesi olmuş; bu sayede askerlerin, siyasetteki etkisi görece geriletebilmiştir. 1990’larda Türkiye’yi yöneten sivil kadroların, siyaseti ne ölçüde sivil kılabildikleri ise 2000’lerin eşliğinde Türkiye’de vatandaşlık politikalarının seyrini belirleyen temel etmenlerden bir tanesidir.

5.3. Vatandaşlığın Demokratikleşmesi (mi)? 1989-1999

Türkiye; 1990’lı yıllara, anayasa ve temel kanunlarındaki hükümler uyarınca kimlik-kültür farklılıkların; kamusal alanda ifade edilmesine ilişkin önemli kısıtlamaların var olduğu bir ülke olarak başlamış; AB üyelik süreci kapsamında 1982 Anayasası’nda gerçekleştirilen değişikliklerle bu durumu tersine çevirebilme ihtimali doğmuştur. Yumul (2008: 101), bu dönüşümü cumhuriyetin ilk senelerinden itibaren inşası bir devlet politikası hâline gelen, farklı kimlik ve kültür gruplarının kendilerine özgü değerler ile kamusal alanda yer bulabilmelerini toplumun, dolayısıyla da devletin birliğine yönelik bir tehdit olarak algılama eğilimindeki Kemalist toplum tahayyülüne yönelik bir itiraz olarak değerlendirir iken, Kentel (2008: 127) bu süreci daha çok küreselleşme ve küreselleşen dünyada tekliğe karşı çokluğun kıymetli hâle gelişi ile alt kimlik ve kültür gruplarının, ulusal kimlikler karşısındaki tanınma talepleri üzerinden değerlendirmeyi yeğlemektedir.

1990’lı yıllarda 12 Eylül rejim ve anayasasının, Türkiye’de vatandaşlığı bütünüyle “milliyetçi” ve “devletçi” bir çerçevede ele alan yaklaşımına yönelik ilk itiraz 1989 yerel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)’den gelmiştir. Partinin, 15 Mayıs 1990 tarihli Parti Meclisi toplantısında oy birliği ile kabul edilen “Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu

Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri” (Göktaş, 2013), metninde parti yönetimi, 12 Eylül rejiminin uygulamalarını açık biçimde tenkit etmekten geri durmamış ve “Bugünkü durum”, “Sorunlar”, “Temel Tespitler”, İlkeler ve Siyasal Tercihler” ile “Öneriler” üst başlıklı dört bölümden oluşan raporda, partinin 12 Eylül rejiminden miras vatandaşlık siyasası bağlamında geliştirdiği eleştiriler ve vatandaşlık meselesine dair politik yaklaşımlarının esasları ortaya konulmuştur.

Raporun, “Sorunlar” üst başlığı altındaki “Siyasal Sorunlar” kısmında askeri idare döneminde kabul edilen 2932 sayılı “Türkçeden Başka Dillerle yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun” çerçevesinde getirilen ana dili Türkçe harici bir dil olan vatandaşların, ana dilleriyle; konuşma, yazma ve iletişim yasağının getirilmesine, dünyada faşizm rüzgarlarının estiği 1930’lı yıllarda totaliter yönetimlerce dahi başvurulmadığı söylenmiş, 2935 sayılı “Olağanüstü Hal Yasası” ve yasa kapsamında yürürlüğe giren Olağanüstü Hal Kararnameleri ile Olağanüstü Hal uygulamalarının; idare-vatandaş ilişkisini, demokratik ilke ve esaslarla ihtilafı kıldığı vurgulanmıştır (SHP, 1990: 10-14). Partinin, vatandaşlık meselesine yaklaşımının özeti olarak nitelenebilecek ifadelere ise daha çok raporun “Temel Tespitler, İlkeler ve Siyasal Tercihler” başlıklı üçüncü kısmında yer verilmiştir. İlgili bölümde, Türkiye’nin etnik köken açısından taşıdığı çoğulculuktan bahsedilerek, etnik kimlik, mezhep ve dil bazında bir tek tipleştirme beyhudeliğinden söz edilmiştir. 12 Eylül rejiminin vatandaşlık politikasına doğrudan bir eleştiri getirilerek, “tek bir ırkı ön plana çıkararak”, “çareyi ırksal anlayışta bulan”, “herhangi bir etnik karakter ya da mezhep anlayışından mucize bekleyen” tahlil, ideoloji ve politikaların Türkiye’nin mevcut sorunlarına çözüm getiremeyeceği ifade edilmiştir (SHP, 1990: 29). Bu noktada, SHP’nin tutumuna yönelik dikkat çekilmesi gereken bir husus, partinin vatandaşlığa dair tek bir ırkın ön plana çıkartılması temelli politikaların başlangıcını ısrarla 12 Eylül idaresine dayandırması ve “Cumhuriyeti kuranların laikliği ve etnik çoğulculuğu temel ilke olarak benimsedikleri” yorumunda bulunmasıdır (SHP, 1990: 29). Şüphesiz ki; SHP’nin 12 Eylül öncesi CHP’sinin devamı olmak iddiasını taşıması, tek parti döneminin vatandaşlık politikası bağlamındaki değerlendirmesini nispeten öznel kılmaktadır. SHP’nin vatandaşlık meselesine dair yaklaşımını özetler biçimde kavrama ilişkin geliştirdiği tanımsa şu şekildedir:

“Yurttaş kavramı; “vatan” olarak adlandırılan siyasal sınırları içindeki toprakları eşit statüde, eşit ağırlıkta sahiplenmeyi, uğruna mücadele verilen ortak idealleri paylaşılması kavramıdır” (SHP, 1990: 34). Partinin 1993 senesinde yayımladığı anayasa taslağında ise mevcut anayasanın 66.maddesinde yer alan “Türkiye Cumhuriyeti Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür” biçimindeki vatandaşlık tanımına getirilen alternatif şöyledir:

“Türk vatandaşlığı, etnik ve kültürel farklılıklar ötesinde milletin eşit bireylerini Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlayan hukuki bağdır” (Erdem ve Heper, 2011: 182).

Son olarak bahse konu çalışmada SHP; Türkiye’nin vatandaşlık politikası bağlamında 1990’lı ve 2000’li yıllarda sıkça tartışacağı demokratikleşme sürecinin başlatılması gerektiğini savunmuş, ana dil yasağının sonlandırılması, farklı kimlik biçimlerinin kamusal alanda temsil ve ifade edilmesinin önündeki engellerin kaldırılması ve eğitim-öğretim sisteminin toplumun çoğulcu karakterini gözetir bir bakış açısı çerçevesinde hazırlanması biçiminde vatandaşlık siyasasının esasını doğrudan değiştirecek cinsten ifadelerle yer verilen bir demokratikleşme paketi önerisinde bulunmuştur (SHP, 1990: 41-44).

1991 senesinde kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinde, vatandaşlık önemli bir başlık olarak kabul edilmiş, hükümet protokolü ve programında, SHP’nin öneri ve ısrarları neticesinde vatandaşlık meselesi daha “özgürlükçü” ve “çoğulcu” bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Hükümet protokolüyle birlikte yayımlanan “Demokratikleşme” başlıklı ek metinde; *“yurttaşlarımızın etnik, kültürel ve dile ilişkin kimlik özgürlüklerinin özgürce ifadesinde, korunmasında ve geliştirilmesinde karşılaştıkları yasal ve fiili eksiklik, engel sınırlamalar, Türkiye’nin imza koyduğu Paris Şartı’nın ruhuna uygun bir biçimde ve ulusal bütünlük içinde giderilecektir”* (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 6551) şeklinde bir ifadeye yer verilmesi bu kapsamda akla gelen ilk örnektir.

Hükümetin, vatandaşlık hukuku alanında gerçekleştirdiği tek yasal düzenleme darbe sonrasında, vatandaşlıktan çıkartılan 227 kişiye vatandaşlığa geri dönüş hakkının verilmesidir. (Kadirbeyoğlu, 2009: 423). 1991-1995 yılları arasında, anayasada gerçekleştirilen değişiklikler vasıtasıyla siyasal ve hukuki sistemin, AB müktesebatıyla uyumlu kılınması amaçlanmış, bu çerçevede vatandaşlık politikaları bağlamında nispi bir liberalleşme görülmüştür.

Esasında; 1993 ve 1995 tarihli iki anayasa değişikliği de “özgürlükçü” bir siyasal ortamın inşa edilebilmesi gayesiyle gündeme gelmeleri bakımından ortaklaşmakla birlikte, değişikliklerin kapsamı ve doğrudan etki etkiledikleri madde sayısında ciddi bir farklılık mevcuttur. Temmuz 1993’deki değişiklikte radyo ve televizyon istasyonu kurmak ve işletmek üzerindeki devlet tekeline son verilmiş, böylece ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletici türden bir adım atılmış (Özbudun, 2007: 183), ancak anayasada ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletici türden yapılan bu değişikliği takip eden süreçte hükümet, özel basın-yayın kuruluşlarını bütünüyle serbest bırakmaktan yana tavır almamış, dini içerikli ve kültürel farklılıkları teşvik edici türden yayınlar ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğüyle, anayasanın laiklik ilkesine aykırılık teşkil ettiği düşüncesiyle ağır yasaklama ve kısıtlamalara maruz kalmıştır (Basmacı, 2019: 70).

1995 tarih 4121 sayılı kanun çerçevesinde anayasada yapılan değişikliklerle; anayasanın başlangıç kısmında, “Türk devletinin” nitelenmesi için kullanılan “kutsal” ifadesi yerini “yüce” ifadesine bırakmış, darbenin ve anayasanın Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından millet namına yapıldığı söylemi anayasadan çıkartılmış, dernek ve sendikaların siyaset yapma yasağına son verilmiş, kamu iktisadi teşekküllerinde çalışanlar için toplu görüşmelere katılım hakkı sağlanmış, siyasi partilere üyelik yaşı düşürülmüş, yükseköğretim kurumu elemanlarının siyasi parti üyeliğinin önündeki engel kaldırılmış, milletvekilliğinin düşürülme şartları zorlaştırılmıştır (Parla, 2016: 129-133).

Aralık 1995 seçimlerinden Refah Partisi (RP) birinci parti olarak çıkmış ve partiler arası hükümet kurma görüşmeleri başlamıştır. Askerlerin, RP’den duydukları hoşnutsuzluğun da etkisiyle DYP-ANAP arasında kurulan kısa süreli “Anayol” hükümetinin dağılmasından sonra Temmuz 1996’da RP-DYP ya da kamuoyunda sıklıkla ifade edilen biçimiyle “Refahyol” koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümetin kuruluşu sürecinde iki partinin genel başkanınca imzalanan protokol metninde, doğrudan vatandaşlık politikası kapsamında değerlendirilebilecek bir ifade veya başlığa yer verilmemiş, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan vatandaşların refah ve huzurunu sağlayacak ekonomik ve sosyal tedbirlerin alınacağı” ifade edilmiştir. “Demokrasinin Güçlendirilmesi” başlığı altında ise ifade ve fikir, din ve vicdan, teşebbüs hürriyetlerinin kökleşmesinin hükümetin hedefleri arasında yer aldığı söylenilmişse de bu başlıklarda gündeme getirilmesi planlanan somut önerilerin içeriğine ilişkin bir açıklama yapılmamıştır.

“Refahyol” hükümetinin iş başında kaldığı on bir aylık süre zarfında ise kamuoyu, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki tartışmalardan daha çok askerler ile RP arasında cereyan eden anlaşmazlıklara tanıklık etmiştir. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında alınan kararlar, yalnızca “Refahyol” hükümetinin yıkılış sürecini hızlandırmakla kalmamış; aynı zamanda vatandaşlık politikaları bakımından 1990’ların ilk yarısından beri etkisi hissedilen tedrici liberalleşmenin duraksaması sonucunu doğurmuştur.

Toplantının ardından “406 sayılı Karar Metni ’ne” ek olarak yayımlanan “Rejim Aleyhtarı İrticai Faaliyetlere Karşı Alınması Gereken Tedbirler” başlıklı metinde; anayasa ile koruma altına alınan laiklik ilkesinin büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunması gerektiği ifade edilmiş, tarikat okul ve yurtlarının Milli Eğitim Bakanlığı’na devrinin sağlanması gerektiği söylenilmiş, eğitim sisteminin “Atatürkçülük”, “milliyetçilik”, “vatanseverlik” gibi değerleri önceleyen bir bakış açısı çerçevesinde revize edilmesinin gerekliliği vurgulanmış, tarikatlar ile benzeri kurum ve yapıların faaliyetlerine son verilmesi ve hükümete, bu konudaki yasal düzenlemeleri ivedilikle hayata geçirilmesi gerektiği salık verilmiştir. İrticai faaliyet ve disiplinsizlik cezaları

sebebiyle TSK'den ihraç edilen personelin diğer belediye ve kamu kurumlarında istihdam edilmesinin yasaklanması, kılık-kıyafet kanununun, başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere memleket genelinde bir an evvel ve titizlikle uygulamaya konulması (Aslaner, 2016: 87-88, Narlı, 2000: 115) ise MGK'nin asker kanadının, sivillerden talep ettiği diğer yasal değişiklik ve uygulamaların konusunu oluşturmaktadır. 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısını takip eden süreçte hükümet istifa etmiş ve yerine ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın başkanlığında 55.Cumhuriyet hükümeti kurulmuştur.

Hükümetin kuruluşu sürecinde, koalisyon ortakları arasında imzalanan protokol ve başbakan Yılmaz'ın meclis çatısı altında okuduğu hükümet programı yeni dönemde vatandaşlık meselesinin nasıl ele alınacağına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Her iki metinde de doğrudan vatandaşlık politikaları başlığı altında değerlendirilebilecek bir ifadeye rastlanmıyor olsa da dönemin komuta kademesinin öncelikleri arasında yer alan "laiklik" ve "ulusal bütünlük" meseleleri, "devletçi" bir perspektif dahilinde ele alınmış ve "müesses nizamın" savunusuna ayrı bir önem addedilmiştir. Temel eğitim kurumlarında okutulan zorunlu "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi haricindeki din eğitimi ve öğretiminin ailelerin istemiyle, "devletin gözetimi ve denetimi altında" verileceğinin söylenilmesi veya "Güneydoğu Anadolu sorunlarının" etnik değil; coğrafi, sosyal ve ekonomik kökenli bir problem biçiminde ifade edilmesi ve sorunun kökleşmesine yabancı ülkelerin tahrik ve tertiplerinin oynadığı role yapılan vurgu (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 7572-7579), söz konusu devletçi dil ve söylemin örneği niteliğindedir. Söz konusu dönem, iç siyasette yaşanan gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerinin seyrini de olumsuz biçimde etkilemiş, Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde, iç kamuoyunun beklentinin aksine, Türkiye'nin AB adaylığı resmileşmemiştir. Bu durum, içerde birliğin, "Hristiyan kulübü" olduğu yönündeki söylemin kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuş ve hükümet üyeleri dahi, "*kültürel açıdan yeni bir Berlin Duvarı inşa edildiği* eleştirisini dile getirmiştir (Rumelili, 2008: 104).

Bu noktada; AB'nin vatandaşlık meselesin bağlamında geliştirdiği politik yaklaşımdan ve Türkiye-AB ilişkilerinin, Türkiye'deki vatandaşlık rejimine etkisinden bahsetmek; hem Lüksemburg Zirvesi'nde, alınan kararın hem de çalışmamızın bir sonraki bölümünde ele alınacak AB üyelik süreci kapsamında Türkiye'nin vatandaşlık politikasındaki dönüşümün açıklanabilmesi adına elzemdir.

Aralık 1991'deki Maastricht Zirvesi sonrasında imzalanan antlaşma ile "Avrupa vatandaşlığının" oluşturulması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Zirve sonuç belgesinin; "Birlik Vatandaşlığı" başlıklı ikinci bölümünün 8.maddesinde ifade edildiği üzere, üye devletlerden her birinin vatandaşlarının doğrudan vatandaşlık hakkına sahip olduğu AB vatandaşlığı kurumu ihdas edilmiş, birlik vatandaşlarının Maastricht Antlaşması'nda öngörülen haklardan yararlanmaları ve sorumluluklara tabiiyetleri

öngörülmüştür (Maastricht Antlaşması Sonuç Belgesi, 1991: 11). 1990'lar Türkiye'sinde vatandaşlık politikası bağlamındaki yasal değişikliklerin asıl kaynağı ise Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde birlik üyeliği için yerine getirilmesi gereken siyasi kriterler başlığı altında; demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün egemen kılınması, insan ve azınlık haklarını garanti altına alan kurumların iç hukukta etkinlik kazanmaları şartları sayılmıştır (Kopenhag Zirvesi Sonuç Belgesi, 1993). 55. Cumhuriyet hükümetinin iş başında kaldığı Haziran 1997-Ocak 1999 arasında "demokratikleşme" politikalarındaki geriye gidiş doğal olarak Lüksemburg Zirvesi'nin, Türkiye-AB ilişkileri bakımından bir hayal kırıklığıyla noktalanması sonucunu doğurmuştur. Bu süreçte, hükümetin meclis çoğunluğunu yitirmesi üzerine Ocak 1999'da Bülent Ecevit'in başkanlığında kurulan azınlık hükümetiyle Nisan 1999 seçimlerine gidilmiştir.

5.4. AB Etkisi ve Demokratikleşme Tartışmaları Işığında Türkiye'nin Vatandaşlık Politikası: 1999-2002

18 Nisan 1999 seçimlerinde, dört sene öncesini andıran hiçbir siyasi partinin, mecliste salt çoğunluğu elde edemediği bir parlamento aritmetiği ortaya çıkmış, partiler arası görüşmeler neticesinde, Demokratik Sol Parti (DSP)-Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)-ANAP'ın hükümeti kurmak noktasında uzlaşmaya varmalarıyla 57. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Başbakan Bülent Ecevit, tarafından mecliste okunan hükümet programında vatandaşlık meselesi ayrı bir başlık hâlinde ele alınmasa da hükümetin; insan hak ve hürriyetlerinin geliştirilmesini, düşünce özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmayı, hukukun üstünlüğünü tesis etmeyi amaçladığı söylenmektedir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 7888). Yine de 57. Cumhuriyet Hükümeti programını bütünüyle "devletçi" ve "güvenlikçi" söylemden azade, vatandaşlık siyasasının seyrini, liberal-özgürlükçü kuram dahilinde belirlemeye kaynaklık edecek bir metin biçiminde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Zira, hükümet programı ayrıntılı biçimde incelendiği takdirde 1990'lar Türkiye'sinde devlet-vatandaş ilişkisinin "özgürlükçü" temelde inşa edilebilmesi noktasındaki en sorunlu iki başlık niteliğindeki; "laiklik" ve "ulusal bütünlük" meselelerinde, statükonun korunmasına dair özel bir gayret gösterildiği açık biçimde görülecektir. Kamu kurumlarında, cumhuriyetin temel niteliklerini hedef alacak bir siyasal simge biçiminde yorumlanabilen kılık-kıyafetlere karşı yürürlükteki kuralların titizlikle uygulanacağını ifadesi ve "Güneydoğu Anadolu sorunundan" bahsedilir iken meselenin hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirildiği anlamına gelecek herhangi bir ifadeye yer verilmeden, güvenlik ve ekonomik önlemler ağırlıklı bir dilin geliştirilmesi bu minvalde değerlendirilmelidir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 7887-7890).

Vatandaşlıkla ilişkili meselelerin hükümet programındaki ele alınış biçimi bakımından, vatandaşlık siyasasının özünde, bireysel hak ve özgürlükler ile idarenin çıkar

ve beklentileri arasında bir denge arayışının hâkim olacağı izlenimini doğuran DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde vatandaşlık politikalarının seyrini belirleyen en önemli gelişme; Türkiye-AB ilişkilerindeki hareketliliklerdir. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin "aday ülke" statüsünü resmen elde etmesiyle (Yalman ve Göksel, 2017: 26) başlayan süreçte iç politikada bir dizi yasal değişiklik gündeme gelmiş, azınlıkların kültürel haklarının genişletilmesinden, idam cezasının kaldırılmasına kadar geniş bir kapsama sahip (Öniş ve Yılmaz, 2005: 269) bu değişiklikler çerçevesinde, Türkiye'de vatandaşlık politikaları ile demokratikleşme olgusu arasındaki bağ kuvvetlenmiştir. Bu noktada üzerinde durulması gereken ilk gelişme, Ekim 2001 tarihli 4709 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun'dur".

1982 Anayasası özelinde, o güne değin gerçekleştirilen en geniş ölçekli değişiklik niteliğindeki, 2001 tarihli değişiklik paketi kapsamında; 1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmı, otuz iki maddesi ve bir geçici maddesinde değişiklik yapılması öngörülmüş; bu suretle 1982 Anayasası'nın özgürlük-otorite ilişkisinde otoriteyi öncelikli kabul eden karakterinde bir geriye gidişin yaşanacağı düşünülmüştür (Yüzbaşıoğlu, 2003: 28). Anayasanın "Türk Vatandaşlığı" üst başlıklı 66.maddesindeki tek değişiklik; "yabancı babadan ve Türk anadan doğan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir" ifadesinin metinden çıkartılması biçiminde lafzi ve hukuk düzenimizde bir değişiklik meydana getirme ihtimali bulunmayan bir değişiklik iken (Gözler, 2002) söz konusu değişiklik paketi kapsamında; vatandaş temel hak ve hürriyetlerinin ele alınış biçimiyle, idare-vatandaş ilişkisinin niteliği bağlamında liberalleşme yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Gönenç (2004: 99), bahse konu bu değişiklikleri dört başlık altında toplamaktadır; temel hak ve hürriyetlerle ilgili anayasa değişiklikleri, devlet organlarıyla ilişkili anayasa değişiklikleri, sivil-asker ilişkilerinin niteliğinin düzenlenişiyle ilgili değişiklikler ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin anayasadaki dayanağını bütünüyle ortadan kaldıracak geçici madde değişikliği. Anayasa değişiklik paketinde ilk grup altında toplanabilecek değişikliklerle, anayasanın 13'üncü maddesindeki temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmadan, yalnızca anayasanın ilgili maddesinde belirtilen sebeplere bağlı olarak, kanunla sınırlandırılabilmesi kabul edilmiş; bu sınırlamaların anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyet'in gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamayacağı kararlaştırılmıştır (Arslan, 2002: 141).

Anayasa değişiklik paketi kapsamındaki bir diğer madde de ise temel hak ve hürriyetlerin kullanılamayacağı hâller sayılırken, bir seyreltmeye gidilmiş; vatandaş temel hak ve hürriyetlerinin kullanılamayacağı hâller; "devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün tehlike altına sokulması" ve insan haklarına dayanan laik ve demokratik Cumhuriyetin ortadan kaldırılması amacının varlığı" olarak ifade edilmiştir

(Yüksel, 2007: 159). Anayasa değişikliği paketinin, vatandaşlık politikasıyla doğrudan ilişkili değişiklikleri ise anayasanın 26.ve 28.maddelerinde yaşanmış, konusu sırasıyla; “düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” ile “basın hürriyeti” olan bu iki madde özelinde yapılan değişikliklerle, kanunla yasaklı dillerde düşünce açıklayabilme ve basın-yayın faaliyeti gerçekleştirebilmenin önündeki engeller kaldırılmıştır (TESEV, 2001). İlgili anayasa maddelerindeki değişiklik, aynı zamanda Türkiye’nin etno-kültürel farklılıklara sahip bir ülke olduğunun hükümet tarafından da kabulü anlamına gelmesi bakımından da önem taşımaktadır. Yine 2001 anayasa değişikliği paketi kapsamında; 1990’lar Türkiye’inde vatandaşlık rejiminin liberalleşmesi tartışmalarında sıklıkla karşıt görüş geliştiren bir kurum olan silahlı kuvvetlerin üst düzey komuta kademesinin de içinde yer aldığı MGK’nin yapısı ve aldığı kararların niteliğinde değişikliğe gidilmiş; kuruldaki sivil üyelerin sayısı artırılarak; asker-sivil dengesinde sivillerin lehine bir aritmetik sağlanmış; anayasanın ilgili hükmü uyarınca, MGK kararlarının hükümet tarafından “öncelikle dikkate alınacağı” biçimindeki ifade değiştirilerek, “değerlendirilir” yapılmıştır.

Türkiye 2002 senesini de AB Uyum Yasaları kapsamında; hukuki mevzuatını, birliğin Kopenhag Zirvesi’nde ilan edilen normları ile uyumlu hâle getirme çabası içinde geçirmiş; Şubat, Mart ve Ağustos aylarında kabul edilen üç uyum paketinin, ilk ikisinde kabul edilen değişikliklerle, Türk Ceza Kanunu (TCK), Terörle Mücadele Kanunu (TMK), Dernekler Kanunu (DK), Siyasi Partiler Kanunu (SPK), Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu (TGYK) gibi kanunlarda (Avrupa Birliği Uyum Yasaları Paketi, 2007: 11-16) usul ve içerik bakımından görece bir “sivilleşme” hayata geçirilmiş; 3 Ağustos 2002 tarih, 4771 sayılı “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun” ile 3984 sayılı “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Kanunun 4.maddesinin birinci fıkrasına eklenen hükümlerle; “Türk vatandaşlarının, Cumhuriyetin temel niteliklerine, Devletin, ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırılık teşkil etmemek şartıyla” günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapabilmelerine izin verilmiştir (İçduygu ve Soner, 2006: 462).

Özetle; 1999-2002 arası dönem, her ne kadar siyasa üretici aktörlerin 28 Şubat sürecinden devrıldıkları devletçi politik ajandayı bütünüyle ortadan kaldırmadıkları bir dönem olsa da özellikle AB üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler neticesinde Türkiye’nin vatandaşlık rejimine ilişkin temel ilkeler bağlamında önemli bir dönüşüm sürecinin ilk adımı atılmış, vatandaşlığın; birey hak ve hürriyetlerini idareye karşı koruyan, vatandaşların bireysel kimlik ve kültürel değerlerinin varlığını kabul eden ve bu kimlik-kültür farklılıklarının belirli oranlarda kamusal alana taşınmasını müsaade veren düşünsel iklimin inşasında önemli bir mesafe kat edilmiştir.

6. Sonuç

Vatandaşlık kurumunun; Osmanlı Devleti hukuk mevzuatında, eşit hak ve sorumlulukların özneliği biçiminde tanımlanmaya başlaması on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernizasyonu kapsamında gerçekleşmiş, 1868 tarihli TOK ve 1876 tarihli ilk Osmanlı anayasası Kanun-i Esasi’de, vatandaşlık; mensup olunan din ve milliyetten bağımsız biçimde devletin sınırları dahilinde yaşayan tüm bireylerin “Osmanlı vatandaşı” kimliğine sahipliği anlamına gelecek bir içerik ile yer almıştır.

İlerleyen dönem, imparatorluğun içerisinde yaşanan kimi gelişmelere bağlı olarak; Osmanlı vatandaşlığının, dayanmış olduğu fikri zemin niteliğindeki “Osmanlıcılık” düşüncesinin, imparatorluğu yıkımdan kurtaramayacağı idareci kadro ve aydın sınıfı arasında kabul görmeye başlamış, imparatorluğun son senelerinde “Türkçülük” muteber bir fikri akım olarak değerlendirilmiştir. İktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)’nin program ve politikalarında somutlaşan Türkçülük fikrinin, vatandaşlık hukuku bağlamında ise doğrudan bir gelişmenin varlığına yol açmadan, dahil olunan I. Dünya Savaşı sonrasında, imparatorluk fiilen tarih sahnesinden silinmiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında vatandaşlık, nispeten gündemin geri sıralarında kalan bir başlıktır. Anayasada vatandaşlık konulu bir madde bulunmamakla birlikte, devletin ve milletin tanımlanışı sırasında bir ulusun ismine referans verilmemiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın zaferle noktalanması ve Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan süreçte ise Türkiye’nin vatandaşlık politikasının ulusal değer ve söylemler ile bezeli olduğu yeni bir dönem başlamış; tek parti idaresi döneminde vatandaşlık, devletin “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşabilmek için vatandaşlarını ifa etmekle sorumlu saydığı ödev ve sorumluluklarının üzerinden tanımlanmıştır.

Çok partili siyasal hayata geçiş ve 14 Mayıs 1950’de iktidarın DP’ye devri ile başlayan süreçte kimi siyasalar özelinde itidalli bir liberalleşmenin etkileri hissedilmeye başlamasına karşın vatandaşlık politikaları özelinde dikkate değer bir dönüşüm yaşanmamış; tek parti yıllarının parti-devlet birlikteliğini öven ve partiye hizmeti, memlekete hizmet olarak görme eğilimindeki vatandaşlık anlayışı terk edilmekle birlikte yine, çoğulculuk ve katılımcılık değerlerinden uzak, güvenlikçi dilin varlığını kuvvetli biçimde hissettirdiği ve vatandaşların; hak ve özgürlüklerini ancak vazife ve ödevlerini yerine getirmeleri hâlinde elde edebileceklerini salık veren bir vatandaşlık politikası savunula gelmiştir.

1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle, idare-vatandaş ilişkisinin belirli ölçülerde “liberal” bir bakış açısı ile yorumlanmaya başlaması olanaklı kılınabilmiş;

vatandaşların, hak ve özgürlüklerden faydalanabilmek için ödev ve sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olduklarına ilişkin anlayış, -en azından anayasanın ilk hâliyle yürürlükte kaldığı, 1961-1971/1973 yılları arasında- nispeten zayıflamıştır.

Siyasi ve ekonomik istikrardan uzak biçimde, koalisyon hükümetlerinin idaresi altında geçen 1973-1980 dönemi, vatandaşlığın, idareci sınıflar için siyasal gündemin ön sıralarında yer almadığı bir başka dönem hüviyetindedir. Söz konusu dönem yönetimde ağırlıklı biçimde “devletçi” söyleme sahip partilerin bulunması sebebiyle, vatandaşlık politikaları bağlamında 1971-1973 yılları arasında çizilen rotanın dışına çıkılmamıştır.

12 Eylül 1980’de askerlerin yönetime el koymasıyla başlayan süreçte; idare-vatandaş ilişkisi daha önce hiç olmadığı ölçüde idarenin, çıkar ve önceliklerini merkeze alan bir anlayış doğrultusunda ele alınmaya başlamış, yekpare bir millet yaratmak çabası, Cumhuriyet’in ilk seneleri kadar önemli bir mesele hâlini almıştır. 1983’te siyasetin yeniden sivilere devri ile başlayan süreçte; askerler aşamalı biçimde iktidardan uzaklaşmış, 1990’lı yıllar, Türkiye’nin yakın gelecekte AB üyesi olacağı öngörüsüyle gerçekleştirilen ve Türkiye’deki vatandaşlık siyasasının seyrini liberal-özgürlükçü zemine doğru genişleten yasal değişiklikler çevresinde şekillenen tartışmalarla geçmiştir.

Aralık 1999’da Türkiye’nin AB adaylığının resmen kabul edilmesiyle birlikte, anayasa ve kimi temel kanunlardaki değişikliklerle, Türkiye’nin vatandaşlık politikasının hak ve özgürlükler merkezli, bireyi devlete, özgürlükleri ise otoriteye karşı önceleyen bir felsefe taşıması yönünde nitelikli adımlar atılabilmektedir.

Kaynakça

- ANAP Programı (1983), “<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>”. E.T: 09.12.2020
- Arslan, Z. (2002), “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasanın 13.Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Anayasa Dergisi*, 19(3), 216-231.
- Arslan, Z. (2007), “Turkey’s Bid for the New Constitution”, *Insight Turkey*, 9(3), 7-17.
- Aslan, S. (2007), “Citizen Speak Turkish! A Nation in the Making”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 13(2), 245-272.
- Aslaner, S. (2016), “27 Mayıs’tan 15 Temmuz’a Metinlerle Türkiye Darbe Tarihçesi”, *Bisav Bülten* 91, 78-123.
- Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri (2007), “<https://www.ab.gov.tr/>”. E.T: 21.12.2020.

Aybay, R. (2010), “Osmanlı Devleti’nde Uyrukluk (Tabiiyet)”, S. Akşin, S. Balcı, B. Ünlü (Ed.) içinde, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aybay, R., Özbek, N. (2015), *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Basmacı, G. (2019), “Koalisyon Hükümetlerinde Basın Özgürlüğü: Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti/ Cumhuriyet Halk Partisi Örneği (1991-1996)”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 33, 63-79.

Caymaz, B. (2007), *Türkiye’de Vatandaşlık Resmî İdeoloji ve Yansımaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Caymaz, B. (2019), *Türkiye’de Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: Yeni İnsan.

Coşkun, V. (2008), “Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12-13(16-17-18-19), 1-21.

DP Programı (1946), “<https://kutuphane.tbmm.gov.tr/>”, E. T: 01.12.2020.

Erdem, F.H., Heper, Y. (2011), “Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri Madde Karşılaştırılmalı”. İstanbul: Seta Vakfı.

Göktaş, K. (2013), “SHP’nin Kürt Raporu”. <https://birikimdergisi.com/>, E.T: 14.12.2020.

Gönenç, L. (2004), “The 2001 Amendments to the 1982 Constution of Turkey”, *Ankara Law Review*, 1(1), 89-104.

Gözler, K. (2002), “3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19(3), 326-354.

Heper, M. (2018), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı.

Işın, E. (1994), “The Reemergence of the Concept of Citizenship in Academic Discourse”, *Canadian Journal of Urban Research*, 3(2), 183-192.

İçduygu, A., Çolak, Y., Soyarık, N. (1999), “What is the Matter with Citizenship A Turkish Debate”, *Middle Eastern Studies*, 35(4), 187-208.

İçduygu, A., Soner, B. A. (2006), “Turkish Minority Rights Regime: Between Difference and Equality”, *Middle Eastern Studies*, 42(3). 447-468.

Kadıoğlu, A. (1999), *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kadirbeyoğlu, Z. (2009). “Changeing Conceptions of Citizenship in Turkey”, R. Bauböck, B. Perching, W. Siewers (ed.) içinde, *Citizenship Policies in the New Europe Expanded and Updated Edition*. Amsterdam: Amsterdam University.

Kawtharani, W. (2018), “The Ottoman Tanzimat and Constitution”, *AlMuntaqa*, 1(1), 51-65.

Kentel, F. (2008), “Modern Yurttaşlık, İslam ve Gündelik Yaşam”, F. Keyman (ed.) içinde *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Kopenhag Zirvesi Sonuç Belgesi (1993), “<https://www.ab.gov.tr/>”. E.T: 05.04.2021.

Maastricht Antlaşması (1992), “<https://www.ikv.org.tr/>”. E.T: 05.04.2021.

Narlı, N. (2000), “Civil-Military Relations in Turkey”, *Journal of Turkish Studies*, 1(1). 107-127.

Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2013), *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 7, 12 Kasım 1979-9 Kasım 1989*, Ankara: TBMM Başkanlığı.

Okutan, M.Ç. (2000), *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları 1923-1946*, Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Öniş, Z., Yılmaz, S. (2005), “The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity”, *Middle East Journal*, 59(2), 265-284.

Özbudun, E. (2007), “Democratization Reforms in Turkey: 1993-2004”, *Turkish Studies*, 8(2), 179-196.

Özkazanç, A. (2009), “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo liberalizm Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 247-274.

Parla, T. (2016), *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*, İstanbul, Metis Yayınları.

Rumelili, B. (2008), “Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective”, *Insight Turkey*, 10(1), 97-110.

SHP (1990), *Sosyaldemokrat Halkçı Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri Raporu*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/>, E.T: 05.05.2021.

T.C. Resmî Gazete, Memurin Kanunu, 31.03.1926, Sayı: 336, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete, Eczacılık ve Eczahanalar Hakkında Kanun, 06.02.1927, Sayı: 558, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmî Gazete, Maden Tetkik Arama ve Genel Müdürlüğü Kanunu, 22.06.1935, Sayı: 3035, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

TESEV (2002), *2001 Anayasa Değişiklikleri ve Siyasal Reform Önerileri*, İstanbul: TESEV.

Toprak, Z. (1988), “80. Yıldönümünde Hürriyetin İlanı (1908) ve Rehber-i İttihad”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 42, 157-173.

Üstel, F. (2014), *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yalman, G.L. (2017), Transforming Turkey? Putting the Turkey-European Union Relations into a Historical Perspective, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 14(56), 23-37.

Yeğen, M. (2008), “Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 50, 55- 65.

Yıldırım, M. (2019), “Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(93), 35-58.

Yıldız, A. (2013), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Kültürel Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yumul, A. (2008), “Bir Adam Yaratmak”, F. Keyman (Ed.) içinde, *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Yüksel, S. (2007), “Constitutional Changes of Turkey in 2001 under the Framework of the EU Adaptation Process”, *Annales de la Faculte de Droit d'Istanbul*, 56, 153- 165.

Yüzbaşıoğlu, N. (2003), “2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, (Haz.) Ö. Çine, A. Özdemir, D.A. Canay, içinde, *Anayasa ve Uyum Yasaları*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.

COVID-19'UN AKADEMİK TEŞVİK ETKİNLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE 2019 ve 2020 YILLARINA İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Hazal AKBAL

Impact of Covid-19 on the Efficiency of Academic Incentive: A
Comparison of 2019 and 2020 Using Data Envelopment Analysis

Yazar(lar) | Author(s)

Nuri Özgür DOĞAN¹

Hazal AKBAL²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 01/10/2021
Makale Kabul Tarihi : 12/11/2021

Anahtar Kelimeler :

Covid-19, Veri Zarflama
Analizi, Akademik Teşvik,
Etkinlik

Dünyada büyük yankı uyandıran Covid-19 pandemisi sağlıktan turizm, imalattan ulaşıma hemen her sektörü etkisi altına almıştır. Eğitim sektörünün önemli sunucularından biri olan üniversiteler de hem bilimsel hem de eğitimsel etkinliklerin gerçekleştirilmesi anlamında etkilenen kurumlardan biri olmuştur. Üniversiteler eğitim, öğretim, araştırma hizmetlerini sunma amacını güden bilimsel kurumlardır. Bu amaçları gerçekleştirmek için bilimsel anlamda etkin akademik birimlere ve personellere ihtiyaç vardır. Çalışma İç Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren devlet üniversitelerinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerine bağlı İşletme Bölümlerinde Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın analizi Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup uygulamada girdi odaklı CCR modeli kullanılmıştır. Analizde 12 karar verme birimi (KVB), 2 girdi ve 4 çıktı değişkeni kullanılarak etkin ve etkin olmayan İşletme Bölümleri belirlenmiştir. Etkinlik ölçümleri 2019 (covid-19 öncesi) ve 2020 (covid-19 sonrası) yılları için ayrı ayrı yapılmıştır. Analiz sonucunda 2019 yılında 4, 2020 yılında 3 işletme bölümünün etkin olduğu görülmüştür.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 01/10/2021
Accepted Date : 12/11/2021

Keywords: Covid-19, Data
Envelopment Analysis,
Academic Incentive,
Efficiency

The Covid-19 pandemic, which has an impact on the world, has affected every sector from health to tourism, from manufacturing to transportation. Universities one of the important providers of the education sector, became one of the institutions affected in the realization of both scientific and educational activities. Universities are scientific institutions that provide education, training and research services. To achieve these goals, scientifically efficient academic units and staff are needed. The study was performed to evaluate the effect of the Covid-19 on academic incentive efficiency in the departments of Business Administration in the Faculties of Economics and Administrative Sciences of state universities in the Central Anatolia Region. Analysis of the study was done by Data Envelopment Analysis (DEA). Using the input-oriented CCR model. Efficient and inefficient

¹ Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Nevşehir İİBF, ORCID No: 0000-0002-7892-1550, e-posta: nodogan@nevsehir.edu.tr

² Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü ORCID No: 0000-0002-5129-9773. e-posta: hazalakbal@ohu.edu.tr

departments of business administration were determined by using 12 decision making units (DMU), 2 input and 4 output. Efficiency measurements were made separately for 2019 (pre-covid-19) and 2020 (post-covid-19). As a result of analysis, it was concluded that 4 departments of business administration in 2019 and 3 departments of business administration in 2020 were efficient.

1. Giriş

Üniversiteler eğitim, öğretim ve bilgi üretme faaliyetlerini yerine getiren, bilimsel araştırmaların yapıldığı öğretim kurumlarıdır. Üniversitelerin bilimsel yetkinliğe sahip lider öğretim kurumu olma amacını gerçekleştirebilmeleri için bilimsel anlamda etkin akademik birimlere ve personellere ihtiyaç duyulmaktadır. Akademik personellerin etkinliği çeşitli ölçütlerle değerlendirilmektedir. Yapılan yayın, proje, bildirilerin sayısı ve niteliği, yayınlanan kitap, verilen danışmanlık hizmetleri ile dersler bu ölçütlerden birkaçıdır. Akademik teşvik ödeneği de bu ölçüt sistemlerinden biridir. Akademik teşvik ödeneği, devlet yükseköğretim kurumlarında çalışan akademik personelin unvanı ve uzmanlık alanlarına göre gerçekleştirdikleri akademik faaliyetler kapsamında hesaplanan ödenektir. Bu uygulama akademik faaliyetlerde bulunmayı teşvik ederek akademisyenlerin performans değerlendirmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Akademik teşvik ödeneği ile akademik personellerin alanlarına özgü faaliyetlerini artırmaları anlamında bireysel performans ve bir bütün olarak kurumsal performans artırılmaya çalışılmaktadır.

İlk olarak 31 Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını Ülkemizde 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. 17 Eylül 2021 tarihi itibarıyla Dünya Sağlık Örgütüne dünyada toplam Covid-19'a dayalı 226.844.344 vaka sayısı ve 4.666.334 ölüm sayısı bildirilmiştir (WHO, 2021). Salgın, dünya genelinde hemen her sektör üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Bu sektörlerden biri olan eğitim sektörü içerisinde yer alan üniversiteler de bilimsel ve eğitimsel etkinliklerin gerçekleştirilmesi anlamında etkilenen kurumlardandır. Yüksek vaka ve ölüm oranlarının görüldüğü pandemi sürecinde sağlık tehdidi ile karşı karşıya kalan çalışanlar yüksek kaygı düzeyi ile kişisel ve çalışma yaşamlarını devam ettirmektedir. Akademik personeller de akademik ve eğitimsel faaliyetlerini pandemi süreci ile birlikte değişen koşullarda gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışma Covid-19 pandemisinin akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda İç Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren devlet üniversitelerine bağlı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde (İİBF) yer alan işletme bölümleri incelenmiştir. Etkinlik ölçümü Veri Zarflama Analizi (VZA)

yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Analizin sonucunda 2019 ve 2020 yıllarına göre etkin olan ve etkin olmayan işletme bölümleri tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde çeşitli sektörlerde VZA kullanılarak yapılan çalışmalara ilişkin literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi olan VZA hakkında bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde bulgular bölümüne yer verilerek çalışmadan elde edilen analiz sonuçları yorumlanmıştır. Son olarak çalışma, genel bir değerlendirmenin yapıldığı tartışma ve sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. Literatür

VZA, benzer girdilerden yararlanılarak benzer çıktıları üreten homojen nitelikteki KVB'lerin performansını kıyaslamak amacıyla değerlendirilen etkinlik değerlerini kullanan doğrusal programlama tabanlı bir yöntemdir. İlk uygulaması 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ABD'de de faaliyet gösteren devlet okullarının etkinliklerini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Daha sonra uygulama alanı yaygınlaşmış ve farklı alanlarda kullanılmaya başlanmıştır (Günel, 2014: 14).

Literatürde farklı konu ve sektörlerde VZA kullanılarak yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. VZA, bankacılık (Önal ve Sevimeser, 2006; Behdioğlu ve Özcan, 2009; Budak, 2011; Bektaş, 2013; Özel, Şahin ve Göral, 2017; Öksüzükaya ve Atan, 2017; Ersoy, 2018; Dilmaç, Gülcü ve Sumer, 2018; Fernandes, Stasinakis ve Bardarova, 2018; Novickyte ve Drożdż, 2018; Özkan, 2019; Zhou vd., 2019; Şenel ve Şekeroğlu, 2019; Şahin ve Özdemir, 2020; Mirmozaffari vd., 2020; Zhu vd., 2020; Doğan ve Onan, 2021; Kabak, 2021), gıda (Gupta ve Mittal, 2010; Dadura ve Lee, 2011; Soba ve Akcanlı, 2012; Yavuz ve İşçi, 2013; Dizkırıcı, 2014; Li, Huang ve Li, 2016; Kaya ve Coşkun, 2016; Şahin, Şahin ve Kara, 2018; Kandemir ve Koşunalp, 2018; Bardi, 2020; Wang vd., 2020), imalat (Mahadevan, 2002; Yıldız, 2007; Liu, 2008; Ata ve Yakut, 2009; Wang ve Chin, 2009; Tosunoğlu ve Uysal, 2012; Özek, 2015; Çelik ve Ayan, 2017; Özçelik ve Kandemir, 2017; Kang vd., 2018; Yıldız, Yerdelen Kaygın ve Yılmaz, 2020; Veiga vd., 2021; Huang, 2021), sağlık (Kayalı, Kayalı ve Kartal, 2004; Yang, 2006; Afonso ve St. Aubyn, 2006; Çakmak, Öktem ve Ömürgönülşen, 2009; Özata ve Sevinç, 2010; Bircan, 2011; Mitropoulos, Mitropoulos ve Giannikos, 2013; Karsak ve Karadayi, 2017; Çavmak, 2017; Carrillo ve Jorge, 2017; Şenol, Kişi ve Eroymak, 2019; Yüksel, 2020), sigorta (Kılıçkaplan ve Baştürk, 2004; Başkaya ve Akar, 2005; Çağlar ve Öztaş, 2016; Kavak ve Cihangir, 2019; Duric, Jaksic ve Krstic, 2020; Naldöken ve Kaya, 2020; Ekinci, 2021; Ghosh vd., 2021), tekstil (Chandra vd., 1998; Çetin, 2006; Kahveci, 2012; Saeidi vd., 2013; Yenilmez ve Girginer, 2012; Goyal vd., 2017; Küçükönder ve Şişmanoğlu, 2020;

Kılılı ve Uludağ, 2020), turizm (Fuchs, 2004; Assaf, 2012; Çelik, 2016; Liu, Zhang ve Fu, 2017; Uygurtürk ve Uygurtürk, 2018; Ruan vd., 2019; Atalay ve Vatansever, 2020; Arslan Çilhoroz ve Sivuk, 2021) gibi sektörlerde çalışma alanı olmuştur.

Akademik birimlerin etkinliğinin değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalarda da VZA sıklıkla kullanılan yöntemlerden biridir. Bu alanda VZA kullanılarak yapılan çalışmaların özeti Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Literatürdeki çalışmalara ilişkin girdi ve çıktı değişkenleri

Yazar	Girdi	Çıktı
Abbott ve Doucouliagos (2003)	*Akademik personel sayısı *Akademik olmayan personel sayısı *Duran varlık giderleri *Bütçe gideri	*Lisans sayısı *Lisansüstü sayısı *Lisans, lisansüstü mezun sayısı
Kutlar, Gülcü ve Karagöz (2004)	*Personel gideri *Akademik personel *İdari personeller *Yolluk *Yüz ölçüm *Tüketim malzemesi *Hizmet alımları	*Proje *Lisansüstü sayısı *Öğrenci sayısı *Harçlar
Özden (2008)	*Toplam giderler *Öğretim üyesi sayısı *Diğer Akademik personel sayısı	*Ön lisans ve lisans öğrenci sayısı *Lisansüstü öğrenci sayısı *Yayın sayısı *Eğitim-öğretim gelirleri *Diğer gelirler
Kutlar ve Babacan (2008)	*Profesör sayısı *Doçent sayısı *Yardımcı doçent sayısı *Öğretim görevlisi sayısı *Yardımcı öğretim elemanı sayısı *İdari personel sayısı *Genel bütçe *Bütçe dışı harcama	*Lisans öğrenci sayısı *Mezun lisans öğrenci sayısı *Lisansüstü öğrenci sayısı *Mezun lisansüstü öğrenci sayısı *İndekslenen yayın sayısı *Üniversite geliri
Dikmen (2008)	*Öğretim üyesi sayısı *İdari personel sayısı *Bütçe ödeneği	*Lisans mezunu öğrenci sayısı *Yüksek lisans mezunu öğrenci sayısı *Yayın sayısı
Bakırcı ve Babacan (2010)	*Öğretim elemanı sayısı *Eğitim hizmetleri *Personel giderleri *Mal ve hizmet alımları	*Toplanan harç miktarı *Mevcut öğrenci sayısı

Uzgören ve Şahin (2013)	*Öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı *İdari personel başına düşen öğrenci sayısı *Fiziki alan başına düşen öğrenci sayısı *Bütçe gideri	*Harç miktarı *Mezun sayısı
Özel (2014)	*Toplam bütçe giderleri *Profesör sayısı *Doçent sayısı *Yardımcı doçent sayısı *Araştırma görevlisi sayısı	*Ön lisans ve lisans öğrenci sayısı *Lisansüstü öğrenci sayısı *Proje sayısı *Uluslararası yayın sayısı
Gülel (2014)	*Öğretim üyesi sayısı *Öğrenci sayısı *Eğitim birimleri sayısı	*Mezun öğrenci sayısı *Yurtdışı yayın sayısı
Aladağ vd. (2018)	*Bilimsel araştırma projesi bütçesi *Akademik personel sayısı *Derslik sayısı *Bölüm ders sayısı	*Akademik yayın sayısı *Mezun öğrenci sayısı *Akademik teşvik puanı
Işıldak vd. (2020)	*Personel harcaması *Eğitim harcaması *Toplam harcama *Öğrenci sayısı *Akademik personel sayısı *İdari personel sayısı	*Mezun sayısı *Proje sayısı *Yayın sayısı
Yılmaz ve Uslu (2020)	*Profesör sayısı *Doçent sayısı *Dr. Öğretim Üyesi sayısı *Araştırma görevlisi sayısı *Öğretim görevlisi sayısı *Kurum bütçeleri	*Toplam öğrenci sayısı *Doktora mezun sayısı *Yüksek lisans mezun sayısı *Öğretim üyesi başına öğrenci sayısı *Makale sayısı *Öğretim elemanı başına düşen makale sayısı *Öğretim üyesi başına düşen makale sayısı

Abbott ve Doucouliagos (2003), Avustralya üniversitelerinin teknik ve ölçek verimliliğini tahmin etmek için VZA yöntemini kullanmıştır. Çalışmada girdi faktörü olarak akademik personel sayısı, akademik olmayan personel sayısı, duran varlık giderleri ve bütçe gideri esas alınırken çıktı faktörü olarak lisans sayısı, lisansüstü sayısı, lisans, lisansüstü mezun sayısı kullanılmıştır.

Kutlar, Gülcü ve Karagöz (2004), Cumhuriyet Üniversitesi'nin Tıp, Diş Hekimliği, Güzel Sanatlar ile İlahiyat Fakültesinin etkinliğini değerlendirmek amacıyla VZA'yı kullanmıştır. Personel gideri, akademik ve idari personeller ile yolluk, yüz ölçüm, tüketim malzemesi, hizmet alımları girdi değişkenleri, proje, lisansüstü sayısı, öğrenci sayısı ve harçları ise çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Özden (2008), VZA ile Türkiye'de faaliyet gösteren vakıf üniversitelerinin görece teknik, ölçek ve toplam etkinliklerini değerlendirmiştir. Analizde toplam gider, öğretim üyesi ile diğer akademik personel sayısı, eğitim öğretim gelirleri, diğer gelirler, yayın sayısı, önlisans, lisans öğrenci sayısı ile lisansüstü öğrenci sayısına ilişkin veriler kullanılmıştır.

Kutlar ve Babacan (2008), kamu üniversitelerinin beş yıllık verilerine göre etkinlik ölçümlerini VZA kullanarak hesaplamıştır. Bu kapsamda profesör, doçent, yardımcı doçent, öğretim görevlisi, yardımcı öğretim elemanı sayıları, idari personel sayısı, genel bütçe, bütçe dışı harcama girdi değişkeni olarak ele alınmıştır. Çıktı değişkenleri ise lisans ve lisansüstü öğrenci sayıları, mezun lisans ve lisansüstü öğrenci sayıları, indekslenen yayın sayısı ve üniversite gelirleri şeklinde belirtilmiştir.

Dikmen (2008), Türkiye'deki 53 devlet üniversitesinin 2000-2001 yıllarına ait verileri temel alınarak etkinliklerinin değerlendirilmesinde VZA yöntemini kullanmıştır. Girdi faktörü olarak bütçe ödeneği, öğretim üyesi ve idari personel sayısı, çıktı faktörü olarak yayın sayısı, lisans mezunu ve yüksek lisans mezunu öğrenci sayıları kullanılmıştır.

Bakırcı ve Babacan (2010), Türkiye'deki İİBF'lerin ekonomik performansını değerlendirilmek amacıyla VZA yönteminden faydalanmıştır. 2000-2005 yılları arasında personel gideri, öğretim elemanı sayısı, eğitim hizmetleri, harç miktarları, mal ve hizmet alımı, mevcut öğrenci sayılarına ilişkin veriler kullanılarak analiz yapılmıştır.

Uzgören ve Şahin (2013), Dumlupınar Üniversitesi'ne bağlı olan meslek yüksekokullarının etkinlik analizini gerçekleştirmek için VZA yöntemini kullanmıştır. Çalışmada 2011 yılındaki öğretim elemanı, idari personel ve fiziki alan başına düşen öğrenci sayıları ile bütçe giderleri girdi olarak, harç miktarı ve mezun sayısı ise çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Özel (2014), VZA ile Türkiye'deki devlet üniversitelerinin etkinliğini belirlemek amacıyla 52 devlet üniversitesinin 2009-2010 dönemine ilişkin verileri kullanmıştır. Bu kapsamda profesör, doçent, yardımcı doçent, araştırma görevlisi sayıları ve bütçe giderleri girdi değişkenleri, uluslararası yayın sayısı, ön lisans ve lisans ile lisansüstü öğrenci sayısı, proje sayısı ise çıktı değişkenleri olarak ele alınmıştır.

Günel (2014), Türkiye'deki 30 vakıf üniversitesinin 2011-2012 yılları içerisindeki etkinlikleri VZA yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Analizde öğretim üyesi sayısı, öğrenci sayısı, eğitim birimleri sayısı, mezun öğrenci sayısı ve yurtdışı yayın sayısına ilişkin değişkenler kullanılmıştır.

Aladağ vd., (2018), Kocaeli Üniversitesi mühendislik fakültesi'nde yer alan bölümlerin etkinliklerini analiz etmek amacıyla VZA'dan faydalanmıştır. Bilimsel araştırma proje bütçesi, akademik personel, derslik ve bölüm ders sayıları, yayın sayısı, mezun sayısı ve akademik teşvik puanına ilişkin değişkenler analiz edilmiştir.

Işıldak vd., (2020), 1992 ve 2006 yılında kurulan devlet üniversitelerini VZA yardımıyla etkinlik açısından kıyaslamıştır. Personel, eğitim ve toplam harcamalar ile öğrenci, akademik ve idari personel sayısı girdi değişkenleri olarak, yayın, proje ve mezun sayısı çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Yılmaz ve Uslu (2020), Türkiye'deki devlet üniversitelerinin 2018 yılı etkinliklerini VZA ile analiz etmiştir. Profesör, doçent, yardımcı doçent, araştırma görevlisi, öğretim görevlisi sayıları ile kurum bütçeleri girdi faktörü olarak, toplam öğrenci sayısı, doktora mezun sayısı, yüksek lisans mezun sayısı, öğretim üyesi başına öğrenci sayısı, makale sayısı, öğretim elemanı başına düşen makale sayısı, öğretim üyesi başına düşen makale sayısı ise çıktı faktörleri olarak ele alınmıştır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde VZA kullanılarak çeşitli akademik birimlere ilişkin etkinlik analizi yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla İç Anadolu Bölgesindeki devlet üniversitelerine bağlı İİBF'lerde yer alan işletme bölümleri incelenmiştir. Covid 19 öncesi ve sonrası olarak belirli bir zaman diliminin incelenmesi, belirli bir bölgeye ait akademik birime ilişkin analizin yapılması, kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerinin literatürdeki çalışmalardan farklı olması çalışmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Veri Seti

Çalışma Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini araştırmak için İç Anadolu Bölgesindeki devlet üniversitelerinin İİBF fakülteleri içerisindeki İşletme Bölümleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2019 ve 2020 yılı akademik teşvik puanları esas alınarak veriler elde edilmiştir. İç Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren devlet üniversitelerinde işletme bölümü bulunan toplam 18 adet İİBF, 3 adet Siyasal

Bilgiler Fakültesi ve 1 adet Yönetim Bilimleri Fakültesi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında işletme bölümü bulunan, akademik teşvik sonuçlarına ulaşılabilen ve analiz kapsamına alınan fakülte sayısı 12'dir. Bu fakültelerin 10'u İİBF, 1'i Siyasal Bilgiler ve 1'i Yönetim Bilimleri Fakültesidir. Geri kalan 10 fakülte akademik teşvik sonuçlarına ulaşamadığından araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır. İşletme bölümlerinin her biri KVB olarak alınmıştır. Çalışma kapsamında girdi odaklı CCR modeli kullanılmıştır. Analizler 2 girdi ve 4 çıktı kullanılarak yapılmıştır. Akademik personel sayısı (APS) ve Ana Bilim Dalı sayısı (ABDS) girdi değişkenleri; yayın sayısı (YS), atıf sayısı (AS), Bildiri sayısı (BS) ve akademik teşvik ödeneğinden faydalanan akademik personel sayısı (TFAPS) ise çıktı değişkenleri olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktılara ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin bilgiler

Girdi Değişkenleri	Kısaltma	Açıklama
Akademik personel sayısı	APS	İşletme bölümünde görevli öğretim üyesi ve öğretim elemanı sayısı
Ana Bilim Dalı sayısı	ABDS	İşletme bölümü içerisinde yer alan ana bilim dalı sayısı
Çıktı Değişkenleri	Kısaltma	Açıklama
Yayın sayısı	YS	Dergilerde yayımlanmış derleme, makale, kitap, kitap bölümü sayısı
Atıf sayısı	AS	Bir esere başka bir eserde alıntı yapılma sayısı
Bildiri sayısı	BS	Hakemli uluslararası bilimsel konferans, sempozyum ve kongrelerde sözlü olarak sunulan ve yayımlanan bildiri sayısı
Akademik teşvik ödeneğinden faydalanan akademik personel sayısı	TFAPS	İşletme bölümünde görevli 2019 ve/veya 2020 yıllarında akademik teşvik ödeneğinden faydalanan öğretim üyesi ve öğretim elemanı sayısı

3.2. Veri Zarflama Analizi (VZA)

Değişen koşullar ve rekabet ortamı kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasını gerektirmektedir. Bu koşullar altında belirlenen hedeflere ulaşılması karar verme birimlerinin kaynakları etkin kullanma derecesine bağlıdır. VZA, benzer özelliğe sahip karar verme birimlerinin göreceli etkinliğini ölçmeyi amaçlayan parametrik olmayan etkinlik ölçme aracıdır (Savaş, 2015: 201). VZA, seçilen girdi ve çıktıları kullanarak, ağırlıklı çıktıların ağırlıklı girdilere oranının hesaplandığı her bir karar birimine ilişkin göreceli etkinliğin belirlendiği yöntemdir (Kutlar ve Babacan, 2008: 150).

VZA'nın temeli 1957 yılında Farrel'in yaptığı çalışmaya dayanmaktadır. Yöntem Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) tarafından 1978 yılında yayınlanan makale ile geliştirilmiştir (Yüksel, 2012:101). Banker-Charnes-Cooper tarafından yapılan çalışmalarda ölçüğe göre değişken getiri durumu ele alınarak daha sonra BCC modeli ortaya çıkarılmıştır. CCR ve BCC modellerinin girdi ve çıktı odaklı versiyonları bulunmaktadır (Yolalan, 1991: 14). Veri zarflama analizinin uygulama adımları aşağıdaki paragraflarda sunulmuştur.

Karar verme birimlerinin seçimi: VZA yapılırken KVB sayısı ile girdi ve çıktıların sayısı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu konuda çeşitli yaklaşımlar sunulmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki KVB sayısının, girdi ve çıktı sayısının 3 katı olması gerektiğidir. İkinci yaklaşım ise KVB sayısının, girdi ve çıktı sayısının 2 katı kadar olabileceğidir (Doğan, 2015: 196).

Girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi: Veri zarflama analizinde kullanılan girdi ve çıktılar KVB'lerin karşılaştırılmasının temeli oluşturur. Bu doğrultuda girdi ve çıktılar KVB'ler için ortak olmalıdır (Özel, 2014: 127).

Verilerin elde edilmesi: Verilerin güvenilirliği için girdi ve çıktı değişkenlerinin doğru kaynaklardan sağlanması gerekmektedir. Eğer gözlem yapıyorsa gözlemlerin aynı koşullar altında yapılması gerekir (Aladağ vd., 2018: 3).

Göreceli etkinlik ölçümü ve etkinlik değerlerinin elde edilmesi: VZA ile benzer nitelikteki KVB'lerin göreceli etkinlikleri ölçülür. Göreceli etkinlik ölçüldükten sonra KVB'lere ilişkin etkinlik değerleri oluşturulur. Etkinlik değerleri 0 ile 1 arasındaki değerlerle ifade edilir. Etkinlik değerinin 1 olması %100 etkinliğe karşılık gelmektedir. Etkinlik değerinin %100'ün altında olması ise etkin olmayan karar verme birimlerini ifade etmektedir (Yıldız, 2007: 94).

Referans kümesi: Etkin olmayan karar verme birimleri etkin karar verme birimleriyle kıyaslanarak etkin hale getirilmeye çalışılır. Etkin olan karar verme birimlerinden oluşan grup etkin olmayan karar verme birimlerinin referans kümesini oluşturmaktadır (Uzgören ve Şahin, 2013: 96).

Etkin olmayan karar verme birimlerinde iyileştirme: Etkin olmayan KVB'leri, etkin duruma getirebilmek amacıyla ulaşılabilir hedefler belirlenir. Belirlenen hedefler, potansiyel iyileştirmeler olarak adlandırılır. Potansiyel iyileştirmeler, karar verme birimlerinin girdi ve çıktı değerleridir (Uzgören ve Şahin, 2013: 98).

Sonuçların değerlendirilmesi: VZA yönteminin bu aşamasında sonuçlar değerlendirilerek etkin ve etkin olmayan KVB'ler için bir değerlendirme yapılır (Savaş, 2015: 208).

Çalışmada girdi odaklı CCR modeli olan (1) numaralı model kullanılmıştır (Gregoriou ve Zhu, 2005).

$$\begin{aligned} & \min \theta \\ & \text{Kısıtlar} \\ & \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq \theta x_{i0} \quad i = 1, \dots, m \\ & \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_{r0} \quad r = 1, \dots, s \\ & \lambda_j \geq 0 \quad j = 1, \dots, n \end{aligned} \quad (1)$$

($i = 1, \dots, m$) girdi sayısı; ($r = 1, \dots, s$) çıktı sayısı; ($j = 1, \dots, n$) ise KVB sayısıdır. Bu durumda bir karar verme biriminin görel olarak etkin olabilmesi için 1 etkinlik değerini alması gerekmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisini araştırmak için İç Anadolu Bölgesindeki devlet üniversitelerinin İİBF fakülteleri içerisindeki işletme bölümleri incelenmiştir. Bu kapsamda girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin veriler Google Scholar, YÖK Akademik ve birimlerin kendi internet sayfalarından faydalanılarak elde edilmiştir. Çalışma kapsamında ilk olarak analiz kapsamına alınan birimlerdeki 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin akademik teşvik ödeneğinden faydalanan akademik personeller

tespit edilmiştir. Teşvik ödeneğinden faydalanan akademik personellerin ilgili yıllara ilişkin toplam yayın, atıf, bildiri sayıları ortaya çıkarılmıştır. 2019 ve 2020 yılına ait girdi ve çıktı değişkenlerine ilişkin bilgiler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. 2019-2020 yıllarına ait bölümlerin girdi ve çıktı değerleri

	2019 Yılı						2020 Yılı					
	Girdi			Çıktı			Girdi			Çıktı		
KV	AP	ABD	YS	AS	B	TFAP	AP	ABD	YS	AS	B	TFAP
B	S	S			S	S	S	S			S	S
İ1	38	5	82	119	47	14	38	5	13	80	63	18
				1					4	1		
İ2	16	5	31	172	8	3	16	5	29	15	2	6
										6		
İ3	20	4	42	241	16	5	20	4	47	17	23	9
										6		
İ4	11	5	6	190	5	1	11	5	17	22	2	5
										1		
İ5	13	4	12	94	4	1	13	4	34	37	3	5
İ6	5	1	0	96	0	0	5	1	1	45	0	1
İ7	7	1	28	82	16	6	7	1	42	61	7	7
İ8	37	6	10	144	89	16	37	6	14	96	28	22
			7	8					2	3		
İ9	16	5	45	448	25	9	16	5	52	39	7	10
										4		
İ10	25	6	43	778	37	9	25	6	47	63	14	11
										6		
İ11	20	5	64	332	60	9	20	5	65	33	7	10
										3		
İ12	21	5	10	115	1	2	21	5	13	98	3	4

Çalışma kapsamına alınan bölümlerin isimleri kurumsal verilerin gizliliği açısından açıkça belirtilmemiş olup İ1, İ2.....,İ12 şeklinde isimlendirilmiştir. Analizde 12 KVB, 2 girdi ve 4 çıktı değişkeni kullanılmış olup 1 nolu model olan girdi odaklı CCR Modeli ile çalışılmıştır. Analizde kullanılan KVB sayısı ile girdi ve çıktı sayısı arasında bir ilişki bulunması gerekmektedir. Literatürde genel kabul gören görüşe göre KVB sayısının girdi ve çıktı toplamının üç katı ya da en az iki katı olması gerektiğidir. Çalışmada 2 girdi ve 4 çıktı toplam 6 değişken bulunmakta olup KVB sayısı girdi ve çıktı toplamının iki katıdır.

Analizin yapılması için şartlar sağlanmaktadır. Analiz 2019 ve 2020 yılı için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Modelin çözümünde EMS (Efficiency Measurement System) 1.3 paket programı kullanılmıştır. Modelden elde edilen analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. 2019 ve 2020 yıllarına ilişkin analiz sonuçları

KVB	2019		2020	
	Etkinlik Skoru (%)	Benchmarks	Etkinlik Skoru (%)	Benchmarks
İ1	100	0	100	1
İ2	53,2	7 (0,83)	50,11	7(0,43)
		8(0,07)		8(0,13)
İ3	57,83	7(1,10)	76,11	1(0,31)
		8(0,10)		7(0,49)
İ4	44,14	8(0,13)	77,19	8(0,23)
İ5	27,17	7(0,23)	43,59	7(0,81)
		8(0,05)		
İ6	49,06	8(0,07)	34,58	8(0,05)
İ7	100	6	100	6
İ8	100	8	100	7
İ9	95,92	7(0,80)	99,80	7(0,18)
		8(0,26)		8(0,40)
İ10	81,07	7(0,08)	97,74	8(0,66)
		8(0,53)		
İ11	100	0	75,19	7(0,48)
				8(0,32)
İ12	17,34	7(0,14)	24,90	7(0,31)
		8(0,07)		8(0,08)

2019 yılına ilişkin bölümlerin etkinlik skorlarına bakıldığında etkinlik skoru %100 olan İ1, İ7, İ8 ve İ11 olarak adlandırılan dört işletme bölümünün etkin olduğu görülmüştür. İ4, İ5, İ6 ve İ12 ise en düşük etkinlik skoruna sahip bölümlerdir. 2020 yılına ait etkinlik skorları incelendiğinde etkin bölümlerin %100 etkinlik skoruna sahip İ1, İ7

ve İ8 olduğu görülmektedir. İ2, İ5, İ6 ve İ12 bölümleri ise etkinlik sınırına en uzak olan bölümlerdir. 2019 ve 2020 yılına ilişkin etkinlik skorları kıyaslandığında İ1, İ7 ve İ8 bölümlerinin her iki yılda da etkin olduğu sonucuna varılmaktadır. 2019 yılında etkin bulunan İ11 bölümünün 2020 yılında etkinliği azalmıştır.

Tablo 4'te gösterilen Benchmarks sütunu incelendiğinde, etkin olmayan bölümlerin referans grubu ile etkin bölümlerin etkin olmayan bölümler tarafından kaç defa referans alındığını belirten bilgiler sunulmuştur. Buna göre 2019 yılında etkin bölümler içerisinde yer alan İ7, 6 defa etkin olmayan bölümler tarafından referans alınmıştır. İ7 bölümünü referans alan bölümler İ2, İ3, İ5, İ9, İ10 ve İ12'dir. Örneğin, İ7 bölümünü referans alan ve etkin olmayan bölümlerden olan İ12, %14 oranında İ7 bölümünü ve %7 oranında İ8 bölümünü referans almaktadır. İ12, girdilerine yönelik olarak yapacağı iyileştirmelerde bu yüzdelerden yararlanarak hedef değerini bulacaktır. İ8, 8 kez etkin olmayan bölümler tarafından referans alınmıştır. Bu bölümler İ2, İ3, İ4, İ5, İ6, İ8, İ9, İ10 ve İ12'dir. 2020 yılına ait benchmarks sütunu incelendiğinde etkin bölümlerden olan İ1 bölümünün 1 defa, İ7 bölümünün 6 defa ve İ8 bölümünün 7 defa referans alındığı görülmektedir. İ1 bölümünü referans alan İ3, İ7 bölümünü referans alan İ2, İ3, İ5, İ9, İ11, İ12 ve İ8 bölümünü referans alan İ2, İ4, İ6, İ9, İ10, İ11, İ12 bölümleridir.

2020 yılının başlarında ortaya çıkan başta sağlık sektörü olmak üzere, imalat, turizm, gıda gibi çeşitli sektörleri doğrudan etkileyen Covid-19, eğitim sektörünün önemli sunucularından biri olan üniversitelerde de eğitimsel ve bilimsel etkinlikler üzerinde etki yaratmıştır. Bu kapsamda, yapılan çalışmada covid-19 öncesi (2019 yılı) ile covid-19 sonrası (2020 yılı) kıyaslandığında 2019 yılına göre 2020 yılında akademik etkinlik bağlamında etkinliği azalan bölümlerin İ2, İ6 ve İ11 olduğu tespit edilmiştir. Akademik etkinliği artan bölümler ise İ3, İ4, İ5, İ9, İ10 ve İ12 bölümleridir. Ayrıca İ1, İ7 ve İ8 covid-19 öncesi ve sonrasında etkin bölümler olarak karşımıza çıkarken, 2019 yılında etkin olan İ11 bölümünün etkinliği 2020 yılında azalmıştır. Toplam ortalama etkinlik skoru bakımından 2019 ve 2020 yıllarına bakıldığında 2019 yılının toplam ortalama etkinlik skoru 68.81 ve 2020 yılında ise 73.26 olduğu sonucuna varılır.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada İç Anadolu Bölgesindeki devlet üniversitelerinde yer alan 12 İşletme Bölümünde Covid-19'un akademik teşvik etkinliği üzerindeki etkisi VZA ile ölçülmüştür. Bu doğrultuda akademik personel sayısı ve Ana Bilim Dalı sayısı girdi değişkenleri; yayın sayısı, atıf sayısı, bildiri sayısı ve akademik teşvik ödeneğinden faydalanan akademik personel sayısı ise çıktı değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda Covid-19 öncesi (2019 yılı) ile Covid-19 sonrası (2020 yılı) veriler karşılaştırıldığında her iki yılda da 12 İşletme Bölümü içerisinde 3'ünün (İ1, İ7, İ8) etkin olduğu tespit edilmiştir. 2019 yılında etkinlik değeri en düşük bölümün İ12 olduğu görülmektedir. İ12 olarak isimlendirilen işletme bölümünün etkin olabilmesi için girdi düzeyini (ABDS) İ7 isimli bölüme göre % 14 ve İ8 isimli bölüme göre % 7 oranında azaltması gerekmektedir. İkinci etkin olmayan işletme bölümü ise İ5'dir. İ5 olarak isimlendirilen bölümün etkin olabilmesi için İ7'ye göre %23, İ8'e göre %5 oranında girdi düzeyini (ABDS) azaltması gerekecektir.

2020 yılı verilerine göre etkinlik değeri en düşük İşletme Bölümü yine İ12 olmuştur. İ12, İ7'ye göre %31 oranında ve İ8'e göre %8 oranında girdi düzeyinde (ABDS) azaltmaya giderek etkin hale gelebilecektir. İkinci etkin olmayan bölüm ise İ6'dır. İ6, İ8 bölümüne göre %5 oranında girdi düzeyinde (ABDS) azaltmaya giderse etkin duruma geçebilecektir.

Sonuç olarak Covid-19 sonrasında (2020 yılı) akademik teşvik etkinliğine ilişkin skorlara bakıldığında İ3, İ4, İ5, İ9, İ10 ve İ11 isimli bölümlerin etkinliklerini artırdığı; İ2, İ6 ve İ11 isimi bölümlerin ise etkinliğinin azaldığını söylemek mümkündür.

VZA sonucunda elde edilen etkinlik sonuçları İç Anadolu Bölgesindeki devlet üniversitelerine bağlı işletme bölümlerinin performanslarını görebilme ve değerlendirebilme imkânı sunmaktadır. Etkin olmayan bölümlerin yapılacak iyileştirmeler ile hangi etkin bölümü ne oranda referans alacağına ilişkin bilgiler de birimlerin etkinliklerini geliştirmek için faydalı bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma pandemi sürecinin etkilerini göz önüne alarak, akademik teşvik bazında belirli bir akademik birimin etkinliğini değerlendirmesi açısından literatürdeki çalışmalardan ayrılmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda Türkiye'deki tüm devlet üniversitelerinin çalışma kapsamına alınarak girdi ve çıktı değişkenlerinin çeşitliliğinin artırılması ve ayrıca çok kriterli karar verme teknikleri ile birleştirilerek daha ayrıntılı çalışmaların yapılması önerilebilir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Abbott, M., Doucouliagos, C. (2003). "The Efficiency of Australian Universities: A Data Envelopment Analysis", *Economics of Education Review*, 22(1), 89-97.

- Afonso, A., St. Aubyn, M. (2006). Relative Efficiency of Health Provision: A DEA Approach with Non-Discretionary Inputs, ISEG-UTL Economics Working Paper No. 33/2006/DE/UECE, Available at SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=952629
- Aladağ, Z., Alkan, A., Güler, E., Özdin, Y. (2018). “Akademik Birimlerin Veri Zarflama Analizi ve Promethee Yöntemleri ile Performans Değerlendirmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 34(1), 1-13.
- Arslan, Çilhoroz, İ., Sivuk, D. (2021). “Ülkelerin Termal Turizm Harcamaları Bakımından Termal Turizm Verimliliklerinin Değerlendirilmesi”, *Journal of Yasar University*, 16(62),548-559.
- Assaf, AG. (2012). “Benchmarking the Asia Pacific Tourism Industry: A Bayesian Combination of DEA and Stochastic Frontier”, *Tourism Management*, 33, 1122-1127.
- Ata, HA., Yakut, E. (2009). “Finansal Performansa Dayalı Etkinlik Ölçümü: İmalat Sektörü Uygulaması”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 80-100.
- Atalay, I., Vatanserver, K. (2020). “BİST’te İşlem Gören Turizm Firmalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Ölçümü”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1759-1779.
- Bakırcı, F., Babacan, A. (2010). “İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde Ekonomik Etkinlik”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 215-234.
- Bardi, Ş. (2020), “Veri Zarflama ve Veri Madenciliği ile Bist Gıda İçecek Endeksi Kapsamındaki Firmaların Etkinlik Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 185-199.
- Başkaya, Z., Akar, C. (2005). “Sigorta Şirketlerinin Satış Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 37-51.
- Behdioğlu, S., Özcan, G. (2009). “Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301–326.
- Bektaş, H. (2013). Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi, *Sosyoekonomi*, 19(19), 278-294.
- Bircan, H. (2011). “Veri Zarflama Analizi ile Sivas İli Merkez Sağlık Ocaklarının Etkinliğinin Ölçülmesi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 331-347.
- Budak, H. (2011). “Veri Zarflama Analizi ve Türk Bankacılık Sektöründe Uygulaması”, *Fen Bilimleri Dergisi*, 23(3), 95-110.
- Carrillo, M., Jorge, JM. (2017). “DEA-Like Efficiency Ranking of Regional Health Systems in Spain”, *Social Indicators Research*, 133(3), 1133-1149.

- Chandra, P., Cooper, WW., Li, S., Rahman, A. (1998). "Using DEA To evaluate 29 Canadian textile companies – Considering returns to scale", *International Journal Production Economics*, 54, 129-141.
- Çağlar, A., Öztaş, GZ. (2016). "Veri Zarflama Analizi ve Analitik Hiyerarşi Süreci ile Sigorta Şirketlerinin Finansal Oran Analizi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 221-248.
- Çakmak, M., Öktem, MK., Ömürganülşen, U. (2009). "Türk Kamu Hastanelerinde Teknik Verimlilik Sorunu: Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Kadın Doğum Hastanelerinin Teknik Verimliliklerinin Ölçülmesi", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36.
- Çavmak, Ş. (2017). "Sağlık Hizmetlerinde Veri Zarflama Analizi ve Modelleri", *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 35-47.
- Çelik, MK. (2016). "Turizm Sektöründeki İşletmelerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17), 65-88.
- Çelik, İ., Ayan, S. (2017). "Veri Zarflama Analizi ile İmalat Sanayi Sektörünün Finansal Performans Etkinliğinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 56-74.
- Çetin, AC. (2006). "Türk Tekstil Sektörü ve Türk Tekstil Firmalarının Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 255-278.
- Dadura, AM., Lee, TR. (2011). "Measuring the Innovation Ability of Taiwan's Food Industry Using DEA", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 24(1-2), :151-172.
- Dikmen, FC. (2008). "Veri Zarflama Analizi ile Üniversitelerin Etkinliğinin Ölçülmesi", *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-22.
- Dilmaç, M., Gülcü, A., Sumer, S. (2018). "Karlılık ve Çeşitlendirmenin Bankaların Büyümesi Üzerindeki Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi", *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 149-163.
- Dizkırıncı, AS. (2014). "Borsa İstanbul Gıda, İçecek Endeksine Kote İşletmelerin Finansal Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Ölçümü ve Malmquist Endeksine Göre Karşılaştırılması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63, 151-170.
- Doğan, NÖ. (2015). "VZA Süper Etkinlik Modelleri ile Etkinlik Ölçümü: Kapadokya'da Faaliyet Gösteren Balon İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 187-203.
- Doğan, Mİ., Onan, O. (2021). "Bankacılık Performans Sistemleri için Karar Destek Sistemi: R Dilinde Veri Zarflama Analizi ve Malmquist Endeks Uygulaması", *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(3), 106-120.

- Duric, Z., Jaksic, M., Krstic, A. (2020). “DEA Window Analysis of Insurance Sector Efficiency in the Republic of Serbia”, *Economic Themes*, 58(3), 291-310.
- Ekinci, R. (2021). “Türk Sigortacılık Sektöründe Etkinlik ve Belirleyenleri: Veri Zarflama Analizi ve Parçalı Regresyon Modeli Bulguları”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 374-406.
- Ersoy, N. (2018). “Banka Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 478-487.
- Fernandes, FDS., Stasinakis, C., Bardarova, V. (2018). “Two-stage DEA- Truncated Regression: Application in Banking Efficiency and Financial Development”, *Expert Systems with Applications*, 96, 284–301.
- Fuchs, M. (2004). “Strategy Development in Tourism Destinations: a DEA Approach”, *The Poznań University of Economics Review*, 4(1), 52-73.
- Ghosh, A., Sarkar, A., Dey, M., Guha, B., Jana, S., Ghorui, N. (2021). “Analyzing Efficiency of Indian Life Insurance Companies using DEA and SEM”, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(12), 3897-3919.
- Goyal, J., Singh, R., Kaur, H., Singh, K. (2017). “Intra-industry Efficiency Analysis of Indian Textile Industry: A Meta-Frontier DEA Approach”, *International Journal of Law and Management*, 60(6), 1448-1469.
- Gupta, A., Mittal, S. (2010). “Measuring Retail Productivity of Food and Grocery Retail Outlets Using the DEA Technique”, *Journal of Strategic Marketing*, 18(4), 277-289.
- Gülel, FE. (2014). “Vakıf Üniversitelerinin 2011-2012 Eğitim-Öğretim Yılı Etkinliklerinin Ölçülmesi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 13-21.
- Gregoriou, GN., Zhu, J. (2005). “Evaluating Hedge Fund and CTA Performance: Data Envelopment Analysis Approach”, John Willey and Sons.
- Huang, CW. (2021). “Using a Hybrid Two-Stage DEA Model to Analyze the Profitability and Marketability of Medical Manufacturing Firms”, *International Transactions in Operational Research*, 28, 470–492.
- Işıldak, MS., Köksal, İ., Çiçek, A., Yılmaz, Y. (2020). “1992 ve 2006 Yıllarında Kurulan Devlet Üniversitelerinin Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Ölçümü”, *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 97-116.
- Kabak, H. (2021). “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Sonrasında Kamu Bankalarının Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi (VZA) İle Değerlendirilmesi”, *Bankacılar Dergisi*, 32(116), 81-103.
- Kahveci, E. (2012). “Kaynak Temelli Strateji ve İhracat Performansı: Tekstil İşletmeleri Üzerinde Veri Zarflama Analizi ile Bir Uygulama”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 29-67.

- Kandemir, B., Koşunalp, H.Y. (2018). “Veri Zarflama Analizinin Gıda Sektörüne Uygulanması”, Uluslararası Uygulamalı İşletme, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2018, Bayburt.
- Kang, YQ., Xie, BC., Wang, J., Wang, YN. (2018). “Environmental Assessment and Investment Strategy for China's Manufacturing Industry: A Non-Radial DEA Based Analysis”, *Journal of Cleaner Production*, 175, 501-511.
- Karsak, EE., Karadayi, MA. (2017). “Imprecise DEA Framework for Evaluating Health-care Performance of Districts”, *Kybernetes*, 46(4), 706-727.
- Kavak, B., Cihangir, M. (2019). “Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Saptanması: Borsa İstanbul’da Yer Alan Sigorta Şirketleri Üzerine VZA Modeliyle Bir Uygulama”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 115-128.
- Kaya, A., Coşkun, A. (2016). “VZA ile İşletmelerde Etkinliğin Ölçülmesi: BİST Gıda, İçki ve Tütün Sektöründe Bir Uygulama”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 231-242.
- Kayalı, CA., Kayalı, N., Kartal, B. (2004). “Veri Zarflama Analizinin Türk Sağlık Sektöründe Bir Uygulanması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 67-78.
- Kılıçkaplan, S., Baştürk, FH. (2004). “Türkiye’de Hayat Dışı Alanda Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin 2002 Yılındaki Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Ölçülmesi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 63-79.
- Kıllı, M., Uludağ, S. (2020). “Veri Zarflama Analizi ile Maliyet Performansı Ölçümü: BIST Tekstil Sektöründe Bir Uygulama”, *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(4), 797-828.
- Kutlar, A., Gülcü, A., Karagöz, Y. (2004). “Cumhuriyet Üniversitesi Fakültelerinin Performans Değerlendirmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 137-157.
- Kutlar, A., Babacan, A. (2008). “Türkiye’deki Kamu Üniversitelerinde CCR Etkinliği- Ölçek Etkinliği Analizi: DEA Tekniği Uygulanması”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 148-172.
- Küçükönder, H., Şişmanoğlu, E. (2020). “BIST Tekstil, Deri Endeksindeki İşletmelerin Finansal Performansları İçin ÇKKV Yöntemlerine Dayalı Alternatif Bir Değerlendirme Çerçevesi”, *Mali Çözüm Dergisi*, 30, 91-127.
- Liu, ST. (2008). “A Fuzzy DEA/AR Approach to the Selection of Flexible Manufacturing Systems”, *Computers & Industrial Engineering*, 54, 66-76.
- Liu, J., Zhang, J., Fu, Z. (2017). “Tourism Eco-Efficiency of Chinese Coastal Cities e Analysis Based on the DEA-Tobit model”, *Ocean & Coastal Management*, 148, 164-170.

- Li, G., Huang, D., Li, Y. (2016). "China's Input-Output Efficiency of Water-Energy-Food Nexus Based on the Data Envelopment Analysis (DEA) Model", *Sustainability*, 8(927), 1-16.
- Mahadevan, R. (2002). "A DEA Approach to Understanding the Productivity Growth of Malaysia's Manufacturing Industries", *Asia Pacific Journal of Management*, 19, 587-600.
- Mirmozaffari, M., Boskabadi, A., Azeem, G., Massah, R., Boskabadi, E., Dolatsara, HA., Liravian, A. (2020). "A comparison of Machine Learning Farthest First and Expectation Maximization Clustering Algorithms Based on the DEA Cross-efficiency Optimization Approach for Banking System", *European Journal of Engineering Research and Science*, 5(6), 651-658.
- Mitropoulos, P., Mitropoulos, I., Giannikos, I. (2013). "Combining DEA with Location Analysis for the Effective Consolidation of Services in the Health Sector", *Computers & Operations Research*, 40, 2241-2250.
- Naldöken, Ü., Kaya, MV. (2020). "Türkiye'de Sağlık Sigorta Şirketlerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Ölçülmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 21-33.
- Novickyte, L., Drożdż, J. (2018). "Measuring the Efficiency in the Lithuanian Banking Sector: The DEA Application", *International Journal of Financial Studies*, 6(37), 1-15.
- Öksüzkaya, M., Atan, M. (2017). "Türk Bankacılık Sektörünün Etkinliğinin Bulanık Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 355-378.
- Önal, YB., Sevimeser, NC. (2006). "Yabancı Banka Girişlerinin Türk Bankacılık Sistemine Etkileri: Yerli Ve Yabancı Bankaların Etkinlik Analizi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 295-312.
- Özata, M., Sevinç, İ. (2010). "Konya'daki Sağlık Ocaklarının Etkinlik Düzeylerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 77-87.
- Özden, ÜH., (2008). "Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye'deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-185.
- Özek, P. (2015). "İmalat Firmalarının Etkinlik Analizi: 2005-2013 Dönemi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 185-201.
- Özel, G. (2014). "Devlet Üniversitelerinin Etkinlik Analizi: Türkiye Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 124-136.
- Özel, NG., Şahin, İE., Göral, R. (2017). "Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Verimlilik Analizinin Veri Zarflama Yöntemi İle İncelenmesi: 2013-2015 Dönemi Uygulaması", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(30. Yıl özel sayısı), 85-100.

- Özçelik, H., Kandemir, B. (2017). “Veri Zarflama Analizi ve İmalat Sektöründe Bir Uygulama”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 43-53.
- Özkan, T. (2019). “Türk Bankacılık Sisteminde Veri zarflama Tekniği ile Banka Etkinliğinin Ölçülmesi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1511-1529.
- Ruan, W., Li, Y., Zhang, S., Liu, CH. (2019). “Evaluation and Drive Mechanism of Tourism Ecological Security Based on the DPSIR-DEA Model”, *Tourism Management*, 75, 609–625.
- Saeidi, RG., Amin, GR., Gattoufi, S., Raissi, S. (2013). “An Efficient DEA Method for Ranking Woven Fabric Defects in Textile Manufacturing”, *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 68, 349–354.
- Savaş, F. (2015). *Analitik Hiyerarşi Süreci*, Editörler Yıldırım, BF., ve. Önder, E., İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler İçin Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri içinde (ss.201-227). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Scheel, H. Efficiency Measurement System (EMS), Holger Scheel’s DEA Page, <http://www.holger-scheel.de/ems/>, Erişim Tarihi: 29.09.2021.
- Soba, M., Akcanlı, F. (2012). “Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile İMKB’de Gıda, İçki ve Tütün Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 259-274.
- Şahin, E., Şahin, İE., Kara, SN. (2018). “Türkiye’de Gıda Sektöründe Faaliyette Bulunan Markalar Üzerine Bir Etkinlik ve Verimlilik Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 323-335.
- Şahin, E., Özdemir, D. (2020). “Ticari Bankaların Etkinliklerinin VZA ve Malmquist TFV Endeksi ile İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1559-1580.
- Şenel, C., Şekeroğlu, S. (2019). “Yatırım ve Kalkınma Bankalarının Etkinliklerinin VZA Yöntemiyle Analizi ve Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 565-580.
- Şenol, O., Kişi, M., Eroymak, S. (2019). “OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergelerini Veri Zarflama Analiz Yöntemiyle Karşılaştırılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 277-293.
- Tosunoğlu, B., Uysal, M. (2012). “İSO 500’de Yer Alan İmalat Sektöründeki Yabancı Sermaye Payına Sahip Şirketlerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26, (3-4), 333-344.
- Uzgören, E., Şahin, G. (2013). “Dumlupınar Üniversitesi Meslek Yüksekokullarının Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçümü”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 91-110.

- Uygurtürk, H., Uygurtürk, H. (2018). “Turizm İşletmelerinin Etkinliklerinde Pazarlama Giderlerinin Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 261-270.
- Veiga, GL., Pinheiro de Lima, E., Frega, JM., Gouvea da Costa, S. (2021). “A DEA-Based Approach to Assess Manufacturing Performance Through Operations Strategy Lenses”, *International Journal of Production Economics*, 190(1), 3-21.
- Wang, YM., Chin, KS. (2009). “A New Approach for The Selection of Advanced Manufacturing Technologies: DEA with Double Frontiers”, *International Journal of Production Research*, 47(23), 6663-6679.
- Wang, CN., Nguyen, MN., Le, AL., Tibo, H. (2020). “A DEA Resampling Past-Present-Future Comparative Analysis of the Food and Beverage Industry: The Case Study on Thailand vs. Vietnam”, *Mathematics*, 8(1140), 1-24.
- WHO (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int>. Erişim tarihi: 17.09.2021.
- Yang, Z. (2006). “A Two-Stage DEA Model to Evaluate the Overall Performance of Canadian LIFE and Health Insurance Companies”, *Mathematical and Computer Modelling*, 43, 910-919.
- Yavuz, S., İşçi, Ö. (2013). “Veri Zarflama Analizi ile Türkiye’de Gıda İmalatı Yapan Firmaların Etkinliklerinin Ölçülmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 157-173.
- Yenilmez, F., Girginer, N. (2012). “Assessing Export Performance of Textile Companies in Eskisehir Organized Industrial Zone by Use of Data Envelopment Analysis (DEA)”, *Tekstil ve Konfeksiyon*, 22(1), 12-17.
- Yıldız, A. (2007). “İmalat Sanayi Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 91-103.
- Yıldız, B., Yerdelen Kaygın, C., Yılmaz, T. (2020). “İmalat Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Bir Veri Zarflama Analizi (VZA) Uygulaması”, *Turkish Studies - Economics, Finance, Politics*, 15(1), 613-628.
- Yılmaz, V., Uslu, A. (2020). “Veri Zarflama Analizi Kullanılarak Türkiye’deki Devlet Üniversitelerinin Etkinliklerinin Ölçülmesi”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 255-271.
- Yolalan, R. (1991). *Parametresiz Etkinlik Ölçütleri ve Veri Zarflama Yöntemi*, MPM Yayını, 454, Ankara.
- Yüksel, H. (2012). *Yalın Sağlık*, Ankara: Nobel Yayın,
- Yüksel, O. (2020). “VZA ve Tobit Model ile Kamu Ağız ve Diş Sağlığı Merkezleri Performanslarının İncelenmesi”, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 208-226.

- Zhu, N., Hassan Shah, WU., Abdul Kamal, M., Yasmeen, R. (2020). "Efficiency and Productivity Analysis of Pakistan's Banking Industry: A DEA Approach", *International Journal of Finance & Economics*, 1-13. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2123>.
- Zhou, X., Xu, Z., Chai, J., Yao, L., Wang, S., Lev, B. (2019). "Efficiency Evaluation for Banking Systems Under Uncertainty: A Multi-Period Three-Stage DEA Model". *Omega*, 85, 68-824.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ VE SOSYAL MEDYA KULLANIM ETKİNLİĞİ: TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TWITTER KULLANIMINA İLİŞKİN BİR ANALİZ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Murat KÜÇÜKŞEN

Metropolitan Municipalities and Social Media Usage Activity: An Analysis of Trabzon Metropolitan Municipality's Twitter Use

Yazar(lar) | Author(s)
Murat KÜÇÜKŞEN²
Emrah FIRİDİN³

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 15/09/2021
Makale Kabul Tarihi : 23/12/2021

Anahtar Kelimeler:

Büyükşehir belediyeleri,
Trabzon Büyükşehir
Belediyesi, Sosyal Medya,
Twitter, Etkinlik.

JEL Kodları:

D3, M14, M15

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle gelişen ve milyonları bulan kullanıcıyla sosyal medya, yöneten-yönetilen ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Sosyal ağlar vasıtasıyla insanlar bulunduğu yerin yönetimlerini takip etmekte ve eleştiri yapabilmektedir. Kurumlarda sosyal medyayı aktif olarak kullanmakta ve halkla ilişkilerini sosyal ağlar üzerinden yürütebilmektedir. Son yıllarda özellikle büyükşehir belediyeleri sosyal medya kullanımlarıyla öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, sosyal medyanın halka ilişkiler açısından nasıl bir ortam yarattığı anlamak ve büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı kullanım amaç ve biçimlerini ortaya koymak çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma, Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Resmi Kurumsal Twitter hesabı üzerinden belediyelerin sosyal medya kullanımı etkinliğinin ölçülmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın yöntemi nitel araştırma olmakla birlikte araştırma tekniği ise içerik analizidir. Araştırma sonucunda, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı daha çok bilgilendirici yönü ağırlık basan tek yönlü iletişim aracı olarak kullandıkları, etkileşim ve diyalog odaklı çift yönlü iletişimi ise daha az tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılım odaklı paylaşımların sınırlılığı, sosyal medyanın demokratik karakterinin yeterince benimsenmediğini göstermektedir.

¹ Çalışma "Etik Kurul Onayı" gerektiren bir veri setine sahip değildir.

² Öğr. Grv., Bayburt Üniversitesi, Demirözü Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-2889-0458>, e-posta: muratkucuksen@bayburt.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-2957-7407>, e-posta: efiridin@ktu.edu.tr

**ARTICLE
INFORMATION**

Submission Date : 15/09/2021
Accepted Date : 23/12/2021

Keywords:

Metropolitan Municipalities,
Trabzon Metropolitan
Municipalities, Social
Media, Twitter, Activity

JEL Codes:

D3, M14, M15

ABSTRACT

Developing with the effect of information and communication technologies and reaching millions of users, social media has added a new dimension to the managing-managed relationship. Through social networks, people can follow the managements of their local governments and make criticisms. It actively uses social media in institutions and can carry out public relations through social networks. In recent years, especially metropolitan municipalities have come to the fore with their use of social media. In this context, understanding how social media creates an environment in terms of public relations and revealing the use of social media by metropolitan municipalities constitute the basis of the study. The study aims to measure the effectiveness of municipalities' use of social media through Trabzon Metropolitan Municipality's Official Corporate Twitter account. The method of the research is qualitative research. The technique of the research is content analysis. As a result of the research, it was concluded that metropolitan municipalities use social media as a one-way communication tool with a more informative aspect, and they prefer less interaction and dialogue-oriented two-way communication. In addition, the limitation of participation-based sharing shows that the democratic character of social media is not sufficiently adopted.

1. Giriş

21. Yüzyıl'da bilgi ve iletişim teknolojilerin hızlı gelişimine şahit olunmaktadır. Özellikle sosyal ağlar vasıtasıyla yeni bir iletişim ve etkileşim dönemine adım atılmıştır. Sosyal ağlar içinde "sosyal medya" şeklinde kavramsallaştırılan ve Web 2.0 teknolojisi olan iletişim mekanizmasının ekonomik, siyasi, yönetsel ve sosyo-kültürel etkileri yaygın şekilde hissedilmektedir. Sosyal medya platformlarından özellikle Facebook (2005), Twitter (2006), Youtube (2005) ve Instagram (2010), yaratmış oldukları eş zamanlı etkileşim kurma yönüyle önplana çıkmaktadırlar. Bu sosyal medya mecralarından sadece sivil bireyler, topluluklar ve kuruluşlar çeşitli amaçlarla yararlanmamakta, devlet adamları ve mekanizmaları da devlet-vatandaş etkileşiminde sosyal medyanın yerini anlama ve ondan faydalanma yoluna gitmektedir. Aynı zamanda yerel düzeyde vatandaşların en yakınında bulunması ve doğası gereği demokratik kurumlar olması nedeniyle önemli görülen yerel yönetimler ve yerel yöneticilerinde (özellikle başkanlar) sosyal medyada bulunmaya özen gösterdikleri söylenebilir.

Yerel yönetim birimlerinden biri olan belediyeler, sosyal medya ağlarında en fazla bulunan ve halkla kurumsal iletişim sağlayan kurumlardır. Belediyeler içinde en fazla nüfusa hizmet sağlamakla görevli büyükşehir belediyeleri ise sosyal medya kullanımlarında etkinlik bakımından diğer belediyelere oranla daha önde bulunmaktadır. Sosyal medyayı etkin şekilde kullanan büyükşehir belediyelerinin yerel halkla kurdukları karşılıklı iletişime dayalı yapının bilgilendirme, açıklık ve şeffaflık, katılım ve demokratiklik gibi önemli katkıları olmaktadır. Bu katkıları pratikte özümseyen büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere diğer belediye yönetimlerinin de siyasal ve yönetsel açıdan halkla kurdukları kurumsal iletişimde öne çıkacakları ifade edilebilir. Öte yandan sosyal medyada bulunmak, alınan kararları yaymak ve duyuruda bulunmak şeklinde sosyal medya araçlarının kullanımı istenen düzeyde vatandaş odaklı bir anlayışı yansıtmayacak ve tek taraflı kalacaktır. Bu nedenle sosyal medyadan çift yönlü iletişim, vatandaşlarla doğrudan etkileşime girme, katılımcılık odaklı ve kamusal-sivil ortaklığını geliştirmeyi sağlayacak bir yaklaşım şeklinde yararlanılması daha etkin ve demokratik olacaktır. Kurum-vatandaş ilişkisinde sosyal medya kültürünün oluşturulması için bu bir gereklilik olarak görülebilir.

Bu çalışma, büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanımını etkinlik yönünden incelemektedir. Spesifik bir örneklem üzerinde Twitter paylaşımlarının analizi edilmesi yoluyla büyükşehir belediyelerinin sosyal medyadan zaman, konu ve etkileşim yönünden nasıl yararlandıklarına ve halkla ilişkilerini tek yönlü mü yoksa çift yönlü mü kurduğuna odaklanılmaktadır. Araştırma kapsamında edinilen bulgular neticesinde belediyelerin sosyal medya kullanımları belirlenmekte, etkinliği ölçülmekte ve öneriler sunulmaktadır.

2. Teorik Arka Plan ve Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde kavramsal bir teorik çerçeve çizilecek ve yapılan literatür taramasına yer verilecektir. Bu kapsamda farklı başlıklar altında ilk olarak kamu kurumları ve sosyal medya, ikinci olarak büyükşehir belediyeleri ve sosyal medya ilişkisi ve son olarak literatür değerlendirilmesi yapılacaktır. Literatür taraması yapılırken, büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanımını inceleyen çalışmalar incelenmiştir.

2.1. Kamu Kurumları ve Sosyal Medya

Kamu kurumları, ulusal ve uluslararası düzeyde gündelik hayatın idamesini, ülke politikalarının yürütülmesini ve genel sistemin sürdürülebilirliğini sağlamakla

görevlidirler. Dolayısıyla kamu kurumlarının yerine getirmiş oldukları görevler ve işlevler farklı tür ve mahiyettedir. Bazı kamu kurumları yerine getirmiş oldukları hizmetlerle vatandaşların yaşamlarına dolaylı bir etki de bulunurken, bazı kamu kurumları ise vatandaş ile birebir etkileşime geçerek, vatandaş üzerinde doğrudan ve görünür bir etkiye sahiptirler. Kamu kurumları varlıklarının gerekçesi olan görevleri yerine getirirken farklı araçları kullanmaktadır. Çağın gerekleri ve imkanları değerlendirilerek kullanılan bu araçlar vasıtasıyla, hizmetin nihai öznesi olan vatandaşa ulaşabilmektedirler. Nitekim çağdaş kamu yönetimi anlayışında vatandaşla olan ilişkilerin niteliği bir performans ölçütü olarak görülmektedir (Yılmaz & Turan, 2019). Bu performansın derecesi ise çağımız teknolojilerinden mümkün olan en iyi şekilde faydalanmayı gerektirmektedir.

Kamu hizmetinin sunumunda kamu kurumlarının rolü kullanmış oldukları yöntem ve araçlar derecesinde etkin olmaktadır. Kamu kurumları ve yöneticileri vatandaş açısından fark edilebilir bir takım faaliyetlerde bulunurken, diğer taraftan da iki yönlü iletişimin esas alındığı bir anlayış geliştirmelidirler. Günümüzde şeffaflık, cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik gibi ilke ve değerler önem kazanmaktadır. Özellikle demokrasi anlayışının gelişmiş olduğu toplumların kurumları ve vatandaşları tarafından dikkate değer görülmekte ve istenmektedir. İnsan hakları, katılım, halka yakınlık ve şeffaflık gibi günümüzde daha çok önplana çıkan değerlerin işleyişi ile iyi bir yönetim sistemi sağlanabilir (Weiss, 2000:801). Uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası da yöneten ve yönetilenler arasında iyi bir yönetim sistemini kurulması sayesinde, ilişkilerin dengeli bir seviyede devam edebileceğini belirtmiştir (World Bank, 1989:7). Bu durum, gizli, merkeziyetçi ve duyarsız bir anlayışın tersidir (Karaçor & Oltulu, 2011:406). Çağdaş toplum ve yönetim olgularının değerleri bu anlayışı reddeder (Keping, 2018:3)

Günümüzde geleneksel noktada, küreselleşmenin etkin gücü ve iletişim teknolojilerinin yaygınlığı ve çeşitliliği vasıtasıyla, kamu kurumlarının gerek vatandaş gerekse diğer aktörler ile arasındaki etkileşimin arttığı görülebilir. Esasında bu konudaki etkileşimin yönü tersinden de aynı şekilde ifadesini bulacaktır. Vatandaşlar ve toplumdaki aktörlerin etkileşimi, iletişim teknolojileri ve küreselleşmenin getirdikleriyle beraber daha kapsamlı ve çeşitli hale gelmiştir. Üçüncü sanayi devrimi ya da dijital devrim olarak bilinen yeni dönem, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle otuz yıldan fazla bir süredir modern dünyada etkili olmuştur (Yeşildal, 2019:884). Kamu kurumları ve toplumdaki farklı aktörler bu yeni dönemin imkanlarını kullanmayı zorunlu hale getirmiştir.

Belediyeler kamu tüzel kişiliğine sahiptirler. Bu yönüyle vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak ve ülkenin genel politikalarının yürütülmesine hizmet etmek

sorumluluğu taşırlar. Demokratik devletler, katılımcı belediyeçilik, şeffaf yönetim, hesap verebilir ve cevap verebilir olma gibi değerleri uygulamaya geçirebilmek için internet teknolojisinin işlevsel olmasına önem vermek durumundadır. Artık günümüz toplumları bilginin hızlı dolaşımı, katılımcılık ve ‘yeninin’ ülke sınırlarını aşan hale gelmesi nedeniyle kamu kurumları ve belediyelerin faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak ve görüş bildirmek istemektedirler. Bu isteğin karşılanabilmesi başta internet olmak üzere iletişim teknolojilerinden yararlanarak sağlanabilecektir (Şahin, 2018:248). Bu süreç kamu kurumu niteliğindeki birimlerde önce bilgilendirme ve duyuru, sonrasında ise e-yönetişim ve e-demokrasi olarak ifadesini bulan yönetim anlayışına doğru evrilme potansiyeline sahiptir.

Kamu kurumlarında ve kamu tüzel kişiliğine sahip olan belediyelerde sosyal medya kullanımı yaygın hale gelmektedir. Bunun nedeni, sosyal medyanın insanların gündelik hayatlarına nüfuz etmesi ve belki de televizyon kullanımının da ötesinde bir tercih durumuna gelmesidir. Artık sosyal medya, vatandaşların bir konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini ifade edebilecekleri bir alan olma özelliğindedir (Dara, 2011:6). Pek çok olumlu yönüyle sosyal medya, kamusal amaçların gerçekleştirilmesi ve vizyonların ortaya koyulması için başta belediyeler olmak üzere, birçok kurum ve kuruluş tarafından kullanılmaktadır. Kurumlar, sosyal medyayı kullanırken, toplumun beklentileri, istekleri ve hassasiyetleri gibi etkenleri göz önüne aldıkları söylenebilir. Dolayısıyla sosyal medyanın kamu kurumları için anlamı, vatandaşlara ve toplumdaki aktörlere yaptıkları faaliyetler hakkında bilgi vermek, geri bildirim almak ve özellikle belediyeler için görünürlük kazanma alanı olmaktadır.

2.2. Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya İlişkisi

Sosyal medya kullanımı, birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de oldukça yaygındır. İnsanlar günlük yaşamlarındaki faaliyetlerinden, siyasi, ideolojik, magazin ve idari işlere kadar farklı konularda sosyal medyadan faydalanmaktadırlar. We Are Social ve Hootsuite'nin Dijital 2020 Raporu'na göre dünyada 3.8 milyar insan sosyal medya kullanırken, ülkemizde bu sayı 54 milyon kişi olup, nüfusumuzun %64'üne denk gelmektedir (BBC, 2020). Bu sayının gün geçtikçe arttığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ülkemizde sosyal medya kullanımının yaygın olduğu ifade edilebilir. Bu durum ise toplumla etkileşim içerisinde olan ve topluma hizmet sunan kurum ve kuruluşların sosyal medyada var olma ihtiyacını ortaya çıkarabilmektedir.

Kamusal ve siyasal alanda faaliyet yürüten yöneticiler arasında sosyal medya kullanmanın yaygınlaşmasıyla beraber, her kesimden yöneticinin bu alanda faaliyet

göstermesi bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır (Erkek, 2016:142). Sosyal medya vatandaşların ilgi alanları, beklentileri ve çekincelerini ortaya koyabildiği bir dijital platform olduğundan, vatandaşlar ve dolayısıyla seçmenlerle yakın etkileşim içerisinde olmak isteyen büyükşehir belediyeleri için önemli bir araç konumundadır. Büyükşehir belediyeleri vatandaşla daha iyi iletişim kurabilmek ve yapmış olduğu faaliyetlerden vatandaşların daha iyi haberdar edebilmeyi sosyal medya kullanımı ile daha kolay sağlayabilirler. İlave olarak sosyal medya kullanımı sayesinde (Henden & Henden, 2005:59):

- Yönetim ve karar alma süreçlerinde şeffaflık sağlanabilir.
- Hizmet sunarken zaman ve mekan kısıtlamasın ortadan kaldırılabilir.
- Hizmet maliyetlerinde düşüş sağlanabilir.
- Kentini benimseyen katılımcı vatandaşların olduğu, demokratik bir belediyecilik anlayışı inşa edilebilir.
- Belediyeler tarafından verilen hizmetlerin kalitesinde artış görülebilir.
- Hizmette vatandaş odaklılığı sağlayarak, vatandaşların belediyelere olan inancını güçlendirebilir.

Belediyeler özellikle de büyükşehir belediyeleri çağımızın önemli araçlarından biri olan sosyal medyayı kullanarak, yaşadığı kenti benimseyen, etrafına karşı duyarlı ve katılım kültürüne sahip olan vatandaş profili yaratabilir (Kaypak vd., 2017:1903). Diğer taraftan da hizmet sunduğu vatandaşların takdirini ve desteğini de kazanabilir. Vatandaşlar tarafından karşılaşılan sorunlara yetkililerin ne derece ilgili olduğu ve ne şekilde geribildirimde bulunacağı gibi hususlarda, sosyal medya kanalları bilgilendirici olabilir. Öte yandan sosyal medyayı, bilgilendirme, temsil ve tanıtım zemini olarak görmenin daha ötesinde bir kullanım alanı olarak görmek daha doğru olacaktır (Zhou & Wang, 2014:28-29). Sosyal medyanın bu açıdan daha etkin kullanılabilir bir niteliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Sosyal medya tek yönlü bir iletişim kanalı değildir. Belediyeler yaptıkları faaliyetler ve aldıkları kararlar hakkında sosyal medyadan vatandaşların tepkilerini takip edebilme ve cevap verebilme imkanlarına sahiptir. Bu şekilde vatandaş ile belediyeler arasında karşılıklı iletişim süreci sosyal medya üzerinden yürütülebilmektedir. Sosyal medyayı bu denli etkin yapan noktalardan biri insanların bilgiye hızlı ulaşabilmesi, demokratik ifade ve fikir alışverişi imkanının bulunması olduğu söylenebilir (Arslan, 2016:1377). Fakat belediyelerin sosyal medya kullanımı daha çok yapılan faaliyetlerin duyurulduğu, dar kapsamlı olarak nitelendirilen bir seviyededir (Yaman, 2018:225).

2.3. Literatür Taraması ve Değerlendirilmesi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi içerisinde sosyal medyanın yaklaşık on beş yıllık bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Bu gelişim süreci içerisinde akademik yazında sosyal medyanın önemi ve yapılan çalışmalar gittikçe hem içerik olarak çeşitlenmiş ve farklı disiplinlerin çalışma alanı haline gelmiş hem de sayısal olarak artış göstermiştir. İletişim, halkla ilişkiler, işletme, kamu yönetimi vs. pek çok disiplin sosyal medya çalışmalarına yoğunlaşarak alana katkı sağlamaktadır.

Sosyal medya çalışmalarının en çok yapıldığı alanların başında kamu yönetimi gelmektedir. İlk önce karşılıklı etkileşim ve eğlence amacıyla ortaya çıkan sosyal medyanın artık bu amaçlarla sınırlı kalmadığını söylemek mümkündür. Nitekim ilk önce yönetilenlerin daha çok yararlandığı sosyal medya artık yöneten konumundaki kurumlar (merkezi kurumlar ve yerinden yönetim kuruluşları) ile onların yöneticileri tarafından da kullanılmaktadır. Bu yönüyle sosyal medya yeni bir sivil alan ve kamusal alan haline gelmiştir. Bu alanın akademik olarak değerlendirmesi kamu yönetimi bilim insanları için kaçınılmaz olmuştur.

Çalışmada, kamu yönetimi ve diğer disiplinlerdeki yabancı ve yerli kaynaklar taranmıştır. Literatür taraması, çalışmanın konusuyla uyumlu olarak büyükşehir belediyelerin sosyal medya kullanımı kapsamında yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ve elde edilen temel bulgular şunlardır;

Bonson, Torres, Royo & Flores (2012), yerel yönetimlerin şeffaflığı ve e-katılımı artırmak için web sitelerini ve sosyal medya araçlarını ne düzeyde kullandıklarını ölçmeyi amaçlayan çalışmalarında, Avrupa Birliğine üye 15 ülkeden 75 yerel yönetimi analiz etmişlerdir. Araştırmada, aralarında büyükşehir ve metropoliten birimlerinde olduğu yerel yönetimlerin, şeffaflığı artırmak için Web 2.0 ve sosyal medya araçlarını kullandıkları, ancak yerel düzeyde kurumsal diyalog ve e-katılımı teşvik etmek adına bu araçların kullanımının hala emekleme aşamasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Larsson (2013), İsveç'te büyükşehir belediyelerinin de dahil olduğu 290 belediyenin sosyal medya uygulamalarını içerik analizi kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyada daha aktif ve etkili şekilde yer aldıkları, seyrek nüfuslu belediyelerin Facebook paylaşım ağını tercih ettikleri ve sosyal medya araçlarını daha düşük etkinlikte kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal medya kanallarından sivil meselelerin çözülmesi ve farklı odak gruplarının (özellikle gençlerin) ilgisinin sağlanması vurgusu yapılmıştır.

Agostino (2013), İtalya'da büyükşehir belediyelerinde aralarında bulunduğu 119 belediye üzerinde sosyal medyanın halkla iletişim ve katılımına katkısını ölçmek

amacıyla üç büyük sosyal medya aracı olan Facebook, Twitter ve Youtube platformlarında etkilemiş düzeyini incelemiştir. Araştırmada, belediyelerin sosyal medyada resmi olarak bulunma oranları düşük bulunmuştur. Vatandaşların belediyelerin sosyal medyada bulunma farkındalığı (varlığından haberdarlık) da çok azdır. Son olarak, vatandaşların farkındalık düzeyinin zamanla (2-3 aylık sürede) artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Reddick ve Norris (2013), ABD yerel yönetimleri üzerinde sosyal medyanın benimsenmesi sürecini anket yöntemiyle incelemiştir. Anketi yanıtlayan 1326 yerel yönetim biriminden 88'ini büyükşehir yönetimleri oluşturmuştur. Araştırma sonucunda, ABD yerel yönetimlerinin sosyal medya araçlarından en az birini benimseme oranının yüksek olduğu, metropolitan yerel yönetimlerin (büyükşehir belediyelerinin) büyüklüklerinden kaynaklı sosyal medyayı daha çok benimsedikleri, gelir ve eğitim seviyesinin yüksekliğinin sosyal medya kullanma oranlarını belirlediği ve tek yönlü iletişim yönünde sosyal medyanın kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tarhan'ın (2012), Türkiye'de 9 büyükşehir belediyesine ait kurumsal Twitter hesapları üzerinde yaptığı araştırmada 3302 tweet içerik çözümleme yöntemiyle ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, değerlendirmeye alınan büyükşehir belediyelerinin hesaplarındaki mesajların daha çok hafta içi günlerde ve mesai saati dışında alınıp gönderildiği, hesaplardaki mesajların genellikle ulaşım, hizmet, altyapı, etkinlik ve sosyal belediyecilik ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma bulgularında, büyükşehir belediyelerinin kurumsal hesaplarındaki mesajların büyük bir kısmının kamuoyu bilgilendirme modeli çerçevesindeki duyurular olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Solmaz ve Görkemli (2012), Türkiye'de 16 büyükşehir belediyesinin sosyal paylaşım ağlarının kullanma oranlarını göstermek amacıyla en yaygın sosyal medya aracı olarak kabul edilen Facebook ve Twitter hesaplarını incelemiştir. Büyükşehir belediyelerinin tek tek tarandığı araştırma sonucunda, birkaç büyükşehir belediyesi dışında bütün büyükşehir belediyelerinin Facebook ve Twitter adreslerinin olduğu görülmüştür. Büyükşehir Belediyeleri, sosyal medya araçlarını çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmaktadır.

Yağmurlu'nun (2013), Ankara Büyükşehir Belediyesine ait kurumsal sosyal medya uygulamaları üzerinde yaptığı araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılarak, diyalojik ilkeler ve iletişim açısından kurumsal çerçevenin pratikteki işlerliği incelenmiştir. Araştırma sonucunda, büyükşehir belediyesinin sosyal medya arayüzleri, internet uygulamalarının diyalojik ilkeleri yönünden başarılı bulunmuştur. Ancak, iletişimin diyalojik olma düzeyi yapılan incelemede yeterli bulunmamıştır. Belediyenin

Twitter uygulaması çift taraflı iletişim açısından en başarılı uygulama olarak tespit edilmiştir.

Memiş'in (2015), Türkiye'de 12'si büyükşehir belediyesi olmak üzere 22 belediyeye ait kurumsal Facebook ve Twitter hesapları üzerinde içerik analizi yöntemi kullanılarak yaptığı araştırmada yerel kamusal politikalara katılım açısından sosyal medya araçlarının "ne düzeyde" ve "nasıl" kullanıldığının ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, kurumsal düzeyde belediyeler ve kişisel düzeyde belediye başkanları, katılımın ilk evresi olarak belirtilen, daha çok bilgi aktarıcı bir araç olarak Facebook ve Twitter'ı kullanmaktadır. Ayrıca sosyal medya araçlarından sınırlı düzeyde vatandaş ile etkileşime girilmesinin yanısıra tek taraflı duyuru panosu olarak kullanılması saptamalarına dayanılarak katılım açısından başarılı ve etkili biçimde kullanılmadığı sonucuna varılmıştır.

Sobacı ve Hatipoğlu'nun (2017), Facebook aracılığıyla Türkiye'deki belediyelerin vatandaşlarıyla etkileşim düzeylerini ölçmeyi ve belediyeleri bu açıdan tasnif etmeyi amaçlamayan araştırmasında 26 büyükşehir belediyesinde dahil olduğu toplamda 63 belediye, ölçüm seti kullanılmak suretiyle analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda iki temel bulguya ulaşılmıştır; 1) Facebook'ta belediyelerin vatandaşlarla etkileşim düzeylerinin yüksek olmaması ve 2) belediyelerin Facebook'u vatandaşla etkileşimin formları açısından katılımdan ziyade iletişim amaçları doğrultusunda kullanmasıdır.

Yavuz ve Duvan (2019), Karadeniz bölgesindeki 3'ü büyükşehir belediyesi olmak üzere 32 belediyeye ait sosyal medya hesaplarını bir aylık süreçte içerik analizi tekniğiyle incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, belediyelerin sosyal medya kullanımına özen gösterdiği ve kurumsal iletişimlerinde sosyal medyayı geleneksel iletişim araçlarına benzer şekilde tek taraflı kullandığı görülmektedir. Ayrıca sosyal medya hesaplarının belediyeler tarafından sadece dış hedef kitleye yönelik kullanıldığı, kurum içi iletişimde ise yeterince faydalanılmadığı anlaşılmıştır.

Aydın (2018), Karakoç (2019) ve Göçoğlu'nun (2020), lisansüstü tez çalışmalarında ise, Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin sosyal medya hesaplarının bulunduğu, bu hesapların daha çok kurumsal bilgilendirme amacıyla kullanıldığı, halkla kurumsal iletişimin yönünün çift yönlü yerine tek yönlü olduğu, halkla ilişkiler açısından sosyal medyanın etkileşim yarattığı ve sosyal medya araçlarının demokratik katılım yönünde yeterince benimsenmediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Literatür genel olarak değerlendirilirse, yerel yönetimlerin sosyal medya kullanımının yaygın olduğu belirtilebilir. Yerel yönetimler en az bir sosyal medya aracını

kullanmayı benimsemişlerdir. Büyükşehir belediyelerinin yerel yönetimler arasında sosyal medyayı kullanma oranı daha yüksektir. Bu sonuç, nüfus büyüklüğü, eğitim, gelir seviyesi ve kentsel siyasetin yoğunluğu ile açıklanabilir. Genele yansıtılabilecek ölçüde büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı, halkla ilişkiler açısından etkileşim sağlayıcı olarak kullanmakla birlikte iletişimin yönü daha çok tek yönlüdür. Çift yönlü, diyaloga dayalı ve katılım odaklı bir iletişim daha az tercih edilmektedir. Bilgilendirici yönü ağırlıklı bir sosyal medya kullanımı bulunmaktadır.

3. Araştırmanın Tanıtımı

Araştırmanın bulgu ve değerlendirmelerini yapmadan önce çalışmanın konusu, problemi, amacı, önemi, soruları, varsa temel varsayımı, yöntemi, evreni, örnekleme ve sınırlılıklarının belirtilmesi hem bir yol haritası çizmek hem de verilmek istenen düşüncelerin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmanın tanıtımı ve ön değerlendirilmesi yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler toplumsal, siyasal ve yönetsel alanı etkilemekte ve dönüştürmektedir. Özellikle 2000'li yılların başında teknolojik gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkmaya başlayan sosyal medya ağları farklı boyutlarda insanlar arası iletişimi kolaylaştırmıştır. Sosyal medya, kullanıcı ağıyla en güçlü iletişim gücü haline gelmiştir. Sosyal medya kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör ve halk tarafından geniş ölçüde kullanılmaktadır. Özellikle yerel iletişim ve etkileşim mekanizması olarak yerel yönetimler sosyal medyanın avantajlarından yararlanmaya çalışmaktadır. Yerel yönetim birimlerinden olan büyükşehir belediyeleri sosyal medyanın bilgilendirici, tanıtıcı, kamuoyu oluşturucu, imaj yaratıcı, açıklık ve şeffaflık sağlayıcı ve katılımı destekleyen yapısından faydalanma yoluna gitmeye başlamışlardır. Bu bağlamda büyükşehir belediyelerin sosyal medyayı halkla ilişkiler açısından kullanması önem kazanmaktadır. Çalışma, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı kullanma etkinliğine odaklanmakta ve halkla olan ilişkilerini sosyal medya üzerinden gerçekleştirmelerini konu edinmektedir. Bu kapsamda sosyal medyanın halkla ilişkiler açısından nasıl bir ortam yarattığını anlamak ve büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı kullanım biçimlerini (tek yönlü-çift yönlü) ortaya koymak çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Büyükşehir belediyeleri sosyal medya araçları arasında yer alan Facebook, Twitter, Instagram, Youtube ve LinkedIn ağlarını yaygın şekilde kullanmakta ve hizmet sundukları kullanıcılarıyla anlık iletişim sağlamaktadırlar. Çalışmadan amaçlanan, büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanım etkinliğinin tespit edilmesi ve halkla ilişkiler açısından tek yönlü mü yoksa çift yönlü mü bir iletişim kurulduğunun belirlenmesidir. Çalışma, örneklem olarak seçilen Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal medya kullanımını belirlemesi, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı daha etkin ve demokratik kullanımını sağlamaya çalışmasını teşvik etmesi ve sosyal medyanın kullanımı hakkında öneriler sunması bakımlarından önemli görünmektedir.

3.3. Araştırma Soruları ve Temel Varsayım

Büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanım etkinliğini ve halkla ilişkilerdeki iletişimin yönünü ölçmeye yarayacak çalışma soruları şu şekildedir (Tarhan, 2012):

- Araştırma Sorusu 1: Büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanım dağılımı ve takipçi sayıları ne düzeydedir?
- Araştırma Sorusu 2: Trabzon Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabının gönderdiği tweet, retweet, takip ettiği kurum veya kişiler ile takipçi sayılarının dağılımları nasıldır?
- Araştırma Sorusu 3: Trabzon Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabından yapılan son bir yıllık paylaşımların aylık ve hafta içi/hafta sonu dağılımları nasıldır?
- Araştırma Sorusu 4: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal Twitter hesabından hedef kitlelere gönderdiği mesajların konu başlıklarına (içeriklerine) göre dağılımları nasıldır?
- Araştırma Sorusu 5: Trabzon Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabından gelen soru, şikâyet ve önerilere cevap vermekte midir?
- Araştırma Sorusu 6: Trabzon Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabından halkın görüşünü alma ve yönetime katma aracı olarak yararlanılmakta mıdır?

- Araştırma Sorusu 7: Trabzon Büyükşehir Belediyesi kurumsal Twitter hesabından bilgilendirici yönü ağırlık basan tek yönlü iletişim mi yoksa etkileşim odaklı çift yönlü iletişimi mi kullanmaktadır?*

Araştırmanın temel varsayımı; büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı daha çok bilgilendirici, tanıtıcı ve kamuoyu oluşturma yönü ağırlık basan tek yönlü iletişim aracı olarak kullandıkları, etkileşim, katılım ve diyalog odaklı çift yönlü iletişimi ise daha az tercih ettikleridir.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Sosyal medya paylaşımları üzerine yapılan incelemelerde genellikle içerik analizi kullanılmaktadır. Nitekim çalışmanın literatür taraması bölümündeki bütün çalışmalarda içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, gerek nitel araştırma yöntemi gerekse nicel araştırma yöntemi içinde değerlendirilebilecek araştırma tekniği veya aracı olarak değerlendirilir (White & Marsh 2006: 30-31). Çalışma yöntemi olarak nitel içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizini sistematik şekilde yapabilmek için kodlama cetveli oluşturulmuştur. Kodlama cetveli, örnek uygulama alanı olarak seçilen Trabzon Büyükşehir Belediyesinin Twitter paylaşımlarının ay, hafta içi ve hafta sonu, konu başlıkları, beğeni ve yorum sayısı ve yorumlara verilen cevaplar şeklinde kriterler kullanılarak işaretlenmesiyle oluşturulmuştur. Kodlama cetveli çalışmanın yazarları tarafından oluşturulduğundan yarı otomatik program kullanılmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları, Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın iki sınırlılığı bulunmaktadır; birinci sınırlılık, büyükşehir belediyesi sosyal medya etkinliğini ölçmek için otuz büyükşehirden biri olan Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin uygulama alanı olarak seçilmesidir. İkinci sınırlılık, Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin kullandığı sosyal medya ağlarından yalnızca kurumsal Twitter hesabının 1 Ocak 2020-31 Aralık 2020 tarihleri arasındaki paylaşımların analiz edilmesidir.

Araştırmanın evrenini, yerel kamusal hizmet sunan 30 büyükşehir belediyesi oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, kurumsal Twitter hesabı bulunan ve 30 büyükşehir belediyesinden biri konumundaki Trabzon Büyükşehir Belediyesi'dir. Trabzon Büyükşehir Belediyesi Twitter sosyal medya platformunun örneklem olarak

* Bu araştırma sorusu yazarlar tarafından çalışma kapsamında eklenmiştir.

seçilmesinde üç yıllık aktif bir kullanımının olması ve ön analiz değerlendirmesinde çok çeşitli amaçlarla Twitter hesabının kullanıldığının görülmesidir.

4. Bulgular

4.1. Büyükşehir Belediyelerinde Sosyal Medya Kullanımı Dağılımı

Büyükşehir belediyeleri, yerel yönetim birimleri içerisinde nüfus ve coğrafi alan bakımından en fazla yerel hizmet sunan yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Türkiye’de 2021 yılı itibariyle otuz büyükşehir belediyesi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında, büyükşehir belediyelerinin sosyal medya paylaşım ağlarının dağılımı ve kullanma oranlarını göstermek amacıyla en yaygın sosyal medya araçlarından Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube resmi kurumsal hesapları incelenmiş ve elde edilen veriler aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir.

Tablo 1. Büyükşehir Belediyelerinin Sosyal Medya Kullanımları ve Takipçi Sayıları**

	Sosyal Medya Aracı ve Takipçi Sayısı	Sosyal Medya Aracı ve Takipçi Sayısı	Sosyal Medya Aracı ve Takipçi Sayısı	Sosyal Medya Aracı ve Takipçi Sayısı
Büyükşehir Belediyeleri	Facebook	Twitter	Instagram	Youtube
Adana	+ (133,8 B)	+ (87,2 B)	+ (106 B)	+ (8,7 B)
Ankara	+ (133,3 B)	+ (875,5 B)	+ (166 B)	+ (19,1 B)
Antalya	+ (114,1 B)	+ (289,6 B)	+ (115 B)	+ (2 B)
Aydın	+ (50,2 B)	+ (50,7 B)	+ (5,8 B)	+ (1,1 B)
Balıkesir	+ (62,9 B)	+ (25,2 B)	+ (22,4 B)	+ (354)
Bursa	+ (70,8 B)	+ (276,7 B)	+ (71,8 B)	+ (6,9 B)
Denizli	+ (36,5 B)	+ (27,6 B)	+ (24,8 B)	+ (Belirsiz)
Diyarbakır	+ (69,6 B)	+ (49,8 B)	+ (53,7 B)	+ (1,7 B)
Erzurum	+ (78,5 B)	+ (38,8 B)	+ (21,5 B)	-
Eskişehir	+ (106,9 B)	+ (102,2 B)	+ (78,7 B)	+ (8,4 B)
Gaziantep	+ (157,8 B)	+ (145,6 B)	+ (117 B)	+ (5,2 B)
Hatay	+ (84 B)	+ (55 B)	+ (58,2 B)	+ (4,2 B)
İstanbul	+ (314,9 B)	+ (1,3 M)	+ (342 B)	+ (23,1 B)
İzmir	+ (222,8 B)	+ (378,2 B)	+ (332 B)	+ (37,1 B)
Kahramanmaraş	+ (58,6 B)	+ (21,3 B)	+ (45,7 B)	+ (4,2 B)
Kayseri	+ (41,1 B)	+ (50,2 B)	+ (28,8 B)	+ (1,5 B)

* Büyükşehir belediyelerinin kurumsal sosyal medya hesaplarına kurum web siteleri yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Tüm büyükşehir belediyelerinin web siteleri üzerinden sosyal medya araçlarına ulaşılması mümkün olmamıştır. Bu doğrultuda, özellikle Instagram ve youtube aracına araştırmacıların sosyal medya hesabından mavi tık, resmi kurumsal hesap ibaresi ve aktif durumu gözetilerek ulaşılmaya çalışılmıştır.

* Tablo, yazarlardan tarafından hazırlanmıştır. Takipçi sayılarına ilişkin bilgiler, 01.12.2020 tarihi esas alınarak belirtilmiştir.

Kocaeli	+ (147,1 B)	+ (77 B)	+ (72,9 B)	+ (5,1 B)
Konya	+ (74,8 B)	+ (224 B)	+ (59,8 B)	+ (21,5 B)
Malatya	+ (20,4 B)	+ (30,5 B)	+ (30,3 B)	+ (1,5 B)
Manisa	+ (113,1 B)	+ (17,5 B)	+ (23,6 B)	+ (4,2 B)
Mardin	-	+ (26,8 B)	+ (7,5 B)	-
Mersin	+ (101 B)	+ (45,3 B)	+ (72,8 B)	+ (2,5 B)
Muğla	+ (102 B)	+ (37,6 B)	+ (32,2 B)	+ (4,2 B)
Ordu	+ (48,7 B)	+ (33,1 B)	+ (18,1 B)	+ (2,3 B)
Sakarya	+ (56,1 B)	+ (19,1 B)	+ (26,4 B)	+ (4,3 B)
Samsun	+ (12,2 B)	+ (13,7 B)	+ (8,2 B)	+ (492)
Şanlıurfa	+ (40,7 B)	+ (49,8 B)	+ (36,3 B)	+ (3,1 B)
Tekirdağ	+ (33,8 B)	+ (26,5 B)	+ (22,4 B)	+ (1,02 B)
Trabzon	+ (18,6 B)	+ (35,1 B)	+ (18,2 B)	-
Van	+ (24,5 B)	+ (36,8 B)	+ (17,5 B)	+ (742)

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, büyükşehir belediyelerinin neredeyse tamamının sosyal medya araçları olarak en çok kullanılan Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube adreslerinin olduğu görülmüştür. Buradan hareketle, büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanımını önemseydiği ve halkla ilişkilerini kurma ve geliştirme açısından farklı sosyal medya araçlarını belli seviyelerde kullandıkları sonucu çıkarılabilir. Sadece Mardin Büyükşehir Belediyesi’nin Facebook resmi hesabı bulunmamaktadır. Ayrıca Erzurum, Mardin ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerinin resmi ve aktif youtube kanallarının olmadığı görülmüştür. Denizli Büyükşehir Belediyesi’nin Youtube takipçi sayısına ise düşük takipçi sayısı nedeniyle ulaşamamış olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle belirsiz olarak gösterilmiştir. Takipçi sayısı bakımından Facebook’ta İstanbul, İzmir ve Gaziantep Büyükşehir Belediyeleri; Twitter’da İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri; Instagram’da İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri; Youtube’da ise İzmir, İstanbul ve Konya Büyükşehir Belediyeleri sırasıyla en çok takipçiye sahipken; Facebook’ta Samsun, Trabzon ve Malatya Büyükşehir Belediyeleri; Twitter’da Samsun, Manisa ve Sakarya Büyükşehir Belediyeleri; Instagram’da Aydın, Mardin ve Samsun Büyükşehir Belediyeleri; Youtube’da ise Balıkesir, Samsun ve Van Büyükşehir Belediyeleri sırasıyla en az takipçiye sahiptir.* Çalışma kapsamında örneklem seçilen Trabzon Büyükşehir Belediyesi’nin Facebook resmi hesabında 18,6 Bin takipçi, Twitter resmi hesabında 35,1 Bin, Instagram resmi hesabında 18,2 Bin takipçisi bulunmaktadır. Resmi Youtube hesabına ise ulaşamamıştır. Ancak onaysız ve resmi olduğu ifade edilmeyen bir hesap bulunmaktadır.

* Takipçi sayısı bakımından en çok ve en az sınıflandırmasında kurumsal hesabı olmayan büyükşehir belediyeleri ve Youtube sayfası takipçi sayısı belirsiz olan Denizli Büyükşehir Belediyesi dahil edilmemiştir.

4.2. Sosyal Medya Kullanımı Etkinliği Açısından Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Kurumsal Resmi Twitter Hesabı Üzerine Bir Analiz

Araştırmada örnek uygulama olarak seçilen Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal Twitter hesabında yer alan paylaşımlar, 1 Ocak 2020- 31 Aralık 2020 tarihleri arasında aylık paylaşım sayıları, mesai saatleri içinde ve mesai saatleri dışında ve hafta içi-hafta sonu paylaşım dağılımı, hangi konu içeriklerinde paylaşımda bulunduğu ve vatandaşların istek, öneri, şikayet, tebrik ve eleştirilere yönelik yapılan yorumlara cevap verme (olumlu-olumsuz) durumu bakımından analize tabi tutulmuştur.

Analiz kapsamında öncelikle Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin toplam paylaşım sayısı, takip ettiği kurumlar veya kişi sayısı, takipçi sayıları, medya (fotoğraf ve video paylaşım sayısı), kurumsal iletişim adresinin bulunması, hesapta kurumsal logonun yer alması, hesabın resmi olduğu gösteren mavi tık işareti gibi konular hesapların biçimsel özelliklerinin ortaya konulması açısından incelenmiştir.*

Tablo 2. TBB Kurumsal Twitter Hesabının Genel Görünümü

Tweet	Takip Edilen	Takipçi Sayısı	Medya (Fotoğraf ve Video)	Kurumsal İletişim Adresi	Kurumsal Logo	Mavi Tık	Katılım Tarihi
1893	61	35,1 B	1217	Var	Var	Var	2013

Kaynak: TBB'nin kurumsal Twitter hesabından alınan bilgiler neticesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi Resmi Kurumsal Twitter hesabı Haziran 2013 tarihinde açılmıştır. Belediye tarafından yedi yıllık süreçte 1893 tweet atılmıştır. Kurumsal hesaptan takip edilen kurum veya kişilerin sayısı 61'dir. Takip edilen kurum ve kişilerden retweet yapılmak suretiyle yararlanılmaktadır. Twitter takipçi sayısı 35,100 olarak tespit edilmiştir. Tablo 1'deki 30 büyükşehir belediyesi takipçi sayılarına bakıldığında 19. sırada yer bulmaktadır. Kurumsal Twitter hesabından 1217 fotoğraf ve video paylaşımı yapılmıştır. Resmi Kurumsal Twitter hesabında olması gereken kurumsal iletişim adresi, kurumsal logo ve mavi tık kullanım biçimlerine de yer verilmiştir.

Analiz kapsamında ikinci olarak, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Twitter hesabından yapılan son bir yıllık paylaşımlarının aylık, hafta içi ve hafta sonu paylaşım

* Tablolarda sunulan ve analiz edilen bilgiler Trabzon Büyükşehir Belediyesi Resmi Kurumsal Twitter hesabı olan <https://twitter.com/TrabzonBelTr/media> adresinden elde edilmiştir.

dağılımına bakılmıştır. Aylık veri toplanmasından büyükşehir belediyesi Twitter hesabından düzenli şekilde paylaşım yapıp yapılmadığı tespit edilmek istenmektedir. Sosyal medya ağlarından günün her saatinde ve haftanın her günü paylaşım yapılabilme imkanı bulunması nedeniyle kurumsal mesai saatleri dışında ve hafta sonları büyükşehir belediyeleri paylaşımında bulunma imkanına sahiptir. Büyükşehir belediyesinin hafta içi ve hafta sonu paylaşımları ile mesai saati ve mesai saati dışındaki paylaşımlarının etkinliğinin ne ölçüde sağlandığının ortaya koyulması açısından önem taşımaktadır.

Tablo 3. TBB Kurumsal Twitter Hesabından Yapılan Paylaşımların Zamana Göre Dağılımı**

Ay (2020 Yılı)	Hafta İçi		Hafta Sonu	Paylaşım Sayısı Toplamı
	Mesai Saatleri İçinde	Mesai Saatleri Dışında		
Ocak	38	29	18	85
Şubat	53	40	38	131
Mart	62	47	27	136
Nisan	64	58	33	155
Mayıs	65	40	35	140
Haziran	30	27	14	71
Temmuz	50	40	10	100
Ağustos	29	33	24	86
Eylül	22	31	19	72
Ekim	31	18	19	68
Kasım	22	29	9	60
Aralık	28	23	11	62
Toplam	494	415	257	1166

Kaynak: TBB'nin kurumsal Twitter hesabından elde edilen veriler neticesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Trabzon Büyükşehir Belediyesinin Kurumsal Twitter hesabından analiz edilen süre boyunca toplamda 1166 paylaşım yapılmıştır. Paylaşılan mesajların aylık gönderilme zamanı incelendiğinde her ay paylaşımında bulunulması bakımından etkinlik düzeyi yüksektir. En çok paylaşım Nisan ayında (155 - %13) gerçekleşirken, en az paylaşım Kasım ayında (60 - %5) gerçekleşmiştir. Hafta içi ve hafta sonuna göre paylaşım

* Tablo 3'te mesai saatleri 8.00-12.00 ve 13.00-17.00 olarak değerlendirilmiştir.

* Twitter sosyal medya ağından gerek direk gönderim (tweet) gerekse bir başka Twitter hesabından alınan gönderi (retweet) yapılabilmektedir. Bu çalışmada veri toplarken iki gönderim türü de paylaşım olarak değerlendirilmiştir.

durumuna bakıldığında mesajların % 78,3'ü (909) hafta içi gönderilirken, % 21,7'si (257) hafta sonu gönderilmiştir. Kurumsal Twitter hesabının mesaj yoğunluğu daha çok hafta içi gerçekleşmesine rağmen hafta sonu yapılan paylaşımların sayısının azımsanmayacak derece olması etkinlik açısından önemli görülmektedir. Mesai saatleri ve mesai saatleri dışındaki paylaşım sayısı ve oranlarına göz atıldığında mesai saatleri içinde %54,3 (494) ve mesai saatleri dışında %45,7 (415) oranları belirlenmiştir. Mesai saatleri dışındaki paylaşımların mesai saatleri içindeki paylaşımlara yakın oluşu, kurumsal Twitter hesabının mesai dışında da etkin şekilde kullanıldığını göstermektedir. Zaman açısından mesai saatleri dışında ve hafta sonu paylaşımların yapılması ve yerel halkın isteklerine cevap verilmesi, yönetilenler üzerinde mesai baskını ortadan kaldırmakla birlikte etkileşimi de olumlu yönde etkilemektedir.

Analiz kapsamında üçüncü olarak, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Resmi Twitter hesabı üzerinden gönderilen tweet ve reetweetlerin konu içeriği analiz edilerek, belirli kategoriler altında gruplandırılmıştır. Kategoriler yedi başlık altında gruplara ayrılmıştır. Bu kategoriler, Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter'ı hangi amaçlar için kullandığına işaret etmesi ve Twitter'ın hangi açılardan büyükşehir belediyesine katkı sağladığına ışık tutması bakımından önemli görülmektedir. Analiz kapsamında incelenen paylaşım sayısı 1166'dır.

Tablo 4. TBB Kurumsal Twitter Hesabından Yapılan Paylaşımların Konu İçeriklerine Göre Dağılımı

Konu İçerikleri	Paylaşım Sayısı (N)	Yüzdeler Oran (F)
Belediye Hizmeti	266	% 22,8
Başkanın Bireysel ve Siyasal Faaliyeti	132	% 11,3
Bilgilendirme, Duyuru ve Etkinlik	220	% 18,8
Tören, Kutlama, Temenni, Taziye, Ziyaret, Anma ve Kınama	295	% 25,3
Kent Tanıtımı	50	% 4,2
Halkoyuna Başvurma ve İnteraktif İletişim (Anket, Bilgi Talebi, Soru vs.)	24	% 2
Diğer (Sosyal Mesaj, Meclis Toplantısı, Proje, İhale vs.)	179	% 15,3
Toplam	1166	% 100

Kaynak: TBB'nin kurumsal Twitter hesabından elde edilen veriler neticesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Resmi Twitter hesabından yapılan paylaşımların konu içeriklerine göre dağılımı incelendiğinde paylaşımların en çok tören, kutlama, temenni, taziye, ziyaret, anma ve kınama şeklinde gerçekleşen özel gün ve kutlamalar, dilek ve vefat içeriklerinde (%25,3 - 295) gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu içeriği sırasıyla belediye hizmeti (%22,8 - 266), bilgilendirme, duyuru ve etkinlik (%18,8 - 220), diğer (sosyal mesaj, meclis toplantısı, proje, ihale vs.) (%15,3 - 179) ve başkanın bireysel ve siyasal faaliyetleri (%11,3 - 132) izlemektedir. Konu içeriği bakımından en az paylaşım halkoyuna başvurma ve interaktif iletişim (%2 - 24) ve kent tanıtımı (%4,2 - 50) içeriğinde yapılmıştır. Buradan Trabzon Büyükşehir Belediyesinin Twitter sosyal medya ağını daha çok tek yönlü kullandığı sonucu çıkarılabilir. Özellikle özel gün ve kutlamalar, dilek ve vefat, belediye hizmeti ve bilgilendirme, duyuru ve etkinlik içeriklerinin sosyal medya ağından yoğun şekilde paylaşılması belediyenin sosyal duyarlılık, hizmet odaklılık ile enformasyon sağlayıcılık açılarından kurumsal bir imaj yaratma ve bunu sürdürme amacıyla olduğunu göstermektedir. Nitekim halkla iletişimi doğrudan sağlayabilme ve halkı yönetime ortak etme yönünde halkoyuna başvurma ve interaktif ilişki kurma içeriği gibi katılımcı yönelimli paylaşımların yok denecek kadar az seviyede tercih edilmesi bu durumu desteklemektedir.

Analiz kapsamında dördüncü olarak, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Resmi Twitter hesabından yapılan paylaşımların etkileşimsel ve diyalog yönlü olmasına odaklanılmaktadır. Vatandaş odaklı yönetim anlayışı bağlamında halk katılımı ve halkın istek, görüş, öneri, şikayet ve eleştirilerin dikkate alınması ile paylaşımlara gelen yorumlara olumlu-olumsuz geri dönüş yapılması durumunda çift yönlü bir iletişim ve diyalog esaslı etkileşim sağlanmış olmaktadır. Öte yandan, daha çok kamuyu bilgilendirici yönü ağırlık basan duyuru ve etkinlik paylaşımlarının yapılması, halkın istek ve taleplerine cevap verilmemesi ve yorumlara olumlu-olumsuz geri dönüş yapılmaması ise tek yönlü bir iletişim modelinin benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 5'te elde edilen bilgilerle iletişim yönünün belirlenmesi istenmektedir.

Tablo 5. TBB Kurumsal Twitter Hesabından Yapılan Paylaşımların Etkileşim ve Diyalog Yönlü Özellikleri

Toplam Paylaşım Sayısı	Yorum Sayısı	Yorumlara Cevap Sayısı	Olumlu Cevap	Olumsuz Cevap
1166	8824	67	67	0

Kaynak: TBB'nin kurumsal Twitter hesabından elde edilen veriler neticesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Resmi Twitter hesabından yapılan 1166 paylaşıma toplamda 8824 yorum atıldığı belirlenmiştir. Bu bakımdan ortalama her bir paylaşıma denk gelen yorum sayısı 7,5'tir. Belediye tarafından yorumlara verilen cevap sayısı ve oranı açısından değerlendirilse % 0.7 (67) oranında yorumlara cevap verilmektedir. Bu düşük oran belediyenin Twitter sosyal medya aracı özelinde yeterince halkın istek, şikayet, tebrik, öneri ve eleştirilerine karşı etkileşimde bulunmadığını ve katılımcı vatandaş odaklı yönetim anlayışını benimsemediğini göstermektedir. Cevap verilen yorumların tamamına olumlu ve resmi şekilde yanıt verilmesi ve olumsuz anlam çağrıştıracak yanıtlardan kaçınılması önemli bir noktadır. Yorumlar, diyalog yönlü özellikleri açısından incelendiğinde diyalogların uzunluğunun genel olarak verilen cevapla sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu durum karşılıklı etkileşimin düşük olduğunu göstermektedir. İstek, şikayet, öneri, tebrik ve eleştiri içeren yorumlara karşılık Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kurumsal Resmi Twitter hesabından “size ulaşabilmemiz (irtibat kurabilmemiz) için iletişim bilgilerinizi yazar mısınız?” ve “konu ilgili birimize iletilmiştir ve gerekli çalışma yapılacaktır” şeklinde yanıt vermiş olmakla birlikte, sorunun çözümüne yönelik diyalogun devam ettirilmemesi diyalog esaslı ve çift yönlü iletişimin yeterli düzeyde gerçekleşmemesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca sosyal medyadan büyükşehir belediyesini takip eden ve yerel hizmetlerin doğrudan muhatabı olan yerel halkın yorumlara yanıt verilmemesine karşı tepki içeren yorumlarda bulunduğu ve bu tek yönlü iletişim durumunun yöneten-yönetilen ilişkisine olumsuz yansıdığı ifade edilebilir. Etkinlik açısından daha fazla etkileşimde bulunma, yorumlara yanıt verme ve diyalogları sürdürme gerekmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sosyal medya, günümüzde pek çok insanın hayatında fenomen hale gelmiştir. Bu fenomenlik yarattığı iletişim ve etkileşim ortamı sayesinde oluşmuştur. Sosyal medya, yaşamın pek çok alanına nüfus etmekle birlikte kamu kurumları ve yöneticilerini de doğrudan etkisi altına almıştır. Merkezi yönetim ve yerinden yönetim kurum ve kuruluşları sosyal medya platformlarını yaygın olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin ve belediye yöneticilerinin bu iletişim ve etkileşim odaklı yeni medya aracını çok çabuk şekilde benimsediklerini söylemek mümkündür.

Belediye yönetimleri içinde diğer belediyelere oranla çok daha fazla nüfusa hizmet sunan büyükşehir belediyeleri tarafından sosyal medyanın hızlı, etkin ve ucuz iletişim sağlaması ve kurumsal imaj yaratıcı rolleri nedeniyle aktif olarak kullanılmaya

çalışıldığı söylemek mümkündür. Nitekim çalışmada Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin tamamının en az iki sosyal medya aracını kullandığı, tamamına yakınının ise dört sosyal medya aracından da yararlandığı sonucu çıkmıştır. Bu sonuç, büyükşehir belediyelerinin sosyal medyada bulunmayı önemsediklerini göstermektedir. Ancak sosyal medya kanallarını kurumsal iletişim ve etkileşim sağlamak amacıyla aktif şekilde kullanmak ve benimsemek daha önemli görülmektedir. Sosyal medya araçlarında kurum iletişim numaraları, sayfanın kurumsal adres olduğunu belirten mavi tık işareti (ikonu) ve kurumsal logonun bulunması iletişim için bir gerekliliktir.

Sosyal medyanın mekan ve zamanı ortadan kaldıran ve iletişimi her an mümkün kılan yapısı yönetimlerin günün her saatinde ve haftanın her günü paylaşımında bulunma imkanını ortaya çıkarmaktadır. Yönetilenlerin bilgi alma ve haberdar olmayı mesai saatleri ve haftasonu baskısından kurtaran sosyal medya, büyükşehir belediyeleri başta olmak üzere bütün yerel yönetimlerin daha demokratik ve iletişim odaklı hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Çalışma örneğinde mesai saatleri dışında ve haftasonu paylaşımların yüksek oranda yapıldığı ve halkla iletişim-etkileşim kurulduğu görülmüştür. Bütün yerel yönetim birimlerinin sosyal medyadan haftanın her saati ve gününde yararlanmasını yönetenler ve yönetilenler arasındaki kurumsal iletişime doğrudan fayda sağlayacaktır.

Büyükşehir belediyeleri, sosyal medyayı çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanabilmektedir. Yapılan paylaşımların konu içeriklerine bakıldığında amaçların ve iletişim yönünün tespit edilmesi mümkündür. Bu doğrultuda, sosyal medya paylaşımlarının daha çok belediye hizmetleri, belediye başkanının bireysel ve siyasi faaliyetleri, bilgilendirme, duyuru ve etkinlik, özel gün, anma ve kutlamalar, kent tanıtımı şeklinde yapılması durumunda kamuyu bilgilendirme modelinin ve kurumsal imaj yaratma amacının ağırlıklı şekilde benimsendiğini göstermektedir. Trabzon Büyükşehir Belediyesi özelinde yapılan araştırmada % 98 oranında paylaşımların bu konuları içerdiği görülmektedir. Bu tespit, literatürle de uyumludur. Ancak sosyal medyanın yönetimler tarafından çok yönlü olarak kullanılması gerekmektedir. Daha çok anket, halkoyuna başvurma, bilgi talebi, soru şeklinde katılımcı pratiklerin tercih edilmesi sosyal medyanın demokratik kültürü geliştirme yönünü ortaya koyacaktır. Yapılan araştırma ve literatür göstergeleri, Türkiye'deki büyükşehir belediyeleri ve diğer yerel yönetimlerin sosyal medyanın demokratik kültürü geliştirme şeklinde kullanımının gerisinde kaldığını belirtmektedir.

Sosyal medyanın etkileşim yaratıcı ve diyalogsal iletişimi destekleyen yapısı yerel yönetimler için, halkın istek, talep, şikayet, öneri ve eleştirilerini öğrenme, kolay yoldan ulaşabilme ve strateji geliştirme olanağı sunmaktadır. Nüfus büyüklüğü ile orantılı olarak

sosyal medya kullanıcılarının çok fazla olduğu büyükşehirlerin belediye yönetimleri, vatandaşlarla etkileşime girme, sorunları birlikte çözme ve onların düşüncelerini yönetime yansıtma bağlamında çift yönlü bir etkileşime girebilirler. Lakin yapılan çalışma kapsamında Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter özelinde vatandaşlarla etkileşime girme, diyalogları başlatma ve sonlandırma, çift yönlü etkileşimi destekleme noktalarında eksik kaldığı görülmüştür. Bu eksiklik, sosyal medyanın avantajlarından yöneten-yönetilen ilişkisini geliştirme bağlamında yararlanılmadığı gösterir. Buradan hareketle, büyükşehir belediyeleri ve diğer yerel yönetimlerin halkla ilişkilerini diyalog ve etkileşim odaklı olacak şekilde çift yönlü hale getirmeleri önerilebilir.

Sosyal medya, yarattığı etkiyle hem kamusal bir alan hem de sivil bir alan açmıştır. Bu alanın gerek devlet kurumları gerekse sivil kurumlar tarafından en iyi şekilde kullanılması gerekmektedir. Özü itibariyle demokratik kurumlar olan yerel yönetimler ve nüfus açısından yoğun olan yerleşim yerlerine hizmet sunan büyükşehir belediyelerinin sosyal medyayı daha etkin kullanmaları önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamı itibariyle tek bir büyükşehir belediyesini ele almıştır. Bu nedenle sonraki çalışmaların gerek kamu yönetimi gerekse farklı disiplinler tarafından kapsam, içerik, yöntem ve sınırlılık bağlamında genişletilerek yapılması literatüre katkı sağlayacaktır. Özellikle sosyal medya üzerinde yerel katılımı analizi eden ve geliştiren çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir kişisel ve finansal (mali) çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

Arslan, Ş. (2016). Yerel politikacıların sosyal medya kullanımı: büyükşehir belediye başkanlarının günlük sosyal medya kullanımlarının incelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(22), 1374-1391.

Agostino, D. (2013). Using social media to engage citizens: a study of Italian municipalities, *Public Relation Review*, 39(3), 232-234.
<https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.02.009>

Aydın, M. P. (2018). *Belediyelerde halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı: büyükşehir belediyelerinin Twitter hesapları üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

BBC (2020). Türkiye’de sosyal medya ne kadar ve nasıl kullanılıyor? [basın bülteni], Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53259275>.

Bonson, E., Torres, L., Royo, S. & Flores, F. (2012). Local e-government 2.0: social media and corporate transparency in municipalities, *Government Information Quarterly*, 29, 123-132. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2011.10.001>.

Dara Yağmurlu, A. (2011). Kamu yönetiminde halkla ilişkiler ve sosyal medya, *Selçuk İletişim*, 7(1), 5-15.

Erkek, S. (2016). Kamu kurumlarında sosyal medya kullanımı: Sağlık Bakanlığı örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 141-150.

Göçoğlu, İ. D. (2020). *Türkiye’de yerel yönetimlerde sosyal medya kullanımı ve yerel katılım: büyükşehir belediyelerinin Twitter hesapları üzerinden bir analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Henden, B. & Henden R. (2005). Yerel yönetimlerin hizmet sunumlarındaki değişim ve e-belediyecilik, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 48-66. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TIRnM01UTXo/yerel-yonetimlerin-hizmet-sunumlarindaki-degisim-ve-e-belediyecilik>.

Karaçor, S. & Oltulu, A. (2011). Demokrasi ve yönetim boyutu ile yeni kamu yönetimi anlayışı, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 403-418.

Karakoç, H. (2019). *Halkla ilişkiler aracı olarak sosyal medya kullanımı: Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin sosyal medya hesapları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Kaypak, Ş., Yılmaz, V. & Bimay, M. (2017). Dijital çağda yerel yönetimler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1798-1813.

Keping, Y. (2018). Governanve and good governance: a freamework for political analysis, *Fundan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11, 1-18.

Larsson, A. O. (2013). Bringing it all back home? social media practices by Swedish municipality, *European Journal of Communication*, 28(6), 681-695. <https://doi.org/10.1177/0267323113502277>.

Memiş, L. (2015). Yerel e-katılımın yeni aracı olarak sosyal ağlar: Facebook ve Twitter örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 209-242.

Reddick, C. G. & Norris, D. F. (2013). Social media adoption at the american grass roots: web 2.0 or 1,5?”, *Government Information Quarterly*, 30(4): 498-507. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.05.011>

Sobacı, M. Z. & Hatipoğlu, İ. (2017). Facebook aracılığıyla Türkiye’de belediye-vatandaş etkileşiminin ölçülmesi: büyükşehir ve il belediyeleri bağlamında ampirik bir analiz, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(3), 689-713. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002464

Solmaz, B. & Görkemli, H. N. (2012). Büyükşehir belediyeleri ve sosyal medya kullanımı, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 9-20.

Şahin, M. (2018). İyi yönetişimin bir gereği olarak e yönetişim ve gümrük e pencere sisteminin e yönetişim çerçevesinde değerlendirilmesi, *Ombudsman Akademik, Özel Sayı 1*, 245-257.

World Bank (1989). Sub Saharan Africa: from crisis to sustainable growth, The World Bank Washington D.C.

Weiss, T. G. (2000). Governance, good governance and global governance: conceptual and actual challenges, *Third World Quarterly*, 21(5), 795-814.

Tarhan, A. (2012). Büyükşehir belediyelerinin sosyal medya uygulamalarında halkla ilişkiler modellerinden bakmak, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 35, 79-101.

White, M. D. ve Marsh, E. E. (2006). “Content Analysis: A Flexible Methodology”, *Library Trends*, 55(1), 22-45.

Yaman, M. (2018). Belediyelerin sosyal medyadan faydalanma biçimleri: Kütahya belediyesi ve ilçe belediyeleri içerik analizi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 224-243.

Yeşildal, A. (2019). Sosyal medya, yerel yönetimler ve katılımcı yönetim: bilgi çağında belediyeler için yeni stratejiler, *İnsan & İnsan*, 6(22), 883-902, DOI: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.507609>

Yağmurlu, A. (2013). Diyalojik iletişim çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi sosyal medya uygulamaları, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1), 95-115.

Yavuz, C. & Duvan, Y. (2019). Belediyelerin kurumsal iletişiminde sosyal medya: Karadeniz bölgesi örneği, *Kent Akademisi*, 12(40), 682-702.

Yılmaz, V. & Turan, A. (2019). Kamuda performans yönetiminin önemli, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(46), 313-342.

Zhou, L. & Wang, T. (2014). Social media: a new vehicle for city marketing in China, *Cities*, 37, 27-32. Doi:10.1016 / j.cities.2013.

YEŞİL PAZARLAMA UYGULAMALARININ OTEL MÜŞTERİLERİNİN MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Roda Bilal ISMAEL

An Application to Determine the Effect of Green Marketing Practices on Hotel Customers' Satisfaction

Yazar(lar) / Author(s)

Roda Bilal ISMAEL²
H. Dilara KESKİN³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 22/10/2021
Makale Kabul Tarihi : 24/12/2021

Anahtar Kelimeler:
Müşteri Memnuniyeti, Yeşil Pazarlama Uygulamaları, Regresyon Analizi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Otelcilik sektöründe uygulanan yeşil veya çevre dostu uygulamalar tüm dünyada gelişme göstermektedir. Otel müşterileri çevre sorunları konusunda daha bilinçli hale gelmekte ve yalnızca ihtiyaçlarını karşılayan değil, aynı zamanda çevre dostu ürün ve hizmetleri de talep etmektedirler. Bu bağlamda, Trabzon ilinde yer alan Yeşil Yıldız sertifikasına sahip otelde kalan 390 müşteriye anket uygulanarak veriler toplanmıştır. Verilerin analizinde içerik anazi, tanımlayıcı analiz, faktör analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışmada enerji tasarrufu, hava kalitesi yönetimi, su tasarrufu ve geri dönüşüm ve atık yönetimi uygulamalarının müşterilerin memnuniyeti üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 22/10/2021
Accepted Date : 24/12/2021

Keywords:
Customer Satisfaction, Green Marketing Practices, Regression Analysis

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the effect of green marketing practices on customer satisfaction. Green or environmentally friendly practices applied in the hospitality sector are developing all over the world. Hotel customers are becoming more aware of environmental issues and demand products and services that not only meet their needs but are also environmentally friendly. In this context, data were collected by applying a questionnaire to 390 guests staying in the hotel with Green Star certificate in Trabzon province. Analyzes of the obtained data were made with the SPSS statistics program. Content analysis, descriptive analysis, factor analysis and multiple linear regression analysis were used in the analysis of the data. The study concluded that energy saving, air quality management, water saving and recycling and waste management have a significant effect on customer satisfaction.

¹ Bu çalışma Roda Bilal ISMAEL'in "Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma etik kurul izni gerektiren çalışmalar arasında yer almamaktadır.

² Bilim Uzmanı, Balbala T9, Rue d'Arta, Djibouti, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0141-8367>, e-posta: rodabilal6100@gmail.com

³ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ORCID No: 0000-0003-4838-726X, e-posta: dkeskin@ktu.edu.tr

1. Giriş

Yeşil pazarlama uygulamaları çevreci örgütlerin, tüketicilerin, devletlerin baskısı ve rekabetin etkisiyle hızla artmaktadır. Yeşil pazarlama uygulamalarının uzun sürede işletmelerin maliyetlerini düşürerek kârlarını arttırması, işletmeleri yeşil pazarlamaya yönelten etkenler olarak ifade edilmektedir (Atay ve Dilek, 2012: 63). Dünya ve Türkiye’deki bazı yeşil pazarlama uygulamaları şunlardır:

Londra’da bulunan Marks&Spencer Group plc, beş yıllık planın bir parçası olarak geri dönüştürülmüş plastik şişelerden kıyafet yapacağını açıklamıştır (zehirsizev.com, 22.01.2020). Wal-Mart, aydınlatmada kullanılan doğal aydınlatma sistemi sayesinde 2002 yılından bu yana elektrik faturalarını %17 oranında azaltmıştır (capital.com, 10.05.2020). Procter&Gamble şirketi ise, Spic ve Span adını verdikleri ürünlerinde yeniden kullanıma %100 uygunluk gösteren plastik kapları tercih etmişlerdir (Üstünay, 2008: 187).

Türkiye’de ise TEMSA tarafından üretilen şehir içi toplu ulaşım aracı Hybrid Avenue’de frenleme esnasında oluşan enerji, elektrik motorlarının yardımıyla depolanmakta ve aracın tekrar hareketi esnasında kullanılmaktadır. Elektriği depolayan yüksek kapasitedeki akülerle yeterli enerji olduğunda aracın bu elektriği kullanarak dizel motora gelen ek yüklenmeleri karşılamakta ve bu sayede dizel otobüslere oranla karbondioksit emisyonu ve yakıt tüketiminde yaklaşık %25 tasarruf sağlamaktadır (yesilpazarlama.blogspot.com, 11.12.2019). Geri dönüşümlü ambalajların kullanımına Türkiye’de Tetra Pak başlamıştır. Bunun dışında Ülker grubuna ait bir işletme olan Polinan tarafından ise Türkiye’de bir ilk olan doğada kaybolma özelliğine sahip ambalaj üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu ürünler toprak ile temas ettikleri anda kimyasal reaksiyona girmekte, 4 ay 2 yıl aralığında parçalanıp ekosisteme karışmaktadırlar. Aynı gruba ait bir diğer işletme olan Tire Kutsan da ürünlerin tümünü atık kağıtları işleme neticesinde elde etmektedir (Leblebici, 2008: 130). Hayat Su ise, ambalaj maliyetini düşürme projesi doğrultusunda kullanmış olduğu malzeme miktarını, şişe ağırlığında yüzde 20, kapaklarda ise yüzde 30 oranında azaltmıştır. Bu tasarruf sayesinde de 5 yılda yaklaşık 15 milyon şişe kazanç sağlamıştır. Hayat Su ayrıca kısa boyun projesiyle de, su ayak izi, çevre koruma ve karbon ayak izini azaltmadaki bilgileri de yarım litrelik ambalajlarına taşımıştır (dunya.com, 17.05.2020).

Konaklama endüstrisi enerjiyi ve suyu daha fazla tükettiği ve kullandığı için diğer hizmet endüstrilerinden daha fazla miktarda atık üretmektedir. Bu nedenle ekolojik dengenin korunması oteller için oldukça önemlidir. Ayrıca müşterilerin çevresel kaygılarla ilgili farkındalıklarının artması da otel işletmelerini ekolojik açıdan sorumluluk almalarına ve iyi bir imaj elde etmek için yeşil eylemlerde bulunmalarına neden olmuştur

(Han vd., 2011: 345-355). Otellerin yeşil uygulamalarına örnek olarak tek kullanımlık ürünler için sürdürülebilir malzemelerin kullanılması, geri dönüştürülebilirleri sıralamak için müşteri geri dönüşüm kutularının ayarlanması ve havlu/çarşaf yeniden kullanım programları için bildirim kartları yerleştirilmesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca, otel mutfaklarında çevre dostu temizlik ürünlerinin kullanımı gibi ekolojik girişimlerde bulunmaktadır (Manaktola ve Jauhari, 2007: 364-377; Pizam, 2009: 1).

Yeşil uygulamalarla ilgili olarak Teng vd. (2012) çalışmalarında, konaklama endüstrisi için enerji tasarrufu ve karbon azaltmada; atık, enerji, satın alma, bina, su, katılım ve iletişim ve üst yönetim taahhüdü şeklinde farklı yedi kategori geliştirmişlerdir. Hsieh (2012) ise, bu kategorilere ek olarak, su tasarrufu, enerji verimliliği, gürültü kirliliğinin azaltılması, ekosistem/biyçeşitlilik, yeşil bina inşası ve tasarımı, atık yönetimi, ekolojik gıda, karbon ayak izinin azaltılması, yeşil satın alma ve tedarik zinciri, çevre eğitimi (müşteriler ve çalışanlar), çevre ortaklığı ve misafir odası hava kalitesi şeklindeki kategorileri ele almıştır.

Türkiye’de ve Dünya’da çevresel sosyal sorumluluk faaliyetleri çerçevesinde sürdürülebilir turizm teşviği için çeşitli sertifikasyonlar verilmektedir. Bu sertifikasyonlara örnek olarak ISO 14001 ve Yeşil Yıldız verilebilir.

Yeşil Yıldız: Sürdürülebilir turizm bağlamında çevre bilincinin sağlanması, doğal çevrenin korunması, turistik işletmelerin çevre için yapmış oldukları olumlu faaliyetlerin teşvik edilmesi ve özendirilmesi amacı ile 1993 yılı itibariyle aranılan özellikleri bulunduran konaklama işletmelerine, Kültür ve Turizm Bakanlığı aracılığıyla Çevre Dostu Kuruluş Belgesi (Çam Simgesi) verilmektedir. Çevre korunması–kapsamında alınan önlemlerin önem kazanması ile beraber çevreye duyarlı konaklama işletmeleri için uygulanmakta olan sınıflandırma geliştirilerek güncellenmiştir. Bu güncelleme ile “Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 no’lu Tebliğ” ekinde, 22.09.2008 Tarih ve 27005 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve bu proje Turizmde Çevreye Duyarlılık Kampanyası (Yeşil Yıldız) şeklinde ilan edilmiştir (yigm.ktb.gov.tr, 28.09.2020).

ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi: Sertifika programları turizm sektöründe genelde gönüllülüğe dayalı faaliyette olsa bile uygulamalar, kapsam ve özellik bakımından farklılık göstermektedir. Uygulamalar bu tarz farklılıklar açısından değerlendirildiğinde, turizmde sertifika programları; klasik turizm, eko-turizm ve sürdürülebilir turizm sertifika programları olmak üzere üç farklı kategoride yürütülmektedir (Satar, 2016: 38). Klasik turizm sertifika programında, ISO 14001 Çevre Yönetimi Sistemi yer almaktadır. ISO 14001 standartları, her işletmenin mal ve

hizmetlerinin çevreye yansıyan etkilerini kontrol etmeyi sağlayan bir yönetim şeklidir (Ceylan, 2017: 34). Çevre yönetim sistemi, stratejik açıdan çevreye yönelik amaçların geliştirilmesi yönünde sistemli yaklaşımlara fırsatlar tanıyan bir sistemdir. Bu sistemin işlevlerinden bir diğeri de uluslararası anlamda işbirliğini sağlayacak ve çevre faaliyetlerinde yol gösteren standartları belirlemektir (Turhan, 2010: 23).

Bu çalışmada otellerin yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, çalışmada ilk olarak konunun teorik altyapısı ele alınmıştır. Daha sonra konu ile ilgili yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalardan bahsedilmiştir. Son olarak Trabzon ilinde yer alan Yeşil Yıldız sertifikasına sahip bir otelin 390 müşterisine anket uygulanmış ve elde edilen veriler doğrultusunda müşterilerin memnuniyeti üzerinde etkili olan faktörler Çoklu Regresyon analizi yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. Literatür Taraması

Yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi ile ilgili ampirik çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Chikita (2012) Avustralya'daki Gold Coast otellerinin çevre dostu faaliyetlerine yönelik müşteri tutum ve memnuniyetleri üzerindeki etkilerini ele aldığı çalışmasında, oteller tarafından benimsenen yeşil pazarlama uygulamalarının müşterilerin memnuniyet düzeylerini etkilediğini belirtmiştir. Çalışmasının sonucunda ankete katılan katılımcıların %60-65'i, çevre uygulamalarının memnuniyet düzeylerini etkilediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Chikita, müşterilerin çevre dostu ürünleri satın alan ve kullanan otellerden, özellikle de su ve elektrikten tasarruf etmek için etkili önlemler alan otellerden memnun olduklarını belirtmiştir.

Robinot ve Giannelloni (2010) yeşil tutumların otel misafirlerinin memnuniyetine nasıl katkıda bulunduğunu inceledikleri çalışmalarının sonucuna göre, müşteriler havlu ve çarşafların yeniden kullanımını, konaklama işletmelerinden bekledikleri temel bir özellik olarak değerlendirmişlerdir.

Molina-Azarin vd. (2009) atık yönetiminin çevre koruma uygulamalarında çok önemli olduğunu, müşteri memnuniyeti ve işletme performansını belirlediğini belirtmişlerdir.

Mallen-Ntiador (2017) yeşil pazarlama uygulamalarının Gana'daki üç otelde ikamet eden müşterilerin memnuniyeti üzerindeki etkilerini ele aldığı çalışmasında, otel müşterilerinin memnuniyet düzeylerini belirlemek için otellerdeki yeşil uygulamaların (su tasarrufu, gıda kalitesi, enerji tasarrufu, atık yönetimi, hava kalitesi ve gürültü

kirliliği) analizi yapılmıştır. Bu analizlerin sonucunda yeşil pazarlama uygulamalarının otellerdeki müşterilerin memnuniyetini sağlamada önemli olduğunu belirtmiştir.

Prud'homme ve Raymond (2013) çalışmalarında, oteller tarafından sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının benimsenmesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, su tasarrufu gibi çevre dostu uygulamaları benimseyen otellerin müşterilerinin memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Perera ve Pushpanathan'ın (2015) çalışmalarının amacı yeşil pazarlama ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmalarının sonucunda Wennapuwa'da otel sektöründe çevresel ürün, yer stratejisi ve müşteri memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Millar ve Baloğlu (2011) çalışmalarında, otelde kalan müşterilerden bazılarının iş amaçlı bazılarının ise farklı nedenlerle seyahat ettiğini, her iki müşteri grubunun da, çevreye saygılı ve gerekli sertifikalara sahip olan otelleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, müşterilerin özellikle yeşil özelliklere sahip odaları tercih ettiklerini hatta bu özelliğe sahip odalar için fazladan para ödemek isteyenlerin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Mensah (2006) Gana'da bulunan otellerin yöneticileri ile konaklama işletmelerinde çevre ve sürdürülebilirlik uygulamaları üzerine yaptığı araştırmada, otel yöneticilerinin çevresel uygulamalara yönelik olarak çevreyi turizmin geleceği olarak gördükleri ve temiz çevrenin turizmin sürdürülebilirliği için çok önemli bir faktör olduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir.

Ham ve Choi (2012) çalışmalarında, müşterilerin otelin çarşaf ve havlularının evlerinde kullandıkları gibi dezenfekte edilip yeniden kullanımı gibi alışkın oldukları ekolojik uygulamalardan memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Bohdanowicz (2006) İsviçre ve Polonya'da aktif olarak çalışan 349 adet otelin yöneticilerine yönelik çalışmada, otel işletmelerinde çevresel uygulamalarla ilgili faktörleri sırasıyla işlevsel maliyetlerinin azaltılması, müşterilerin istekleri, işletmenin durumu ve işletmelerin çevreye verdiği zararları azaltmak olarak saptamıştır.

Becker (2009) çalışmada, nüfus artışı ve kentleşme iyi yönetilmezse oteldeki müşterilerin memnuniyetini olumsuz etkileyeceği ve ciddi bir gürültü kirliliğine neden olacağını belirtmiştir. Çok gürültülü bir ortamda, otel misafirlerinin uyku, iletişim ve dinlenme süreleri olumsuz yönde etkileneceğinden, misafirlerin memnuniyeti sağlanamamaktadır. Ancak gürültü seviyelerini kontrol altına alan oteller, misafirlerinin memnuniyetini de arttırmış olurlar (Clemes vd., 2011: 530-568).

Erdoğan ve Barış (2007) Ankara'daki üç, dört ve beş yıldızlı otel yöneticilerine yönelik çalışmalarında, konaklama işletmelerinde çevresel uygulamalara daha az önem verildiği ve otel yöneticilerinin çevre uygulamaları konusunda algı ve bilgi düzeylerinin yeteri kadar gelişmiş olmadığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Atay ve Dilek (2013) ise çalışmalarında, İbis otellerinin enerji ve su kullanımı, yenilenebilir enerji desteği, atık ayırma ve geri dönüşüm gibi uygulamaları olduğunu, otel personeli ve otelde kalan misafirlerin çevre bilincini artırmak için eğitim aldıklarını ve kendi çevre stratejilerini oluşturduklarını belirtmişlerdir.

Oğuz ve Büyüker İşler (2020) tüketicilerin çevre dostu otellere yönelik düşünceleri ve satın alma davranışı sırasında yeşil otellerde kalma niyetleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, tüketicilerin çevre dostu otellere yönelik düşünceleri ve kalma niyetleri arasında istatistiksel ve anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir.

Çavuşoğlu ve Durmaz (2019) yeşil otelleri ziyaret eden otel müşterilerinin yeşil davranışlara karşı tutumunun tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ve yeşil davranışlara karşın tutumun tekrar ziyaret etme niyetine etkisinde ise yeşil imajın düzenleyici rolü olmadığını tespit etmişlerdir.

Berk ve Celep (2020) çalışmalarında, konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamalarının tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Memiş (2019) otel işletmelerinin yeşil uygulama kriterlerinin belirlenmesi ve belirlenen bu kriterlerin ağırlıklandırılmasını amaçladığı çalışmasında, bu kriterlerden en önemlisini enerji tasarrufu, en az öneme sahip olan kriteri ise çevre bilinci konusunda verilen eğitimler olarak tespit etmiştir.

Yeşil pazarlama uygulaması olarak hava kalitesi yönetimi, kaliteli havayı korumak için bilinçli bir önlemdir. Ali vd. göre (2008), otellerde iyi bir havalandırma çok önemlidir. Çünkü misafirler için daha uygun bir iç havalandırma, mükemmelliği artırır fakat havalandırma olmadığı durumlarda misafirler rahatsız ve memnuniyetsiz olurlar. Sonuç olarak, otellerdeki hava kalitesi doğrudan misafirlerin memnuniyeti ve konforu için çok önemli bir detaydır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Yeşil Yıldız sertifikasına sahip otellerin yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu çalışmanın, Yeşil Yıldız sertifikasına sahip otellerin daha çok tercih edildiğini ve müşterilerin bu tercihleri doğrultusunda diğer otellerinde yeşil sertifikaya sahip olmasının müşteri memnuniyetini artıracığı ve bu konuyla ilgili çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara da yol göstereceği düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Bu araştırma, Trabzon ilindeki Yeşil Yıldız sertifikasına sahip olan otelleri kapsamaktadır. Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün resmi web sitesinde Trabzon ilinde Yeşil Yıldız sertifikasına sahip bir adet otel bulunduğu belirlenmiştir (ktbyatirimisletmeler.gov.tr, 15.09.2020).

3.3. Araştırmanın Örneklem Süreci

Araştırmanın evrenini Trabzon ilinde faaliyet gösteren ve Yeşil Yıldız sertifikasına sahip olan otelde konaklama yapan misafirler oluşturmaktadır. Örnek büyüklüğü Trabzon'daki turist sayısı 1660.061 (Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020) göz önüne alınarak, güvenlik düzeyi %95, p=q=%50 ve hata payı %5 alınarak 384 olarak hesaplanmıştır. Ancak araştırmanın hata payını azaltabilmek amacıyla örnek büyüklüğü 411 şeklinde belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğünün seçiminde tesadüfi olmayan yöntemlerden Kolayda Örneklem yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları, yalnızca kapsam içindeki anket uygulanan kişiler için geçerli olup genellenemez. Anket çalışması, Ekim-Kasım 2020 tarihleri arasında yapılmıştır.

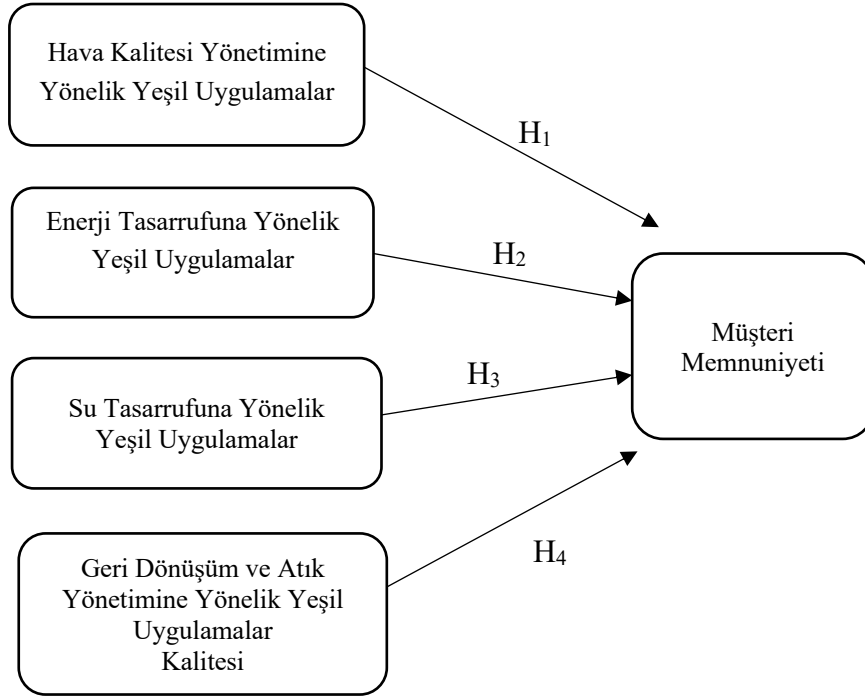
3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Anket soruları, literatür taraması sonucu elde edilen teorik bilgilerin yanı sıra Mallen-Natiador'ın (2017) çalışmasındaki soru formatında bazı değişiklikler yapılmak suretiyle oluşturulmuştur. Araştırmanın verilerini elde etmekte yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki kısımdan ve toplam 41 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun birinci kısımda katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru bulunmaktadır. İkinci kısımda ise yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri

memnuniyetini belirlemeye yönelik Likert ölçeğinde 5: Kesinlikle Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 3: Kararsızım, 2: Katılmıyorum ve 1: Kesinlikle Katılmıyorum'a göre değerlendirilmesi istenen 36 ifade bulunmaktadır.

3.5. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1'de araştırmanın modeli yer almakta olup; modelden çıkarılan hipotezler çalışmanın amacına uygun olarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H₁: Hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

3.6. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda yapılan değerlendirme sonucunda eksik ve hatalı doldurulan anketlerin elenmesiyle, analize elverişli anket sayısı 390 olarak saptanmıştır. Anket çalışmasıyla elde edilen veriler SPSS 21.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde, ölçeklerin normallik testi, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenirlilik analizi sonucu elde edilen ölçeklerin geçerliliklerinde ise faktör analizi kullanılmış olup, analiz sonucunda her bir faktörün toplam açıklanan varyansları ve değişkenlerin ilgili faktörlerle korelasyonunu gösteren faktör yükleri dikkate alınmıştır. Araştırma hipotezlerinin testinde Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanmıştır.

3.7. Bulgular

Tablo 1 ankete katılan otel müşterilerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgileri içermektedir.

Tablo 1. Otel Müşterilerinin Demografik Özelliklerinin Dağılımları

Meslek	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
Öğretim Üyesi	12	3,1	18-29	106	27,2
Serbest Meslek	54	13,8	30-39	126	32,3
Memur	40	10,3	40-49	79	20,2
İşçi	54	13,8	50-59	51	13,1
Öğrenci	45	11,5	60 ve üzeri	28	7,2
Emekli	19	4,9	Toplam	390	100
Ev Hanımı	16	4,1	Eğitim Düzeyi	Frekans	%
Öğretmen	25	6,4	İlköğretim	5	1,3
Çiftçi	7	1,8	Ortaöğretim	85	21,8
Esnaf	11	2,8	Üniversite	192	49,2
Avukat	20	5,1	Lisansüstü	108	27,7
Doktor	5	1,3	Toplam	390	100
Mühendis	40	10,3	Medeni Durum	Frekans	%
Mimar	8	2,1	Evli	154	39,5
Çalışmıyorum	34	8,7	Bekar	236	60,5
Toplam	390	100	Toplam	390	100
Cinsiyet	Frekans	%			
Kadın	184	47,2			
Erkek	206	52,8			
Toplam	390	100			

Tablo 1’de ankete katılan müşterilerin 184’ünün (%47,2) kadın, 206’sının (%52,8) ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Medeni durumları incelendiğinde ise katılımcıların 154’ünün (%39,5) evli, 236’sının (%60,5) bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında ise 106’sının (%27,2) 18-29, 126’sının (%32,3) 30-39, 79’unun (%20,2) 40-49, 51’inin (%13,1) 50-59 yaş aralığında ve 28’inin (%7,2) ise 60 yaş ve üzerinde olduğu; 5’inin (%1,3) ilköğretim, 85’inin (%21,8) ortaöğretim, 192’sinin (%49,2) üniversite ve 108’inin (%27,7) lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir.

Son olarak katılımcıların meslek dağılımlarına bakıldığında ise 12’sinin (%3,1) öğretim üyesi, 54’ünün (%13,8) serbest meslek, 40’ının (%10,3) memur, 54’ünün (%13,8) işçi, 45’inin (%11,5) öğrenci, 19’inin (%4,9) emekli, 16’sının (%4,1) ev hanımı, 25’inin (%6,4) öğretmen, 7’sinin (%1,8) çiftçi, 11’inin (%2,8) esnaf, 20’sinin (%5,1) avukat, 5’inin (%1,3) doktor, 40’sının (%10,3) mühendis, 8’inin (%2,1) mimar ve 34’ünün (%8,7) bir işte çalışmadığı görülmektedir.

3.7.1. Faktör Analizi

Tablo 2’de Kaiser-Meyer-Olkin ölçüsü 0,862’dir ve 0,5’den büyüktür. Bartlett’in Küresellik Testi önemliyse ve Kaiser-Meyer-Olkin ölçüsü 0,6’dan büyükse, faktörlenebilirliğin varsayılması önerilir. Bu nedenle, sonuçlardan yola çıkarak, yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek için faktör analizi ile ilerlemek uygundur.

Tablo 2. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		0,862
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5721,007
	Df	300
	Sig.	0,000

Tablo 3’de değişkenlerin faktör analizi sonuçları ile ölçek alt boyutlarının standart sapma ve ortalama değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları ve İfadelerin Standart Sapma ve Ortalamaları

	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Ortalama	S.S.

Faktör 1: Müşteri Memnuniyeti				
39.Bu otele ilerde tekrar gelmek isterim.	0,890	37,403,	4,072	1,051
37.Bu otelin sunduğu hizmetten memnum kaldım.	0,849		4,072	0,983
38.Bu oteli tercih ettiğim için memnunuz.	0,832		4,118	0,981
32.Bu otelde, gürültü seviyesi kabul edilebilir ölçüdedir.	0,750		3,887	0,955
27.Bu otelde, misafir odaları ve lobide geri dönüşümlü çöp kutuları bulundurulmaktadır.	0,724		4,064	0,804
33.Bu otelde, gürültü seviyelerini kontrol eden talimatlar (yüksek sesle konuşmamak, odalarda ve koridorlarda yüksek sesle müzik çalmamak vb.) bulunmaktadır.	0,677		3,910	0,890
40.Bu otelin sunduğu hizmetler beklentilerimi karşılamaktadır.	0,672		4,154	0,995
30.Bu otelin misafir banyolarında ayrı ayrı paketlenmiş sabunlar bulundurulmaktadır.	0,560		4,013	0,900
34.Bu otelde, ses yalıtımı vardır.	0,514		3,967	0,979
Genel Ortalama			4,029	0,949
Faktör 2: Hava Kalitesi Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar				
23.Bu otelde, iyi bir havalandırma sistemi vardır.	0,958	9,021	4,090	0,762
24.Bu otelde, kaliteli havalandırma filtrelemeleri kullanılmaktadır.	0,798		3,882	0,858
25.Bu otelde, havalandırma sistemlerinin bakımı düzenli olarak yapılmaktadır.	0,675		3,784	0,850
22.Bu otelde, sigara içilen ve içilmeyen alanlar birbirinden ayrılmıştır.	0,631		4,146	0,933
Genel Ortalama		3,976	0,849	
Faktör 3: Enerji Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar				
15.Bu otelde, enerji tasarruflu ampuller kullanılmaktadır.	0,787	6,717	4,036	0,939
14.Bu otelde, güneş kontrol sistemleri kullanılmaktadır.	0,746		3,902	0,902
12.Bu otelin misafir odalarında aydınlatma, klima ve diğer ekipmanları kontrol eden anahtar kart sistemleri kullanılmaktadır.	0,629		4,231	0,819
13.Bu otelde, misafirleri çevre dostu uygulamalar hakkında bilgilendiren tanıtım kartları kullanılmaktadır.	0,569		4,146	0,941
Genel Ortalama		4,102	0,901	
Faktör 4: Su Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar				
18.Bu otelin tuvalet ve banyolarında su tasarruflu armatörler kullanılmaktadır.	0,746		3,892	0,835
11.Bu otelin koridorlarında ve yangın merdivenlerinde elektrikler sensörlüdür.	0,685		4,151	0,889

21.Bu otelde misafirlere, otelde kaldıkları süre boyunca su tüketimini minimize etmeye yönelik otel tarafından bir not gönderilir.	0,627	5,655	3,867	1,038
35.Bu otel, gürültüden arındırılmış bir konuma sahiptir.	0,615		3,821	0,959
20.Bu otelde, uzun süre kalan misafirlerimiz için her gün alternatif çarşaf değişimi vardır.	0,431		3,920	1,069
Genel Ortalama			3,930	0,959
Faktör 5: Geri Dönüşüm ve Atık Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar				
28.Bu otelde, şampuan ve diğer kişisel temizlik ürünleri doldurulabilir ve yeniden kullanılabilir sabit kaplarda sunulmaktadır.	0,858		2,828	1,428
29.Bu otelde, yiyecek ve içecek servis gereçlerinde geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılmaktadır.	0,858	4,664	3,100	1,367
31.Bu otelde, artan yiyecekler hayvan barınaklarına gönderilmektedir.	0,538		3,359	1,156
Genel Ortalama			3,096	1,317

Faktör analizi sonucunda müşteri memnuniyeti, hava kalitesine yönelik yeşil uygulamalar, enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar, su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar ve geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar olmak üzere 5 faktör elde edilmiştir. Faktör 1, “müşteri memnuniyeti” olarak adlandırılan bağımlı değişkeni temsil etmektedir. Faktör 2, “hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar” olarak adlandırılan bağımsız bir değişkendir ve faktör yükleri 0,631 ile 0,958 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktör 3, “enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar” olarak adlandırılan bağımsız bir değişkendir ve faktör yükleri 0,569 ile 0,787 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır. Faktör 4 “su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar” olarak adlandırılan bağımsız bir değişkendir ve faktör yükleri 0,431 ile 0,746 arasında değişen beş maddeden oluşmaktadır. Son faktör olan Faktör 5 ise, “geri dönüşüm ve atık yönelik yeşil uygulamalar” olarak adlandırılan bağımsız bir değişkendir ve faktör yükleri 0,538 ile 0,858 arasında değişen üç maddeden oluşmaktadır. Beş faktörlü modelin toplam açıklanan varyansı %63,460’tır.

Tablo 3’deki araştırmanın ölçek alt boyutlarının standart sapma ve ortalamalarına bakıldığında ise müşterilerin verdiği ortalama yanıtların 3’ten büyük olduğu görülmektedir. Otel müşterilerinin faktörlere verdikleri yanıtlar genel ortalama ve standart sapmaları müşteri memnuniyeti için 4,029 (0,949s), hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar için 3,976 (0,849s), enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar için 4,102 (0,901s), su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar için 3,930

(0,959s), geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar için 3,096 (1,317s) olarak çıkmıştır.

Müşteri memnuniyeti ile ilgili ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 4,154 ortalama ile “Bu otelin sunduğu hizmetler beklentilerimi karşılamaktadır” ifadesidir. Yani, tüketicilerin bu ifadelelere katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri söylenebilir. En düşük ortalamalı ifade ise 3,887 ortalama ile “Bu otelde, gürültü seviyesi kabul edilebilir ölçüdedir” ifadesi olmuştur. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde bir cevap verdikleri söylenebilir.

Hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalarla ilgili ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 4,146 ortalama ile “Bu otelde, sigara içilen ve içilmeyen alanlar birbirinden ayrılmıştır” ifadesidir. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri söylenebilir. En düşük ortalamalı ifade ise 3,784 ortalama ile “Bu otelde, havalandırma sistemlerinin bakımı düzenli olarak yapılmaktadır” ifadesi olmuştur. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde bir cevap verdikleri söylenebilir.

Enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalarla ilgili ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 4,231 ortalama ile “Bu otelin misafir odalarında aydınlatma, klima ve diğer ekipmanları kontrol eden anahtar kart sistemleri kullanılmaktadır” ifadesidir. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri söylenebilir. En düşük ortalamalı ifade ise 3,902 ortalama ile “Bu otelde, güneş kontrol sistemleri kullanılmaktadır” ifadesi olmuştur. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde bir cevap verdikleri söylenebilir.

Su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalarla ilgili ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 4,151 ortalama ile “Bu otelin koridorlarında ve yangın merdivenlerinde elektrikler sensörlüdür” ifadesidir. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde cevap verdikleri söylenebilir. En düşük ortalamalı ifade ise 3,821 ortalama ile “Bu otel, gürültüden arındırılmış bir konuma sahiptir” ifadesi olmuştur. Yani, müşterilerin bu ifadeye katılıyorum düzeyinde bir cevap verdikleri söylenebilir.

Geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalarla ilgili ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 3,359 ortalama ile “Bu otelde, artan yiyecekler hayvan barınaklarına gönderilmektedir” ifadesidir. Yani, müşterilerin bu ifadeye kararsızım düzeyinde cevap verdikleri söylenebilir. En düşük ortalamalı ifade ise 2,828 ortalama ile “Bu otelde şampuan ve diğer kişisel temizlik ürünlerinin doldurulabilir ve yeniden kullanılabilir sabit kaplarda sunulmaktadır” ifadesi olmuştur. Yani, müşterilerin bu ifadeye kararsızım düzeyinde bir cevap verdikleri söylenebilir.

3.7.2. Normallik Testi

Regresyon analizi yapmadan önce elde edilen faktörlerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek için çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılması gerekmektedir (Tabachnik ve Fidell, 2013'ten aktaran: Güven, 2018: 666).

Tablo 4. Faktörlerin Normallik Testi Sonuçları

Faktörler	Çarpıklık	Basıklık
Müşteri Memnuniyeti	-1,170	1,033
Hava Kalitesi Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	-1,471	3,484
Enerji Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	-1,397	3,035
Su Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	-0,746	0,281
Geri Dönüşüm ve Atık Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	-0,039	-1,019

Tablo 4'te değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri +1,5 ve -1,5 değerleri arasında olduğu için normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

3.7.3. Araştırmanın Güvenilirlik Analizi

Tablo 5. Güvenilirlik Katsayıları

Faktörler	Cronbach Alpha
Müşteri Memnuniyeti	0,909
Hava Kalitesi Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,814
Enerji Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,785
Su Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,784
Geri Dönüşüm ve Atık Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,720

Tablo 5'te ölçeğin güvenilirliği için kullanılan Cronbach Alfa katsayısı müşteri memnuniyeti faktörü için 0,909, hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar faktörü için 0,814, enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar faktörü için 0,785, su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar faktörü için 0,784 ve geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar faktörü için 0,720 olarak belirlendiğinden ölçeğin iç tutarlılığının sağlandığı kabul edilmiştir.

3.7.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırmada hava kalitesine yönelik yeşil uygulamalar, enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar, geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar ve su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların otel müşterilerinin memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6. Araştırmanın Model Özeti

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	Durbin-Watson
0,710	0,504	0,499	0,512	1,667

Tablo 6'daki regresyon analizi sonuçlarına göre R² değeri 0,504 olarak çıkmıştır. Bu değer bağımlı değişkenin yüzde kaçlık kısmının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Regresyon analizinde önemli bir test de Durbin Watson testidir. Durbin Watson katsayısı otokorelasyonu test etmede kullanılmaktadır. Bu değer 1,5 ile 2,5 arasında olması arzulanmaktadır (Kalaycı, 2006: 264). Tablo 7'de Durbin Watson değerinin 1,667 çıktığı görülmektedir. Bu da otokorelasyon olmadığını bir göstergesidir.

Tablo 7. Varyans Analizi Sonuçları

Anova					
	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Regresyon	102,722	4	25,681	97,881	0,000
Artık Değer	101,011	385	0,262		
Toplam	203,733	389			

Tablo 7'de F değeri 97,881 ve Sig= 0,000<0,05 olduğundan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Faktörler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	T	Sig.	Collinearity İstatistikleri	
	Katsayılar (B)	Standart Hatalar	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	0,526	0,185		2,847	0,005		

Hava Kalitesi Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,293	0,050	0,276	5,863	0,000	0,580	1,725
Enerji Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,147	0,047	0,143	3,118	0,002	0,613	1,633
Su Tasarrufuna Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,379	0,050	0,369	7,596	0,000	0,544	1,837
Geri Dönüşüm ve Atık Yönetimine Yönelik Yeşil Uygulamalar	0,079	0,025	0,115	3,106	0,002	0,940	1,064

Modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını gösteren tolerans ve VIF değerleridir. Düşük tolerans ve yüksek VIF değerleri bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olduğunu gösterir (Kalaycı, 2006: 268). En büyük VIF değerinin 10'dan küçük, Tolerans değerinin de 0,2'den büyük olması durumunda sorun teşkil edecek bir çoklu korelasyon yoktur (Field, 2005: 242'den aktaran Can, 2017: 291). Tablo 8'deki regresyon bulgularına bakıldığında bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı görülmektedir.

Birinci Hipotez Testi:

H₁: Hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 8'de hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar değişkeninin anlamlılık seviyesi (Sig.= 0,000) şeklinde bulunmuştur. Bu değer %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu için H₁ kabul edilmiştir. Hava kalitesi yönetimi değişkeninin Beta değeri 0,293 ve pozitif çıkmıştır. Yani, hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.

İkinci Hipotez Testi:

H₂: Enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 8'de enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar değişkeninin anlamlılık düzeyi (Sig.= 0,002) şeklinde bulunmuştur. Bu değer %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu için H₂ kabul edilmiştir. Enerji tasarrufu değişkeninin Beta değeri 0,147 ve pozitif çıkmıştır. Yani, enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.

Üçüncü Hipotez Testi:

H₃: Su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 8’de su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar değişkeninin anlamlılık düzeyi (Sig.= 0,000) şeklinde bulunmuştur. Bu değer %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu için H₃ kabul edilmiştir. Su tasarrufu değişkeninin Beta değeri 0,379 ve pozitif çıkmıştır. Yani, su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.

Dördüncü Hipotez Testi:

H₄: Geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 8’de geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar değişkeninin anlamlılık düzeyi (Sig.= 0,002) şeklinde bulunmuştur. Bu değer %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu için H₄ kabul edilmiştir. Geri dönüşüm ve atık yönetimi değişkeninin Beta değeri 0,079 ve pozitif çıkmıştır. Yani, geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalar müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmanın amacı, yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın amacına yönelik olarak, Trabzon ilinde yer alan “Yeşil Yıldız” sertifikasına sahip otelin 390 müşterisine anket uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilikleri Cronbach Alpha Katsayısı ile test edilmiştir. Verilerin analizinde içerik anazi, tanımlayıcı analiz, faktör analizi ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılmıştır.

Araştırmanın verilerini elde etmekte yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci kısmında katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru, ikinci bölümünde ise yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyetini belirlemeye yönelik Likert tipi ölçekli 36 yargı olmak üzere toplam 41 adet soru yer almıştır.

Ankete katılan 390 kişinin 206’sı erkek ve 184’ü ise kadındır. Katılımcıların çoğu 30-39 yaş aralığındadır. Yine katılımcıların büyük çoğunluğu üniversite mezunu ve lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Mesleklere göre ise en yüksek katılımcı sayısının olduğu üç meslek grubu sırasıyla; işçi, serbest meslek ve öğrenci olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların yeşil uygulamalarının müşteri memnuniyetine etkisi ile ilgili 36 ifadenin faktör analizi sonucunda 5 faktör elde edilmiştir. Bu faktörlerden birincisi müşteri memnuniyeti, ikincisi hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamalar, üçüncüsü enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar, dördüncüsü su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamalar ve beşinci faktörde ise geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamalardır.

Araştırmanın birinci hipotezine göre, hava kalitesi yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşterilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü, yeşil uygulamaların odağında temiz ve sağlıklı çevrenin olduğu düşünüldüğünde hava kalitesi yönetimi etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Elde edilen bu sonuç Hsieh (2012), Ali vd. (2008) ve Mallen-Ntiador'ın (2017) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik gösterilmektedir.

Araştırmanın ikinci hipotezine göre, enerji tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşterilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü iyi enerjiye sahip otellerin otomatik sensörleri kullanma şeklindeki koruma uygulamaları, misafir odalarında aydınlatma, klima ve diğer ekipmanları kontrol eden anahtar kart sistemleri ve güneş yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesi imajlarını ve müşteri memnuniyetini artırmaktadır. Bu sonuç Hsieh (2012), Mallen-Ntiador (2017), Memiş (2019) ve Chikita'nın (2012) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezine göre, su tasarrufuna yönelik yeşil uygulamaların müşterilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, yeşil uygulama gerekse konaklama tecrübesi bakımından ele alınabilmekte ve müşteri memnuniyetinde önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca bu sonuç konaklama açısından su tasarrufunun önemini ortaya koymaktadır. Çalışmadan elde edilen bu sonuç Chikita (2012), Mallen-Ntiador (2017), Hsieh (2012) ve Prud'homme ve Raymand'ın (2013) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın dördüncü hipotezine göre ise, geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamaların müşterilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Geri dönüşüm ve atık yönetimi çevre koruma uygulamalarında çok önemlidir ve memnuniyet düzeyini belirlediği belirtilmektedir. Oteller, şampuan ve diğer kişisel temizlik ürünlerini doldurulabilir veya yeniden kullanılabilir sabit kaplarda sunarak, yiyecek ve içecek servis gereçlerinde geri dönüştürülebilir malzemeler kullanılarak veya artan yiyecekleri hayvan barınaklarına göndererek misafirlerinin memnuniyet düzeylerini artırabilirler. Çalışmadan elde edilen bu sonuç Manaktola ve Jauhari (2007), Robinot ve Giannelloni (2010), Molina-Azorin

vd. (2009), Mallen-Ntiador (2017), Hsieh (2012) ve Ham ve Choi'nin (2012) çalışmalarının sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir.

Analiz sonuçları çerçevesinde otel müşterilerinin memnuniyetleri üzerinde enerji tasarrufu, su tasarrufu, hava kalitesi yönetimi ve geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik yeşil uygulamaların etkili olduğu söylenebilir.

Ayrıca bu araştırmanın rekebetin yoğun olduğu konaklama sektöründe rakiplerine karşı avantajlı konumda olmak ve yeni müşteriler elde etmek isteyen otel işletmeleri için yeşil sertifikaya sahip olmalarının müşteri memnuniyetini artıracığı ve bu konuyla ilgili çalışmalar yapacak araştırmacılara da yol göstereceği düşünülmektedir.

Gelecekteki çalışmalarda;

- Türkiye'nin farklı şehirlerinde veya bölgelerinde Yeşil Yıldız sertifikasına sahip otellerin müşterileri dahil edilerek benzer bir çalışma yapılabilir.
- Bankacılık, kozmetik, telekomünikasyon, yiyecek-içecek veya tarım sektöründeki yeşil pazarlama uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri ele alınabilir.
- Ayrıca, bu araştırmanın modeline organik yiyecek ve içecek kullanımı, gürültü kirliliği yönetimi, yeşil inşaat, yeşil lokasyon değişkenleri de ilave edilerek, bu değişkenlerin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

Ali, Y., Mustafa, M., Al-Mashaqbah, S., Mashal, K. ve Mohsen, M. (2008), "Potential of Energy Savings In The Hotel Sector In Jordan", *Energy Conversion and Management*, 49 (11), 3391-3397.

Atay, L. ve Dilek, S. E. (2013), "Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Ibis Otel Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 203-219.

Atay, L. ve Dilek, S. E. (2012), "Antalya'daki Beş Yıldızlı Otellerin Yeşil Otelcilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 61-90.

Becker, E. (2009), "The Proximity Hotel: A Case Study on Guest Satisfaction of Sustainable Luxury Environments", Doctoral Dissertation.

Berk, O. N. ve Celep, E. (2020), "Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi, Konya İli Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 267-285.

Bohdanowicz, P. (2006), “Environmental Awareness and Initiatives In The Swedish and Polish Hotel Industries-Survey Results”, *International Journal of Hospitality Management*, 25 (4), 662-682.

Can, Abdullah (2017), *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, 5. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Ceylan, Y. (2017), *Yeşil Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Kalan Turistlerin Algılarına Yönelik Bir Araştırma: Muğla İli Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Chikita, M. (2012), *Analysing The Impact on Consumer Satisfaction, Behaviour and Attitudes By Using Eco-Friendly Practices and Products In Surfers Paradise/Gold Coast City Hotels*, Bachelor Dissertation.

Clemes, M., Gan, C. ve Ren, M. (2011), “Synthesizing The Effects of Service Quality, Value and Customer Satisfaction on Behavioural Intentions In The Motel Industry: An Empirical Analysis”, *Journal of Hospitality&Tourism Research*, 35 (4), 530-568.

Çavuşoğlu, S. ve Durmaz, Y. (2019), “Yeşil Davranışlara Karşı Tutumun Ziyaret Niyetine Etkisinde Yeşil İmajın Düzenleyicilik Rolü: Yeşil Oteller Örneği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 303-315.

Erdoğan, N. ve Barış, E. (2007), “Environmental Protection Programs and Conservation Practices of Hotels In Ankara, Turkey”, *Tourism Management*, 28, 604-614.

Güven, Ö. Z. (2018), “Paket Tur Kapsamında Sunulan Hizmetlerin Kalitesinin Davranışsal Niyet Üzerine Etkileri: Yurt Dışı Paket Tur Satın Alan Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 657-674.

Ham, S. ve Choi, Y. K. (2012), Effect of Cause-Related Marketing For Green Practices In The Hotel Industry, *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 22 (3), 249-259.

Han, H., Hsu, L.-T. Jane, Lee, J.-S. ve Sheu, C. (2011), “Are Lodging Customers Ready To Go Green? An Examining of Attitudes, Demographics and Eco-Friendly Intentions”, *International Journal of Hospitality Management*, 30, 345-355.

Hsieh, Y.-C. (2012), “Hotel Companies' Environmental Policies and Practices: A Content Analysis of Their Web Pages”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24 (1), 97-121.

Kalaycı, Ş. (Ed.) (2006), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 2. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Leblebici, L. (2008), *Yeşil Pazarlama ve Kayseri'deki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama*, Basılmamış Doktora Tezi.

Mallen-Ntiador, T. N. E. (2017), *Green Marketing Practices and Customer Satisfaction In Selected Hotels In Ghana*, Master of Philosophy (Marketing Option) Degree.

Manaktola, K. ve Jauhari, V. (2007), "Exploring Consumer Attitude and Behavior Towards Green Practices In The Lodging Industry In India", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 19, 364-377.

Memiş, S. (2019), "Konaklama İşletmelerinde Yeşil Yönetim Uygulamalarının ENTROPİ Yöntemi ile Ağırlıklandırılması: Giresun ili Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 653-665.

Mensah, I. (2014), "Different Shades of Green: Environmental Management In Hotels In Accra", *International Journal of Tourism Research*, 16 (5), 450-461.

Millar, M. ve Baloğlu, S. (2011), "Hotel Guests' Preferences For Green Guest Room Attributes", *Cornell Hospitality Quarterly*, 52 (3), 302-311.

Molina-Azorin, J. F., Claver-Cortes, E., Pereira-Moliner, J. ve Tari, J. J. (2009), "Environmental Practices and Firm Performance: An Empirical Analysis In The Spanish Hotel Industry", *Journal of Cleaner Production*, 17, 516-524.

Oğuz, R. ve Büyüker İşler, D. (2020), "Tüketicilerin Çevre Dostu Tutumlarının Yeşil Otel Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Antalya İlinde Bir Uygulama", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 156-178.

Perera, H. L. N. ve Pushpanathan, A. (2015), "Green Marketing Practices and Customer Satisfaction: A Study of Hotels Industry In Wennappuwa Divisional Secretariat", *Tourism, Leisure and Global Change*, 2 (1), 13-29.

Pizam, A. (2009), "Green Hotels: A Fad, Ploy or Fact of Life?", *International Journal of Hospitality Management*, 28, 1.

Prud'homme, B. ve Raymond, L. (2013), "Sustainable Development Practices In The Hospitality Industry: An Empirical Study of Their Impact on Customer Satisfaction and Intentions", *International Journal of Hospitality Management*, 34, 116-126.

Robinot, E. ve Giannelloni, J.-L. (2010), "Do Hotels "Green" Attributes Contribute To Customer Satisfaction?", *Journal of Services Marketing*, 24 (2), 157-169.

Satar, İ. (2016), *Türkiye'de Sürdürülebilir Turizm Açısından Sertifikasyon: Yeşil Yıldız ve Yeşil Anahtar Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (t.y.), “Çevreye Duyarlılık Kampanyası (Yeşil Yıldız)”, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html>, (Erişim Tarihi: 28.09.2020).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

Teng, C.-C., Horng, J.-S., Hu, M.-L., Chien, L.-H. ve Shen, Y.-C. (2012), “Developing Energy Conservation and Carbon Reduction Indicators For The Hotel Industry In Taiwan”, *International Journal of Hospitality Management*, 31 (1), 199-208.

Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İle Yapılan 21.09.2020 Tarihli Görüşme.

Turhan, S. (2010), *Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Marmaris Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Üstünay, M. (2008), *İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Çerçevesinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları ve Kimya Sektörüne Yönelik Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

“Marks&Spencer Yeşil Pazarlama”, (t.y.), <http://www.zehirsizev.com/ev/camasir/marks-spencer-giysileri-zehirsiz-olacak/#sthash.jTRB8z0d.dpuf>, (Erişim Tarihi: 22.01.2020).

“Türkiye'nin İlk Hibrid Otobüsü”, (t.y.), <http://yesilpazarlama.blogspot.com.tr/>, (Erişim Tarihi: 11.12.2019).

“Yeşil Pazarlama Altın Çağında”, (t.y.), <http://www.dunya.com/yesil-pazarlama-altin-caginda-174363h.htm>, (Erişim Tarihi: 17.05.2020).

“Yeşil Şirket Olma Yarışı”, (t.y.), <http://www.capital.com.tr/yesil-sirket-olmayarisi-haberler/19581.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

DÜZELTME: JEO ENERJİK BAKIŞ: AB BAĞLAMINDA ENERJİ

POLİTİKALARINDA JEO-ENERJİ ALANLARI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Şebnem KÖSE

Geo-energetic Perspective: Geo-energy Fields in Energy Policies in the Context of the EU

Yazar(lar) / Author(s)
Şebnem KÖSE¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi :
Makale Kabul Tarihi :

Anahtar Kelimeler:

Jeo-enerji, Avrupa Birliği, Rusya

ÖZ

Dergimizin 1 Haziran 2017 tarihli 3. Cilt 5. Sayısında yayınlanan 'Jeo Enerjik Bakış: AB Bağlamında Enerji Politikalarında Jeo-Enerji Alanları' başlıklı kitap tanıtımının yazarı sehven Hasan Saygın ve Ceyhan Çelik olarak belirtilmiştir. İlgili kitap tanıtım makalesinin yazarı Şebnem Köse'dir. Bu çerçevede bu düzeltme yayınlanmaktadır.

Enerji, günümüzde devlet politikalarının belirlenmesi ve dünyayı şekillendirmesi bakımından çok önemli bir faktör haline gelmiştir. Hasan Saygın ve Ceyhan Çelik'in Jeo-Enerjik Bir Bakış: AB Bağlamında Enerji Politikalarında Jeo-Enerji Alanları başlıklı kitabı bugünkü enerjinin önemini, enerjinin uluslararası politikalara etkisini ve dünya enerji güvenliğini incelemektedir. Kitap 3 ana bölümden oluşmaktadır.

Enerjinin dünyanın şekillenmesinde, devletlerin politika belirlemede ne kadar önemli bir faktör olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Hasan SAYGIN ve Ceyhan ÇELİK'in kaleme aldığı bu kitapta enerjinin öneminden, uluslararası politikalara etkisinden, enerji güvenliğinden bahsedilmektedir. Kitap 3 ana bölümden oluşmaktadır ve 179 sayfadır.

Kitabın ilk bölümü Enerji Politigine Giriş başlığıyla verilmektedir. Bu bölümde öncelikle devletlerin gücü ile enerji kaynakları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Daha sonra devletlerin enerji politikalarına yaklaşımları, bunun uluslararası sisteme etkileri, alternatif yeni yaklaşımların belirlenmesi işlenmektedir. Bu bağlamda, gücü elde etme mücadelesinde temel unsur olarak görülen enerji kaynaklarının Soğuk Savaş sonrası dönemdeki mücadelenin ana teması olduğu belirtilmektedir. Günümüzde enerji kaynaklarına ve enerji ulaşım yollarının kontrolüne sahip olmanın her zamankinden daha çok önem kazandığından bahsedilmektedir. Petrol ve doğalgaza ilişkin mevcut olan Piyasa ve Kurumlar Yaklaşımı ile Bölge ve İmparatorluklar yaklaşımı ele alınmaktadır. Bu iki yaklaşımın özellikleri, farkları ortaya konmaktadır. Daha sonra bu yaklaşımların

¹ Y.L. Öğrn, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID No: [0000-0001-5001-867X](https://orcid.org/0000-0001-5001-867X), e-posta: sebnemkose91@hotmail.com

yetersizliğinden bahsedilip yeni bir yaklaşım olarak ‘Jeo-enerji Alanı’ yaklaşımının ortaya koymaktadır.

Kitabın ikinci bölümü AB ve Rusya Ekseninde Jeo-enerji Alanları başlığıyla verilmektedir. Karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu AB-Rusya Jeo-enerji Alanı’nın aktörleri arasındaki ilişkinin seyri diğer Jeo-enerji Alanlarını da doğrudan etkilemekte, hatta yeni Jeo-enerji Alanlarının oluşmasına neden olmaktadır. AB üyelerinin enerji üretim ve tüketim rakamları ile AB’nin petrol ve doğalgaz ithal ettiği ülkeler ve ithalat oranları verilerek AB’nin Rusya’ya bağımlılığı gösterilmekte, bunun birlik için sakıncaları dile getirilmektedir. Rusya, enerji kaynaklarını sadece devlete gelir sağlayan bir kaynak olarak değil, dış politikada mutlaka kullanılması gereken stratejik bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda kitapta ulusal ve uluslararası petrol ve doğalgaz şirketlerine örnek verilirken Rusya’da ki GAZPROM’un öneminden bahsedilmektedir.

Geçiş ülkesi olan Ukrayna ve Belarus’ta ki boru hatları ile taşınan petrol ve doğalgaz anlatılırken Rusya’nın bu geçiş ülkeleriyle arasındaki enerji krizlerine değinilmektedir. Petrol ve doğalgaz krizleri, bu enerji kaynakları üzerinden gerçekleştirilen hesaplaşmalara dayandırılmaktadır.

Kitapta AB-Rusya Jeo-enerji Alanı’nda gündemdeki boru hatları projelerinin ayrıntıları verilmektedir. Avrupa’ya enerji akışında Türk boğazlarının konumundan bahsedilirken, Türkiye’nin, boğazların petrol taşıma kanalı olarak kullanılmaktan kurtarılmasını istediği anlatılmaktadır. Bu isteği gerçekleştirecek mevcut projelere ayrıntılı olarak yer verdikten sonra bu projelerin birbirine rakip projeler olduğunun altı çizilmektedir.

AB, Rusya’ya olan enerji bağımlılığını, enerji arz güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görmekte, bu nedenle ortaya yeni Jeo-enerji Alanları çıkarmak istemektedir. Bu bağlamda kitapta AB-Norveç, AB-Kuzey Afrika, AB-Hazar Havzası/Ortadoğu Jeo-enerji Alanlarından ayrıntılı olarak söz edilmektedir.

Petrol ihracatının %46,2’sini, doğalgaz ihracatının da %55,3’ünü sadece AB’ye yapan Rusya ise, ihracat yelpazesini genişletmek amacıyla AB’ye alternatif Jeo-enerji Alanları yaratmaya çalışmaktadır. Bununla ilgili olarak Rusya-Türkiye/İsrail, Rusya-Uzakdoğu Jeo-enerji Alanları anlatılmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü Jeo-enerji Alanları ve Türkiye’nin Enerji Güvenliği başlığıyla verilmektedir. Türkiye, petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından çevresindeki ülkelere göre çok düşük miktarlarda kaynağa sahiptir. Ancak dünyanın ispatlanmış petrol rezervlerinin %72,7’si, doğalgaz rezervlerinin ise %71,8’i Türkiye’nin yakın coğrafyasında yer almaktadır. Bu önemli jeopolitik konumu ile üretici ülkeler ile tüketici

ülkeler arasında doğal bir köprü işlevi görmektedir. Bu bağlamda kitapta Türkiye'nin ana enerji politika ve stratejileri verilmektedir. Türkiye'nin birincil enerji tüketiminde kaynakların payları verilerek, petrol ve doğalgazın enerji ihtiyacında ki önemi vurgulanmaktadır. Petrol üretim ve tüketim rakamları verilerek Türkiye'nin net bir petrol ithalatçısı olduğu söylenirken, tükettiği doğalgazın ise neredeyse tamamını ithal eden Türkiye'nin bu konuda Rusya'ya bağımlılığının her yıl katlanarak arttığı vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda başlayan ve günümüzde de sürmekte olan özelleştirme politikaları nedeniyle enerji alanında çok başlı, çok parçalı bir yapı içerisinde yönetilemez hale getirildiği dile getirilmektedir. Enerjinin kamusal hizmet anlayışıyla ele alınması gereken temel bir altyapı hizmeti olarak değerlendirilmekten çıkarılarak piyasalaştırılmış olması eleştirilmektedir.

Türkiye'nin enerji tüketiminin 2020 yılında 282 milyon ton petrol eşdeğerine yükseleceği tahmin edilmektedir. Ancak çok düşük oranlarda petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan Türkiye'nin politika ve stratejilerini '21. Yüzyılın Enerji Merkezi' olma doğrultusunda belirlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlaması için kaynak ve güzergah çeşitliliğinin bir an önce temininin hayati önem taşıdığı dile getirilmektedir.

Türk Boğazlarının darlığı ve taşıma kapasitesini hemen hemen doldurmuş olması nedeniyle, Türk Boğazlarını baypas edecek alternatif boru hattı projeleri tartışılmaktadır. Bu bağlamda kitapta, Samsun(Ünye)-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi ile Burgaz-Dedeağaç Petrol Boru Hattı projesinin son durumundan bahsedilmektedir.

Türkiye'nin Güney Akım Projesi'ne onay verme sürecinden ve anlamlarından söz edilmektedir. Türkiye için Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı'nın öneminde söz ederken, tam kapasite ile çalıştığında Türkiye'nin Bölgesel Enerji Merkezi olarak kilit rolünü güçlendireceği söylenmektedir.

Stratejik bir proje olan Nabucco Projesi için Türkiye kilit ülke konumundadır. Türkiye için de Nabucco, bir güven projesidir. Ayrıca Nabucco projesi Türkiye'nin AB yolunda en önemli ilerleme kriterlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Son olarak ise Mavi Akım'ın Türkiye için olumlu ve olumsuz yanları söylenirken, Türkiye'nin bu konudaki hatalarından bahsedilmektedir.

Kitap için son bir değerlendirme yapılacak olursa, akıcı dilinin ve yalın anlatımının kitabın sıkılmadan okunmasını sağladığı söylenebilir. Verilen örnekler ve projelerin son durumları hakkında bilgiler içermesi Jeo-enerji Alanlarının anlaşılmasını ve yorumlanmasını güçlendirmektedir. Bu kitap, enerji sektörünün, dünya siyasetinde ve

ülkelerin stratejilerinde ne kadar belirleyici olduğunu okuyucunun gözleri önüne sermesi açısından oldukça önemli bir kaynaktır.

Kaynakça

Saygın, H ve Çelik, C (2011). *Jeo Enerjik Bakış: AB Bağlamında Enerji Politikalarında Jeo-Enerji Alanları*. İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları.

